

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

CUMHURİYETİN İLK ON YILINDA ÜSKÜDAR
(1923-1933)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin POLAT

2901200007

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ökkeş Kürşad KARACAGİL

İstanbul 2023

ÖZ

CUMHURİYETİN İLK ON YILINDA ÜSKÜDAR (1923-1933)

Yasemin POLAT

Bu çalışmada cumhuriyetin ilk on yılında Üsküdar'ın sosyal, kültürel ve idari anlamda ortaya koyduğu gelişmeler incelenmiştir. Amaç, ele alınan bu on yıllık süreçte, Üsküdar'ın bir semt olarak tarihsel gelişiminin nasıl ve ne şekilde olduğunun araştırılmasıdır. Bu amaçla araştırma yapılırken, dönemin gazeteleri, süreli yayınları, arşiv belgeleri, hatıratlar, romanlar ve inceleme türünde eserlerden faydalanılmıştır.

Üsküdar tarihte çok eski zamanlarda dahi değer gören, orada ikamet eden insanlar açısından farklı önem atfedilen bir semtti. Altın şehir olarak adlandırılırken, Osmanlı devrinde ise ordu Anadolu'ya sefere çıktığında burada toplanır, Anadolu'dan gelen kervanlar Üsküdar'da toplanarak burayı bir ticaret merkezi haline getirmişlerdir. Osmanlı devrinin sonrasında, Mondros Mütarekesi, milli mücadele dönemi ve cumhuriyetin ilanında ise bu kez siyasi yönüyle ön plana çıkmıştır. Hem milli mücadeleye katılanların Anadolu'ya geçişini sağladığı için, hem de coğrafi açıdan stratejik konumu ile tarihte iz bırakmıştır. Burada yetişen sanatkarlar ise, semtin kültürel gelişimine katkı sağlayarak sanatsal dinamiğini yükseltmiştir. Elbette burada bulunan tekke, türbe, çeşme ve diğer mimari eserlerle birlikte semtin geçmişinin bir sanatsal temeli mevcuttu. 1923-1933 yılları arasında Üsküdarlı sanatkarlar da bu dinamiği korumuşlardır. Sinemalar ve tiyatrolar ise halkın da katıldığı kültür alanlarıydı. Bunlarda Üsküdar Musiki Cemiyeti gibi günümüze kadar ulaşan kuruluşlar da mevcuttur. 1928'de tramvayın gelmesi, imar faaliyetlerinin yoğunlaşması, ulaşımına dair yapılan çalışmalar ise semtin ilerleyen zamana uyum sağlayabilme gayretini ortaya koymuştur. Bu anlamda nüfusun yoğunlaşması ise, halkın doğal gereksinimlerini karşılayacak elektrik ve suyun modernize bir şekilde Üsküdar'a ulaşabilme çabasını mecburi kıldı. Bu çalışmaların tümü Üsküdar'ın bugünkü kimliğini kazanmasında etkili olan unsurlardır.

Anahtar Kelimeler: Üsküdar, Cumhuriyet, Nüfus, Ulaşım, İmar, Kültür

ABSTRACT

ÜSKÜDAR IN THE FIRST PERIOD OF REPUBLIC

Yasemin POLAT

This thesis is composed of social, cultural and administrative development of Üsküdar in the first period of republic. The aim is to prove historical process of Üsküdar and explore the sort of development in the first decade. Therefore; while this thesis is being written, newspapers, periodical publications, archive documents, novels have been used for this study. Üsküdar has been seen as a value ever since old-time by its citizens. It is named as “golden city” and in case Ottoman Period, the military gathered here, while the voyage to Anatolia. Nonetheless immigrants from Anatolia stopover at Üsküdar as they have made here as a center of trade. Armistice of Moudros, national struggle and with the proclamation of republic, Üsküdar came to forefront with its political tack. Üsküdar left a mark with its geographic strategic position, besides that, participants of national struggle got to Anatolia upon Üsküdar. Artist that grown up here, made a big contribution to cultural development. Besides this, they raised artistic dynamism. For sure; Üsküdar had a basic art with its lodges, tombs, fountains, and other architectual Works. Theaters and cinemas are the cultural areas for the public. Üsküdar Music Sociaty can be shown as an example for coming until today. In 1928, trolley car came to Üsküdar, town planning increased, workings on transportation can be named as an effort for orientating. In this sense, overpopulation obligated to get more modern electric and water systems. All these actions are effecting factors to get a new identity for Üsküdar today.

Key Words: Scutari, Republic, Population, Transportation, Town Planning, Culture

ÖNSÖZ

Üsküdar, İstanbul için bir semt olmasının yanı sıra, sahip olduğu çeşitli değerler ile gördüğü rağbeti günümüze kadar muhafaza etmiş özel bir yerdir. Bir semte bu değeri katan ve anlamlandıran unsurları tespit edebilmek ise, tarihte hangi zamanda ve nasıl yer aldığını öğrenmekle mümkündür. Bu araştırma cumhuriyetin ilk on yılında Üsküdar'ın yaşadığı gelişim ve değişimlerin incelenmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede, ilk önce mütareke ve milli mücadele döneminde Üsküdar'ın içinde bulunduğu durum ile birlikte tarihsel gelişimi ele alınmıştır.

İkinci olarak kültür konusunda ön plana çıkan isimler değerlendirilerek, birer Üsküdarlı olarak bu sanatkârların Cumhuriyet İstanbul'una hangi alanlarda katkı sağladığı anlatılmıştır. Daha sonra halkın da iştirak ettiği faaliyet alanları olarak tiyatrolar ve sinemalar ile birlikte, Üsküdarlı sanatkârların müziğe dair çalışmaları incelenmiştir. Bir sonraki bölümde, millet mekteplerinin Üsküdar'daki seyri ve bu mekteplere halkın gösterdiği ilgi ile birlikte eğitimin cumhuriyetin ilk on yılında ne durumda olduğu anlatılmıştır. Son bölümde ise; ulaşım, imar ve bu konudaki faaliyetler, sağlık ve hazırlanan raporlar, nüfus sayımı ile birlikte Üsküdar'ın günün koşullarına uyum sağlama çabaları ifade edilmiştir.

Bu çalışmayı hazırlarken benden hiçbir şekilde desteğini esirgemeyen ve asla haklarını ödeyemeyeceğim aileme ve eşime, yazarken mutluluk duyduğum bu konunun belirlenmesinde ve yazma sürecinde her zaman fikirlerini benimle paylaşan danışman hocam Doç. Dr. Ökkeş Kürşad Karacagil'e gönülden teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VII
METOT VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	VIII
GİRİŞ	1
ÜSKÜDAR’IN TARİHÇESİ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	10
ÜSKÜDAR’DA İDARİ YAPI VE KÜLTÜR	10
1.1. Osmanlı Döneminde Üsküdar’da İdari Yapı.....	10
1.2. Cumhuriyet Döneminde Üsküdar’da İdari Yapı.....	12
1.3. Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde Üsküdar.....	14
1.3.1. Üsküdar’da Asayiş Sağlama Çalışmaları.....	14
1.3.2. Mütareke Döneminde Üsküdar’ın Durumu.....	19
1.4. Romanlarda Üsküdar.....	26
1.5. Üsküdar’da Kültür ve Sosyal Hayat.....	34
1.6. Üsküdarlı Sanatkârlar.....	40
1.7. Üsküdar Musiki Cemiyeti.....	48
1.8. Üsküdarlı Müzisyenler.....	49
İKİNCİ BÖLÜM	53
ÜSKÜDAR’DA DİNİ HAYAT	53
2.1. Cami ve Mescitler.....	53
2.2. Tekkeler.....	55
2.3. Üsküdar Mevlevîhâne’sinin Son Şeyhi Ahmet Remzi Akyürek (1872-1944).....	57
2.4. Kiliseler ve Gayrimüslim Mezarlıkları.....	60
2.5. Müslüman Mezarlıkları.....	61
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	64
ÜSKÜDAR’DA EĞİTİM NÜFUS, ULAşIM VE İMAR	64
3.1. Üsküdar’da Eğitimin Tarihçesi.....	64
3.1.1. Gayrimüslim Okulları.....	67
3.1.2. İlköğretim.....	71

3.1.3 Ortaöğretim.....	72
3.1.4. Millet Mektepleri.....	76
3.2. Üsküdar'da Ulaşımın Tarihçesi.....	78
3.2.1. Cumhuriyet Döneminde Kara Ulaşımı.....	79
3.2.2. Deniz Ulaşımı.....	87
3.3. Üsküdar'da İmar ve Çevre Düzenleme Faaliyetleri.....	91
3.4. 1927 Üsküdar Yangını.....	100
3.5. 1924 Üsküdar Sel Felaketi ve Belediyenin Çalışmaları.....	103
3.6. 1927 Nüfus Sayımında Üsküdar.....	110
3.7. Üsküdar'da Elektrik ve Su.....	113
3.8. Üsküdar'da Sağlık.....	118
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA.....	127
EKLER.....	143

KISALTMALAR

BCA:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BOA:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C:	Cilt
CHF:	Cumhuriyet Halk Fırkası
DBTDA:	Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
DH. EUM:	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
DH. MB. HPS:	Dâhiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
HR. İM:	Hariciye İrade-i Mahsusa
İ.DUİT:	İrade, Dosya Usulü İradeler Tasnifi
İMMMS:	İrade Meclisi Mahsus
İTC:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
KDB:	Kararlar Daire Başkanlığı
MF. MKT:	Maarif Nezareti Mektubu Kalemî
MGM:	Muamelat Genel Müdürlüğü
No:	Numara
s:	Sayfa
S:	Sayı
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
Yay. Haz.:	Yayına Hazırlayan

METOT VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızın konusu olan Üsküdar, mekân olarak birçok romana ilham vermiş, yakın dönem Türk tarihine tanıklık etmiş bir semt olmanın da ötesinde, uzun yıllara şahit olmanın vermiş olduğu kadim bir dikkat çekiciliği bünyesinde muhafaza eden bir yerdir. Bu tezde ise sadece cumhuriyetin ilk on yılı (1923-1933) esas alınarak, Üsküdar'ın tarihteki yeri ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda on yıllık süreçte hangi faktörlerin Üsküdar'da ön plana çıktığı, nedenleriyle birlikte ele alınarak anlatılmak istenmiştir. Üsküdar'ın cumhuriyet ilan edilene kadar tarihsel arka planını, Bizans döneminden itibaren ele alarak açıklığa kavuşturabilmek için İbrahim Hakkı Konyalı'nın iki ciltlik "Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi" eseri ile birlikte, Mehmet Mermi Haskan'ın üç cilt halinde yayımlanan "Yüzyıllar Boyunca Üsküdar" kitabından istifade edilmiştir. İlk Türk yerleşmelerinin ne zaman görüldüğü, Bizans ve Arap yöneticilerinin buradaki hâkimiyet sağlama çabaları, ilgili bölümlerde bulunan Üsküdar Sempozyumları ışığında bir çerçeve oluşturularak anlatılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde Bilad-ı Selase olarak adlandırılan Galata, Eyüp ve Üsküdar kazaları, İstanbul için üç ayrı yerleşim birimini ifade ettiğinden, Üsküdar her padişah için ayrı bir anlam taşımıştır. Bu anlam bazen buradaki mesire alanlarıyla, kimi hükümdar için tekke ve vakıf eserleridir. Bunları tarihsel çerçevede ele alabilmek için yine Üsküdar Sempozyumlarından ve Üsküdar Belediyesinin yayımladığı "Düşten Fethe İstanbul" eserinden faydalanılmıştır. Cumhuriyet ilanından sonra idari yapıdaki değişikliği anlatmak amacıyla Cemalettin Şahin'in Üsküdar Sempozyumlarındaki bildirisinden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Mütareke ve milli mücadele döneminde asayiş sağlayabilme çalışmaları, milli mücadele döneminde Üsküdar'ın içinde bulunduğu siyasi durum da Abdurrahman Bozkurt'un "İtilaf Devletlerini İstanbul'da İşgal Yönetimi" eseri ile birlikte, Ali Fuat Cebesoy, İsmet İnönü ve Mazhar Müfit Kansu'nun anılarında Üsküdar teması ayırt edilerek ifade edilmiştir. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Türkiyat Mecmuası ve konu ile ilgili ansiklopedilerin maddelerinden de yararlanılmıştır.

Ayrıca bu on yıl içinde sosyal, siyasal ve kültürel olarak neler yaşandığı incelenirken Üsküdar'ı ilgilendiren ve bu yıllarda meydana gelmiş olan olaylara da değinilmiştir. Üsküdar'a emek vermiş ve burada yetişen sanatkarların da Türk

sanatına kattıkları ele alınmıştır. Bahsi geçen dönemi içeren süreli yayın, hatıra, kitap, makale ve arşiv belgeleri ile içerik desteklenmeye çalışılmıştır.

Belediyeçilik faaliyetleri için İstanbul Şehremaneti Mecmuası, imar ve ulaşım faaliyetlerinin yapıldığı zemini ortaya koyabilmek içinse zabıt cerideleri ve dönemin gazeteleri incelenmiştir. En çok istifade edilenler arasında Son Saat, Vakit, Son Posta, Milliyet, Cumhuriyet gazeteleri bulunmaktadır. Üsküdar'ı mekân olarak seçmiş, Cumhuriyet İstanbul'una ve Üsküdar'ına dair izlenimleri edinmek amacıyla da romanlardan alıntılar da yapılmıştır. Bu alıntılarla kültürel anlamda genel bir çerçeve oluşturulmak istenmiştir. Münevver Ayaşlı, Halide Edip Adivar, Burhan Felek, Mehmet Akif Ersoy gibi hayatının belirli bir dönemini burada geçirmiş isimlerin hayatından Üsküdar ile ilgili anılar anlatılmak istenmiştir. Mehmet Akif Ersoy'un hayatı ele alınırken TBMM Yayınlarının şair adına çıkardığı eserlerden yararlanılması uygun bulunmuştur. Diğer yazarlar içinse kendi eserlerinde Üsküdar'ı ortaya koyma biçimleri anlatılmıştır. Üsküdarlı müzisyenlerin sanat hayatları TDV İslam Ansiklopedisinin ilgili maddelerinden istifade edilerek yazılmıştır.

Sınırlı bir zaman dilimi ele alındığından, elde edilen bilgilerin cumhuriyetin ilk on yılına dair ihtiva ettiği içeriğin tasnif edilmesi gerekmektedir. İmar ve ulaşım bölümleri için konu ile ilgili yazılmış tezler ve süreli yayınlardan istifade edilmiştir. Üsküdar'da eğitim başlığı altında 1923 ve 1933 yılları arasında yeni eğitim merkezleri açma girişimleri ile birlikte burada mevcut olan okulların işgal sürecinde yaşamış olduğu tarihi süreç de dile getirmeye değer bulunmuştur. Kuleli Askeri Lisesi, Selimiye'de bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinin milli mücadeleye katılmak için ortaya koyduğu fedakârlık ve işgale karşı direnişleri için yine Üsküdar Sempozyumları'ndan istifade edilmiştir. İmar ve ulaşım çalışmaları ayrı bir başlık altında incelenirken, büyük ölçüde Süreyya İlmen'in Üsküdar'a dair hazırladığı kapsamlı raporu ile ilgili yazılmış tezlerden, İlmen'in yazdığı hatıratından faydalanılmıştır. Buna ek olarak, gerek girizgâh için, gerekse konunun daha iyi idrak edilebilmesi için alt başlıklar halinde bahsedilen kişilerin ve olayların tarihsel süreci de ele alınmıştır. On yıl için çizilen istikamet doğrultusunda, Üsküdar'ın bu gelişimini ortaya koyan çalışmanın, bundan sonra yapılacak daha kapsamlı ve farklı başlıklar ihtiva eden tezler için katkı sağlayıcı nitelikte olması ümit edilmektedir.

GİRİŞ

ÜSKÜDAR'IN TARİHÇESİ

Tarihin her döneminde zaman mekân ve insan iç içe olmuştur. İnsanların bıraktığı izler ise bazen muhazafa edilebilmiş, bazense edilememiş ve harap olmuştur. Üsküdar'ın tarihsel gelişimi ele aldığımız dönemden çok daha eski zamanlara dayalı bir süreci kapsamaktadır. Bu sebepten ilçenin yaşamış olduğu değişimler ne geçmişinden ayrı ne de bugünün etkisinden bağımsız bir şekilde değerlendirilemez. Bu değerlendirme Müslüman ve gayrimüslim unsurların birlikte yaşamasından doğan bir toplumsal sentezdir de aynı zamanda. Gerek Osmanlı gerekse cumhuriyet döneminde bu yaşayışın izlerini gözlemleyebilmek mümkündür. Bu çalışma için incelenen Üsküdar ilçesi ise, Antik Çağdan itibaren bir tarihi zemini içinde barındırmıştır. Antik Çağ'da, Roma Devri'nde, Bizans Dönemi'nde ve Osmanlı Devri'nde farklı isimlerle anılmış, isminin nereden geldiği konusunda farklı görüşler mevcut olmuştur. İlk olarak Kalkedonya, yani Kadıköylüler, tersanelerinin bulunduğu yere altın şehir anlamına gelen Krize polis ismini vermişler ve burası ise, Üsküdar'ın bulunduğu yerdir. Aynı zamanda halktan vergi olarak alınan altınları burada sakladıkları için altın şehir dendiği de söylenmiştir. Bir başka fikir ise, Bizans askerlerinin Skudarium isimli kışlalarının burada bulunması dolayısıyla bu ismi almış olmasıdır.

Semiha Ayverdi, Boğaziçi'nde Tarih eserinde Üsküdar isminin kaynağı ile ilgili; “*Üsküdar'ın adı üstünde birbirini tutmayan iddialar her kitapta her kaynaktan farklı kalıba bürünmüş*” diyerek bu konuya değinmiştir.¹ Semavi Eyice ise “İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme” isimli makalesinde Üsküdar isminin tarihçesi hakkında şu bilgileri vermiştir:²

“...Birtakım adlar vardır ki, şimdiki halde birer problem mahiyeti arz etmektedir. Bunların arasında Üsküdar, Koska, Tahtakale, Avratpazarı, Feriköy, Pangaltı, vs.'yi saymak mümkündür. Üsküdar'ın batı yayınlarında yerleşmiş izahı Skoutarion'dan geldiğidir. Ancak evvelce Khryso polis denilen bu yerin hiç değilse XII. Yüzyılda Skoutarion adı ile tanınmaya başlamış olduğu anlaşılıyor...”

¹ Mehmet Nermi Haskan, “*Yüzyıllar Boyunca Üsküdar I*”, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2001, s. 20.

² Semavi Eyice, “İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIV, 1965, s. 199-216.

Üsküdar, coğrafi konumu itibariyle Anadolu ve Asya'ya giden kavimlerin geçiş yolları üzerindeydi. Tarih öncesi çağda Üsküdar'da ilk yerleşime dair kesin bir bilgi olmasa da ilk olarak M.Ö 675'te iskân edilmiş, sırasıyla Makedonyalılar, Persler, Romalılar ve Bizanslıların hâkimiyeti altına girmiştir. M.Ö. Asya'dan dönen kervanlar ganimetlerini burada pazarlamışlardır ancak Bizans döneminde Üsküdar, Kadıköy'den daha arka planda bir kasaba niteliğindedir. Ayrıca Kalkedonya yani Kadıköy'e bağlıdır. Karadeniz sahili ve Marmara arasında bulunan, Yunanlılar ve Romalıların yerleşim alanı olarak kullandığı büyük ve verimli topraklar üzerindedir. Bizans İmparatorluğunun iki hükümdarı arasında, imparatorluğun tamamına hükmetmek adına, 324 yılında Üsküdar Savaşı olarak adlandırılan savaşın yapılması sonrası Byzantium şehrinin adı, hükümdar Constantinius'un savaşı kazanmasına ithafen Constantinopolis olarak değiştirilmiştir.³ Bizans hâkimiyetinin etkisi olarak, Üsküdar'da dini yapılanmanın bu temeller üzerine kurulduğu yorumları da mevcuttur. Sultantepe'de ve Özbekler tekkesinin olduğu yerlerde Bizans dönemine ait yapıların bulunduğu ihtimal verilir. Çünkü tekkelerin terk edilen diğer dini yapıların yerine inşa edilmesi geleneğine göre, burada eskiden kalma bir dini kurumun bulunduğu kanaat getirilmiştir. Burada dini hayat, Türkler ve Bizansların idaresi altında iken sultanların vezirlerin ve devlet adamlarının yaptırdığı cami, külliye ve tekkelerin etrafında bir gelişme göstermiştir.⁴ Bizans hâkimiyetinde bulunan Üsküdar, önemli bir ticaret ve konaklama merkezi olmuştur. Bunun devamında, 609 tarihinde İran, 710'da Araplar, 782 tarihinde Harun Reşid, 1102'de Haçlılar, 1147'de Fransa Kralı ile Alman İmparatoru, 1203'te Haçlılar Üsküdar'dan geçmişlerdir. İslam Orduları ise İstanbul'u birçok kez kuşatma altına almışlar, Üsküdar ise Müslüman askerlerinin karargâhı konumunda olmuştur. Sasaniler ve Pers istilaları ise, hem Kadıköy hem de Üsküdar'da bir yağma hareketi şeklinde yaşanmıştır.⁵ Yani Arap devletleri de, İstanbul'u kuşattıkları dönemde, hem Kadıköy hem de Üsküdar'da yağma ve istila hareketlerine başvurmuşlardır. Üsküdar ise, dönem dönem hem Bizans hem de Müslüman ordularının hâkimiyeti altına girmiş, bu sırada ölen Müslüman askerlerinin Karacaahmet Mezarlığına gömülmesi ise Karacaahmet'in İstanbul'daki ilk Müslüman mezarlıkları arasında olmasına yol

³ Turhan Kaçar, "Üsküdar Savaşı ve Bizans'ın Temelleri", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri (23-25 Mayıs 2003)*, I, İstanbul, 2004, s. 21-28.

⁴ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s.23-25.

⁵ Semavi Eyice, "Fetihten Önce Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri (23-25 Mayıs 2003)*, I, İstanbul, 2004, s. 17-20.

açmıştır. Selçukluların Anadolu ve Suriye'ye hâkim oldukları dönemde 1094 ve 1270 yılları arasında, Kudüs'ü geri almak için yapılan Haçlı Seferleri sırasında, Hıristiyan âlemi Fransa ve Almanya'dan yola çıkarak birçok şehir ve kasabayı yağmalamış ve istila etmiştir. İstanbul'a ulaşan ordular, kilise bahçe ve saray ayırt etmeksizin yakmışlar, Türklerin kontrolünde bulunan Boğaziçi sahillerinde hâkimiyet kurabilmek için Üsküdar, Haydarpaşa ve Kadıköy'de halkı zulüm ve yağma ile zapt etmeye çalışmışlardır. Haçlı Seferleri sırasında Türk kontrolünde bulunan İstanbul, bu tarihten sonra kaybedilmiş ve ancak Osmanlı İmparatorluğu devrinde tekrar Türk yönetimi altına girmiştir.⁶

1071 tarihli Malazgirt Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri Türklerin Anadolu'ya kalıcı olarak yerleşmeleriydi. Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah ve diğer Türk devletleri, İstanbul'a hareket ettikleri zaman, çadırlarını Üsküdar'da kurmuş, eğlenceler düzenlemiş ve Selçuklu askerleri burada saygı görmüşlerdir. Bizans hükümdarları ve Süleyman Şah, Bizans'taki taht kavgalarını görüşmek, Türklerin etkinlik alanının genişletmek amacıyla Bizans hükümdarları ile Üsküdar'da zaman zaman buluşmuş; Boğaz kıyılarında Selçuklu egemenliğini pekiştirmeye yönelik tedbirler almıştır.⁷ Osmanlı egemenliği öncesi son harekât ise, Danişmentlilerin Tur Hasan komutasında bir ordu ile Üsküdar'a gelmesi ve Alemdağ'da bir kale inşa ederek, tekfurlarla yaptığı mücadele sonrasında burada şehit düşmesidir.⁸

Osmanlı Devleti döneminde, Osman Gazi, akıncıları ve Anadolu'dan gelen 5.000 kişilik kuvveti ile birlikte 1304-1305 yıllarında Geyve Boğazı'ndan geçerek, Adapazarı Ovası'na oradan İstanbul Boğazı'na gelmiş, Üsküdar ve Beykoz'da kalmış ancak egemenlik tesis edememişlerdir. İkinci Osmanlı Padişahı Orhan Gazi, 1329 yılında Gebze sahilinde yapılan Pelekanon Savaşı ile Bizans İmparatorunun başında bulunduğu orduyu yenmiş, Hereke, Pendik, Kartal ve Üsküdar kasabaları Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Bu savaştan sonra, 1348 yılında Orhan Gazi, tekrar Üsküdar'a gelmiş ve onun için Kız Kulesi'ne yakın bir bölgede bir otağ kurulmuştur. Bu ziyaret sonrası, Üsküdar'a pek çok Türk gelip yerleşmiş ve ilk

⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, "Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi", C.II, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2021, s. 30-35.

⁷ Mustafa Daş, "Üsküdar'da Türk ve Bizans Yöneticilerinin Yaptıkları Görüşmeler", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri V (1-5 Kasım 2007)*, II, İstanbul, 2008, s. 45-52.

⁸ "Düşten Fethe İstanbul", Yay. Haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2015, s. 50-55.

olarak Doğancılar, Kuzguncuk ve Çamlıca bölgesi Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Bu hâkimiyet 1402 Ankara Savaşı mağlubiyetine kadar devam etmiş, hatta Üsküdar'da Müslümanların davalarına bakmak amacıyla bir kadı görevlendirilmiştir. Yıldıırım Bayezid ise İstanbul'da Türk egemenliğini daha da ilerletmek amacıyla Beykoz'da Yoros Kalesi, Anadolu Hisarı'nda Güzelce Hisar Kalesi'ni inşa ettirerek İstanbul'u kuşatma altına almıştır. Farklı yerlerden Müslüman halk İstanbul'a getirilerek Üsküdar haricinde yeni Türk mahalleleri ve askeri garnizon kurulmuştur. Bu stnlk, 1402 Ankara Savaşı mağlubiyetine kadar devam etmiştir. Bu mağlubiyetten sonra devam eden Fetret Devri boyunca Orhan Gazi'nin Gebze'de fethettiği yerler ile birlikte Üsküdar tekrar Bizans hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak Çelebi Mehmet bu yerleri tekrar geri alarak, Üsküdar'da Türklerin ticaret serbestisini yeniden sağlamıştır. Çelebi Mehmet ile Bizans hükümdarları arasında Üsküdar'da anlaşmalar yapılmış, Türk hâkimiyeti Erenköy ve Kayışdağı'na kadar ulaşmış, Çamlıca ve Doğancılar tepelerinde Türk askerleri konaklamıştır.⁹

İstanbul'un Bizans ve Türk hâkimiyeti arasında yer değiştirmesi, 1453 yılında İstanbul'un fethine kadar devam etmiştir. Kesin egemenlik kurulana kadar Türkler hiçbir zaman İstanbul'u terk etmemişlerdir. 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'un fethinden sonra, İkinci Mehmet, Üsküdar'dan giden Rumların yerine Türkler ve Anadolu'dan gelen Müslümanları getirmiş ve şehri yeniden imar ettirmiştir. Ticaretin daha çok gelişebilmesi için çarşıda bedesten yaptırmıştır. 1455'te Salacak ve Toygartepe Mescitleri, 1460'ta Hamza Fakih Camii, 1471'de Rum Mehmet Paşa Camii yaptırılmıştır. Bu camilerle birlikte etrafındaki nüfusun artmasıyla mahalle kültürü oluşmaya başlamıştır. Fetihten sonra 51 tekke, 91 cami, 12 hamam, 11 kervansaray, 2 imaret, 7 medrese, 260 eşme, 5 iskele, 2 darüşşifa, 2 menzilhane, sibyan mektebi, kütüphane, posta teşkilatı, yalı ve köşkler inşa edilmiştir. Ayrıca Osmanlı tarihi boyunca Anadolu'ya, Hicaz, Mısır, Kafkasya ve Suriye zerine yapılan seferlerde toplanma bölgesi konumunda olmuştur. Fatih Sultan Mehmet, 1461 ve 1481'de yapmış olduğu seferlerinde Doğancılar'daki otağında konaklamıştır. 1481'de Gebze'de vefat eden Fatih Sultan Mehmet'in cenazesi Üsküdar'a getirilmiş, buradan saltanat kayığı ile Topkapı Sarayı'na nakledilmiştir. Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman da sefere çıkarken bazen Üsküdar'da konaklayarak yollarına devam etmişlerdir. Yabancı elçilerin ve devlet erkânının

⁹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 28-33.

Üsküdar'ı ziyaret ettikleri günlerde halk sokakları ve caddeleri doldurarak bu günlerin heyecanına iştirak ederlerdi. Yine Sultan Üçüncü Ahmet, her sene yapılması adet olan meşhur mevlit gününü Yeni Valide Camii'nde yaptırmış, bu merasim sırasında bütün İstanbul halkı Üsküdar sokaklarını doldurmuştur. Birinci Ahmet Üsküdar'da sarayda vakit geçirirken Patrona Halil İsyanı ortaya çıkmış ve Üsküdar Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na geçen Padişah, tahttan indirilmesini önleyememiştir. Kabakçı Mustafa İsyanı'nın yaşandığı dönemde Üsküdar'da asayiş problemleri ortaya çıkmıştır. Kabakçı Mustafa İsyanı'nın yaşandığı 1808 yılında Nizam-ı Cedid askerlerinin bulunduğu Selimiye Kışlası yakılmıştır.¹⁰

Hacca giden Müslümanların oluşturduğu Surre Alaylarının Üsküdar'da toplanması, askeri birliklerin geçiş güzergâhında olması, tekke ve dergâhların yoğunluğu, Doğu seferlerinde Osmanlı ordusunun hareket noktası olması nedeniyle Üsküdar her zaman siyasi ve idari yoğunluğun yüksek olduğu bir bölgeydi. Özellikle padişahların seferleri öncesinde Üsküdar'da yapılan gösteriler, padişahın iktidarını sergilemesi, halkın devlete bağlılığını göstermesi açısından önemliydi. Bu törenler bazen Mihrimah Sultan Cami önünde, bazense iskeleden Haydarpaşa'ya kadar uzanan alanlar üzerinde yapılmıştır. Padişahlardan sonra vezirlerden Halil Paşa, Hüsrev Paşa, Çerkes Mehmet Paşa, sefer için Üsküdar'a geçerek, burada karargâh kurmuşlardır. Osmanlı'nın başka ülkelerle ilişkilerine vesile olan yabancı elçiler de özellikle 16. Ve 17. Yy'da Üsküdar'da ağırlanmışlardır. Hindistan, Türkistan, İran ve Özbek elçiler önce Üsküdar'da misafir edilmiş, daha sonra görevlerini yapmak üzere İstanbul'a geçmişlerdir. Örneğin Ayazma bahçesinde bulunan Eski Saray, 18. Yy'da İran'dan gelen elçilerin ikametine ayrılmış, bir süre sonra da burası Acem Köşkü olarak anılmaya başlanmıştır. Bugün Selimiye Kışlasının olduğu yerde bulunan Kavak Sarayı ise Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren yazları padişahların kaldığı bir yer olarak tarihteki yerini almıştır. Yine Çengelköy, Şemsi Paşa, Kandilli ve Kuleli Padişahların sıklıkla ziyaret ettikleri yerlerdi. Padişahların ziyaret ettiği yerler arasında sadece Üsküdar bahçeleri ya da kasırları mevcut değildi. Buradaki tekkeler de devlet üzerinde bir etkiye sahipti. 1612'de Hollanda'nın ilk daimi İstanbul elçisinin İstanbul ziyaretinde, Vezir Halil Paşa ile elçi, dönemin padişahı Birinci Ahmet'e yakınlığı bulunan Aziz Mahmut Hüdai dergâhına giderek, bu ülkeye kapitülasyon verilmesi için Padişahı ikna etmesini istemiş ve bu görüşme üzerine

¹⁰ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 32-45.

Sultan Birinci Ahmet, bu devlete ticaret imtiyazı verilmesine müsaade etmiştir.¹¹ 1640 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Türk Fransız diplomatik ilişkilerini geliştirmek amacıyla Üsküdar'a gelen bir başka Fransız elçi ise burayı "İran'dan ve Ermenistan'dan İstanbul'a ticaret yapmak için gelen tüccarların varış yeri olan Üsküdar" olarak tasvir etmiştir.¹² Bu tasvirler gelen seyyahların tablolarında farklı yer bulmuş, kimi zaman sosyal hayatı, kimi zaman mimari yapıları resmederek Üsküdar'ı betimlemişlerdir. Fetihden sonra şehri yeniden imar edebilmek ve ticaret merkezi haline getirebilmek amacıyla Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinden Müslüman, Hristiyan ve Yahudi ailelerinin İstanbul'a yerleştirilmesi politikasının sonucu olarak uzun süre şehirde nüfus artışı görülmüştür. Bu iskân politikası İkinci Bayezid İkinci Ahmet ve Birinci Mahmut döneminde de devam edince, Üsküdar ve çeşitli bölgelerde güvenlik probleminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çıkarılan fermanlarla bu göç engellenmeye çalışılsa da yeterli olmamıştır. İstanbul'da idareciler şehre gelen yabancıların memlekete alınmaması konusunda çalışmalar yapmış ve 1735 yılında Üsküdar ve Kadıköy çevresindeki şüpheli bazı kişilerin geri gönderilmesi, evlerde gayrimüslim hizmetkârların çalıştırılmaması kararı alınmıştır. Anadolu, Rumeli, Halep ve Mısır'dan Üsküdar'a göç eden Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlar burada ikamet ederken Üsküdar'da hırsızlık, gasp ve farklı suçlara iştirak etmişler, bu konularla ilgili olarak Üsküdar Kadısı görevlendirilmiştir. Kundaklama olaylarına tedbir almak maksadıyla iskelelerin yanına yangın tulumbaları ve kolluklar yerleştirilmiş, Ancak Üsküdar açısından bu karar yeterli olmamış, 1800'lü yıllarda dahi bu problemler devam etmiştir.¹³ Devlet erkânının da burayı sıklıkla ziyaret etmesi, asayişî sağlayabilmek adına Üsküdar'da zaman zaman gerekli tedbirlerin alınmasını da mecburi kılmış, bazen asker, top ve mühimmat sevkiyatı yapılmıştır.¹⁴ 17. Ve 18.yy Üsküdar'ında güvenlik problemleri ile birlikte, yangın, salgın hastalıklar, askeri ayaklanmalar ön plana çıkmaktadır.

Üsküdar tarihinde kültürel anlamda ilk sayılabilecek olaylar da yaşanmıştır. Kırım Savaşı devam ederken elektrikli telgraf hattı inşa etmeye karar veren Osmanlı

¹¹ Mehmet İpşirli, "Elçilerin Üsküdar'ı", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015, s. 199-207.

¹² Mustafa Daş, "İstanbul'a Gelen Fransız Elçilerin Hatıratında Üsküdar ve Gündelik Hayat", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015, s. 209-221.

¹³ Aysel Yıldız, "19. Yüzyıl Başlarında Üsküdar'da Şiddet ve Karışıklık", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015, s. 241-253.

¹⁴ Mehmet Yaşar Ertaş, "17. Yy'da Politik Bir Mekân Olarak Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015, s. 127-155.

Devleti, 1855 yılında ilk hattın açılışını yaptığı sırada, İngilizlerin desteği ile Selimiye Kışlası'na kadar denizaltı telgraf hattı döşenmiştir. Çalışmalar İngiliz memurlar tarafından yapılmış, hat Kandilli ve Üsküdar üzerinden Selimiye Kışlası'na uzatılmıştır. 1866'da döşenen Boğaziçi hattı ile de Dersaadet ve Beyoğlu Telgrafhanelerine Üsküdar vasıtası ile ulaşılmıştır. Bu vesile ile Üsküdar, Anadolu Yakası'nda ve Dersaadet içinde haberleşmenin merkezi konumuna gelmiştir. Burada aynı tarihte yaşanan Kırım Savaşı'nın da etkisi büyüktür. Savaş zamanında yaralanan İngiliz askerlerini tedavi etmek amacıyla askeri hastane olarak kullanılan Selimiye Kışlası, Üsküdar'da bulunan İngilizlerin muhaberat ihtiyacını giderebilmek için mücadele etmesine neden olmuştur.¹⁵ Selimiye Kışlası, Üsküdar tarihinde farklı amaçlarla kullanılan bir yer halindeydi. 1887 Yenimahalle ve 1889 Sultantepe yangınlarında da halkın isteği ve dönemin padişahı İkinci Abdülhamit'in iradesi ile düzenli olarak bir itfaiye taburunun burada bulunması zorunlu hale gelmişti. Bu tarihte yangınlardan zarar gören vatandaşlar yine padişahın buyruğu ile Çamlıca, Beylerbeyi ve Selimiye Kışlası'nda konaklamışlardı. Üsküdar'da ikamet eden Rum ve Ermeni vatandaşların başpapazları ise Sultan Abdülhamit'e, Selimiye Kumandanı Şevket Paşa'ya ve Üsküdar Mutasarrıfı Bahri Bey'e teşekkür etmişlerdir.¹⁶ İtfaiye Taburunun kurulması, İkinci Abdülhamit döneminin Üsküdar'ında önemli olaylardandır. Abdülhamit döneminin son günlerinde, Anadolu Yakası'nda Üsküdar'dan yönetilen bu çalışmalar, 31 Mart Vakası nedeniyle sekteye uğramıştır. Üsküdar Taburunun mülazım-ı sânis, 31 Mart Olayı sırasında bazı neferleri tahrik ettiği gerekçesiyle idam edilmiş, bazı askerler ise hapis cezasına çaptırılmışlardır. 1914 tarihinde ise, Üsküdar itfaiye merkezleri Selamsız, Doğancılar ve Kadıköy olarak belirlenmiştir. İtfaiyenin askeriye'den ayrılarak sivilleştirilmesi ise 1923'te şehremanetine bağlanmasıyla son bulmuştur.¹⁷

Üsküdar'da sosyal yaşamın devam ettirilmesi ise sadece halkın potansiyeline bağlı değildi. Osmanlı hanedanına mensup aile bireyleri, devlet yöneticileri ve bazı tarikatların şeyleri vakıflar kurmuş ve bu vakıflar büyük bütçelerle idare edilmişlerdi. Vakıflar, dini mekânlar, eğitim ve sağlık binaları, kervansaray gibi gruplara

¹⁵ Diren Çakılcı, "Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, I, İstanbul, 2017, s. 131-150.

¹⁶ Merve Keyvaoğlu, "Üsküdar'da İki Yangın: Yenimahalle ve Sultantepe Yangınları", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, I, İstanbul, 2017, s. 169-188.

¹⁷ Kemalettin Kuzucu, "Lale Devri'nden Cumhuriyet'e Üsküdar'da İtfaiye Hizmetleri", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015, s. 278-280.

ayrılmıştır. Darüşşifa, hastane, imaret, darülhadis, dergâh, medrese, sebil türbe, mektep, tekke, kütüphane gibi 197 eser Osmanlı dönemi boyunca Üsküdar'da vakıf türünde inşa edilmiştir. 52 cami, 35 çeşme, 33 mescit ve 27 mektep ise vakıf tarzı eserler konusunda ilk dört sırada yer almıştır. 29 vakıf eseri ile birinci sırayı Sultan IV. Mehmet dönemi almış, son sırada ise, bir cami inşa ettiren Sultan Mehmet Reşat bulunmaktadır. Osmanlı dönemi boyunca önemli görevlerde bulunan devlet adamları da Üsküdar'da vakıf eserleri inşa ettirmişlerdir. Bunlardan ilki Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rüstem Paşa tarafından yaptırılan bir mescit ve bir çeşmedir. Bulgurlu, Kısıklı mahallelerinde de devlet adamlarının inşa ettirdiği farklı vakıf eserleri bulunmaktadır.¹⁸ Bilâd-ı Selâse olarak adlandırılan Eyüp, Galata ve Üsküdar'da bulunan bu vakıf eserleri, aynı zamanda da tekkelerin de inşa edilmesi ise Üsküdar'ın dini kimliğini yoğunlaştırmıştır. Bu tekkeler daha çok II. Bayezid döneminden itibaren inşa edilmeye başlanmıştır. Atik Valide, Şemsi Paşa, Doğançı Ahmet Paşa, Nakkaş Baba, 16. yy'da Üsküdar'da bulunan Halvetî tekkeleridir. Yeni Mahalle'de bulunan Atik Valide Sultan Külliyesinin içindeki Halveti Dergâhı, Sultan Üçüncü Murat'ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından 1570-1579 yılları arasında inşa ettirilen yapı topluluğu içinde bulunduğu ötekilere göre farklılık arz etmiştir. Ayrıca bu yapılar, içindeki farklı bölgelerde kişilere istihdam sağladığı için dönemin iktisadi yaşamına da katkı sağlamıştır.

Üsküdar tarihi için önemli sayılabilecek bir diğer husus ise, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra daha fazla önem kazanan kutlama günleriydi. Meşrutiyetin ilan edildiği tarih olan 23 Temmuz ise, milli bayram adıyla 1909'dan itibaren kutlanmaya başlamıştır. Aynı zamanda İstanbul'un fethi de kutlanan günler arasındadır. Ancak Sultan İkinci Abdülhamit, bu kutlamalara, İstanbul'daki Rumları rahatsız edeceği düşüncesi ile hiçbir zaman sıcak bakmamıştır. Bu anlamda Üsküdar için önemli sayılabilecek bir anma günü ise 3 Temmuz 1914'tür. İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'da ilk hutbeyi okuyup Cuma namazını kıldırın ve Seyid İbrahim Fakih adına Üsküdar'da Yeni Cami'de bir anma töreni düzenlenmek istenmiştir. İttihad ve Terakki Numune Mektebi, Üsküdar Sultaniyesi, Üsküdar Rüştüye-i Askeriyesi, Üsküdar'da bulunan diğer mektepler, talebeler, askeriye, jandarmalar, esnaf ve tüccarlar da bu anma gününe katılmışlardır. Kutlamada milli hassasiyetin vurgulanması da İkinci Abdülhamit döneminde ayrıca önem

¹⁸ Rifat Günalan, "Evkâf-ı Ümem Tarihinde Üsküdar Vakıfları", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, I, İstanbul, 2017, s. 411-420.

taşıymaktaydı. Maarif Vekâletinin görevlendirdiği isimler burada konuşma yaparak, milletin geçmişini unutmamasının buradaki değerine vurgu yapmışlardı. Yeni Cami’de Cuma namazının ardından tertip edilen bu anma gününden bir sene sonra, 25 Haziran 1915’te bu sefer Üsküdar tarihi açısından farklı bir gün için tören düzenlenmiştir. Bu tören Üsküdar’da ilk Türk iskânını hatırlatmak içindir; fetihden sonra, Akşemsettin, kendisine bağlı olan “Sala” aşiretinin bir kısmını, bugün Salacak adı verilen yere iskân ederek, ilk Türk mahallesini kurmuştur.¹⁹ Fatih Sultan Mehmet ise bu sebepten bölgeye bir mescit inşa ettirmiştir. 1915’teki kutlamalar bu günün anısına yine Üsküdar Yeni Cami’de tertip edilmiş, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti üyeleri, Üsküdar’daki mekteplerin talebeleri, kumandanlar, memurlar ve halk Ahmedîye’de bulunan hükümet dairesinin önünde toplanarak Üsküdar tarihinde önemli bulunan bu günü 1915’te tekrar anmışlardır.²⁰

¹⁹ Yılmaz, *Düşten Feth...*, s. 63-65.

²⁰ Coşkun Ünsal, “Fethi Gören Beldede Kutlu Gün 1914-1915 Fetih Kutlamaları ve Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, I, İstanbul, 2007, s. 189-202.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜDAR'DA İDARİ YAPI VE KÜLTÜR

1.1. Osmanlı Döneminde Üsküdar'da İdari Yapı

Osmanlı İdari Teşkilatında Üsküdar bir kadılıktı ve “Bilad-ı Selase” olarak adlandırılan Galata ile Eyüp'ten sonra üçüncü kadılık sayılıyordu. 1453'ten yani 15. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, hem idari hem de askeri yönden, İzmit sancağına ait Gebze kazasına bağlıydı. Üsküdar Kadılığının asayişçi İzmit Sancak Beyi tarafından sağlanıyordu, Bostancıbaşı ise Üsküdar'dan Kartal ve Pendik'e kadar olan bölgede sahillerin ve saray bahçelerinin güvenliğinden sorumluydu. Üsküdar Nahiyesine bağlı kır iskân yerleri Küçüksu'dan Dudullu'ya, buradan Samandıra, Yakacık ve Kartal'a uzanan geniş bir coğrafi bölgeyi kapsıyordu. Fatih döneminde Üsküdar'a bağlı köyler mevcuttu ve bu köyler Anadolu Yakası'nın Samandıra'ya kadar uzanan bölgelerinde; Bulgurlu, Çengelköy, Kuzguncuk, Çamlıca, Erenköy, İçerenköy ve Yakacık'a kadar olan yeri kapsıyordu.²¹ İlk mahalleler ise Salacak Camii, Rum Mehmed Paşa Camii, Toygar Hamza Mescidi etrafında toplanan üç adet mahalle idi. İstanbul'un fethinden sonra Üsküdar ile ilgili bilgi veren ilk arşiv kayıtları vakıf defterlerinden oluşmaktadır. İlk Türk mahalleleri ise Salacak ve Şemsipaşa'da kurulmuştur ve Fatih devri sonlarında Anadolu Yakası'nda 10 bin kişilik bir nüfusun ikamet ettiği düşünülmektedir. Üsküdar şehir merkezinde ise 3 mahalle, 19 da köy iskân birimi mevcuttur. Bu köyler; Bulgurlu, Büyükbaşı, Çamlıca, Çengelköy, Karamanlı, İlsuluk, İstavroz (Beylerbeyi), Kadıköy, Kartal, Samandıra, Merdivenköy, Reislî, Samanlık, Kalamış, Kuzguncuk, İçerenköy, Soğanlık, Yeniceköy'dür.²²

Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde ise, hükümdarlığının ilk dönemlerinde Üsküdar nahiyesinde yaşayan 4253 kişilik nüfusun 3023 kişisi kırsal kesimde, 1230 kişi de şehirde ikamet etmekteydi. Bu nüfusun %35'ini Gayrimüslimler, %65'ini de Müslüman Türkler teşkil etmekteydi. Çengelköy, Kadıköy ve Beylerbeyi muhitleri gayrimüslim vatandaşların en çok ikamet ettiği yerlerdi.1530'lu yıllarda, Üsküdar şehir merkezindeki mahalle sayısı dokuz

²¹ Hanefi Bostan, “Fatih ve Kanuni Dönemlerinde Üsküdar Nahiyesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri XI (15-16-17 Ekim 2021)*, I, İstanbul, 2021, s. 296-363.

²² Ahmet Güneş, “16. ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri ve Nüfusu”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri I (23-25 Mayıs 2003)*, I, İstanbul, 2003, s. 43-50.

yükselmisse de nüfusun ağırlıklı bölümü yine köylerde ikamet etmektedir. 1561 yılı nüfus kayıtlarına bakıldığında, gayrimüslim ve Müslüman nüfusun oranlarının değişmediği, ancak fiziki anlamda Üsküdar'ın gelişme gösterdiği gözlemlenebilir. 1530'dan 1561'e merkezde mevcut mahalle sayısı 18'e yükselmiş ve nüfusta artış meydana gelmiştir. Bu artışın sebepleri olarak Davut Paşa İmaret, Gülfem Hatun Çarşısı, Mihrimah Sultan ile Atik Valide Külliyesinin inşa edilmesi gösterilebilir. Yaşanmışlığın çok yoğun olduğu bu muhit, görüldüğü gibi küçük bir Anadolu kasabası görünümündeyken kendi dokusunu İstanbul'un fethinden sonra kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmet Anadolu'dan göç ettirdiği Türklerin bir kısmını buraya yerleştirmiş, Kanuni Sultan Süleyman ise bedestenler ve külliyeler ile ticaretin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. Üsküdar'ın köy yerleşim birimlerine, farklı yerleşim yerlerine vatandaşların iskân edilmesi de nüfusu arttıran bir başka etkidir. Buna rağmen halkın çoğunluğu Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen ve Türkçe konuşan kişilerdir. 17. Yy sonlarında Üsküdar'ın gösterdiği gelişme yine mahalle sayısının artması, kervansaray, han ve hamamların inşa edilmesi yönündeydi. Kuzguncuk'ta ve Yeni Mahalle'de Yahudi ve Ermeni Mahalleleri kurulmuştur.²³

18. Yy'da Bağlarbaşı ve Selimiye'ye doğru genişleyen Üsküdar'da Yeni Valide Cami Külliyesi, Ayazma Cami'nin inşa edilmesi, Salacak, İhsaniye, Harem gibi iskelelerin varlığı, ayrıca Kuzguncuk, Çengelköy ve Beylerbeyi'nde iskelelerin bulunması da Üsküdar'ın gelişmesinde etkili olan unsurlardır. Bu unsurların etkisi ile 18. Yüzyılda padişahlar yeni mahallelerin kurulmasına önderlik etmişlerdir. 1844 tarihli nüfus defteri kayıtlarında ise şehirde 39 mahalle ve 7 köyün bulunduğu görülmektedir. Zamanla Kısıklı, Kuzguncuk ve Beylerbeyi de köy olmaktan çıkarak müstakil yerleşim birimlerine dönüşmüştür. 1876'da Üsküdar'ın toplam nüfusu 36.500 kişiye yükselmiştir.²⁴

Sultan Abdülmecid, 1859 yılında bir talimatname neşrederek imparatorluk topraklarını idari teşkilat bakımından eyalet, liva, kaza ve köylere taksim etmiş, eyaletler valilerin, livalar (sancaklar) kaymakamların, kazalar da mutasarrıfların idaresine bırakılmıştır. Artan nüfusun yeni bir idari teşkilat yapısına ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. 1850'li yıllardan itibaren Şirket-i Hayriye vapurlarının devreye girmesi zaten Üsküdar'ın köylerine ulaşımı kolaylaştırmış, bunun sonucunda köyler

²³ Bostan, *Fatih ve Kanuni Dönemlerinde...*, s. 297-320.

²⁴ Yılmaz, *Düşten Fethe...*, s. 63-65.

de mahalle haline gelmişti. Mahalle kayıtlarından 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Üsküdar'ın Bağlarbaşı, Altunizade, Acıbadem ve Haydarpaşa yönüne doğru gelişme gösterdiği anlaşılabilir. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra Üsküdar'a dışarıdan gelen göçler neticesinde nüfus artışı çok hızlı gerçekleşmiş, Doğu Avrupa ve Rusya'dan gelen Yahudilerin de burada ikamet etmek istemesi ile gelen göçmenler artık İstanbul dışına yönlendirilmişlerdir. 1882'de nüfusun %67'si Müslümanlardan, % 13'ü Rumlardan, %20'si de Ermenilerden oluşmaktaydı. 1894'te Üsküdar'ın nüfusu, merkezde 82.400 ve Kuzguncuk'ta 7.624 kişi olmak üzere toplam 90.000 kişiydi. 1914'te ise Üsküdar'da 70.447 Müslüman, 19.832 Rum, 13.296 Ermeni, 6.836 Yahudi, 31 Rum- Katolik ve 653 Ermeni- Katolik olmak üzere toplam 111.095 kişi ikamet etmekteydi.²⁵

1871'de ise mutasarrıflık kazanarak Beykoz, Gebze, Kartal, Şile kazalarının buraya bağlanması ile 19. yüzyılın sonuna kadar Üsküdar, Anadolu Yakasının neredeyse tamamını kapsayan bir ilçe konumundaydı. 1922'de yine liva/sancak şeklinde geçmekte olup Şile, Kartal ve Gebze'yi de kapsıyordu. 18 Haziran 1926 tarihli Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile sancak statüsü kaldırılmış, İstanbul iline bağlı bir kaza olmuş ve Şehremanetine bağlanmıştır.²⁶ 1930'da Kadıköy ve Beykoz'da Üsküdar'dan ayrılarak ayrı bir ilçe konumuna gelmiştir.²⁷ Cumhuriyetin ilanına kadar mutasarrıflar görev yapmış, 1923'ten sonra ise kaymakamlar Üsküdar'ın yönetiminde etkili olmuşlardır. Üsküdar bir ilçe olarak, ayrıca milli mücadele ve mütareke döneminde önemli bir konumda bulunarak, işgal döneminde müttefik devletlerin politikaları açısından mühim bir noktada görülmüştür.

1.2. Cumhuriyet Döneminde Üsküdar'da İdari Yapı

Osmanlı döneminden itibaren İstanbul'da vilayet yönetimi ile belediyenin birleştirilmesi hakkında tartışmalar devam etmekteydi. Vali ve şehremaneti arasında bir yetki paylaşımı kargaşası yaşanmaktaydı. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan ilk meclis toplantılarında ise, Kanun-ı Esasi'nin ikinci maddesinde geçen "Devlet-i Osmaniye'nin payitahtı İstanbul şehridir ve bu şehrin Osmanlı bilâdından bir imtiyazı yoktur." maddesi tartışılmış ve İstanbul'un bir vilayet olarak yönetilmesi uygun bulunmuştur. Başka vilayetlerde belediyeler valilerin emri altında olmasına

²⁵ Yılmaz, *Düşten Fethe...*, s. 67-68.

²⁶ Hanefi Bostan, "Üsküdar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi(DİA)*, C. XLI, İstanbul, 2012, s. 364-368.

²⁷ Yılmaz, *Düşten Fethe...*, s. 58.

rağmen, İstanbul'da hiçbir zaman şehremaneti valilerin emrine verilmemiş, birbirleri ile ortak bir yönetim birimi halinde olmuşlardır. Ancak bu konudaki tartışmalar uzun bir süre devam etmiştir. Üsküdar ve Beyoğlu Mutasarrıflığı ve İstanbul Valisi görevlerinde bulunan Süleyman Kâni İrtem döneminde vilayet teşkilatının kaldırılması hakkında teklifler yapmış olsa da Cemil Topuzlu'nun şehreminliği döneminde vilayetin kaldırılmasından vazgeçilmiş, 1921 yılında ise şehir meclisindeki üyeler İstanbul'un vilayet halinde kalması konusunda kesin bir karar almışlardır. Üsküdar ise 1920'de sırayla Mutasarrıf Fahreddin Bey, İhsan Adli Bey ile Zebur Bey'ler tarafından yönetilmiş, 1921'de ise yine Mutasarrıf Sami Fethi Bey'in yönetimi altında olmuştur.²⁸ Teşkilat-ı Esasiye ile 1924'te kısa süreliğine vilayet statüsü alan Üsküdar, cumhuriyetin ilk yıllarında az bir zaman vilayet durumunda olmuş, ancak 1926'da kabul edilen bir kanunla yine İstanbul vilayetine bağlanmış ve kaza konumunda olmuştur.

Üsküdar, 1927 yılında sahip olduğu 1090 km² yönetim alanıyla Çatalca'dan sonra İstanbul'un en büyük ilçesiydi. Ancak İstanbul'a yeni ilçelerin eklenmesiyle ilçe sınırları daralarak yönetim alanı küçülmüştür. Zamanla Üsküdar'dan ayrılarak bağımsız yönetim birimi halini alan ilçeler, 1927'de buraya bağlı bir köy konumundaydılar. 1927'de İstanbul genelinde 7 adet kaza mevcuttu, Üsküdar'ın ilçe sınırları ise bu tarihte doğuda Kocaeli, Marmara'da ise Pendik ve Şile'ye kadar uzanıyordu. 1926'da kaza statüsünü alan Üsküdar'a, Beykoz ve Kartal'da nahiye olarak dâhildi. Bu nahiyelerin 1928'de ayrılarak müstakil birer ilçe statüsünü almasıyla Üsküdar idari sınırlarında ilk değişiklik yaşanmıştır. Beykoz kazası 453, Kartal ise 341 km² yüzölçümüne sahipti. Bu değişiklikle Üsküdar 794 km² küçülerek yönetim alanının %73'ünü kaybetmiştir. Buraya bağlı olan idari birimler de ayrıldığından, Beykoz ve Kartal'a bağlı köy mahalle ve nahiyeler Üsküdar sınırının dışında kalmıştır.²⁹

Bu tarihten sonra Üsküdar sınırlarında küçülme anlamında ikinci değişiklik Kadıköy'ün 15 Mayıs 1930'da ayrılarak müstakil bir kazaya dönüşmesiydi. Kadıköy, Kızıltoprak, Erenköy ve bunlara bağlı 17 mahalle Üsküdar'dan ayrılmış ve yine yönetim alanı olarak küçülmüş, yerleşim birimi sayısı ise azalmıştır. 1930'daki bu yeni sınırlara göre Üsküdar 42 mahalle ve 4 köyden oluşmaktadır. Bu köyler

²⁸ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s.47.

²⁹ Cemalettin Şahin, "Cumhuriyet Dönemi Üsküdar İlçesi İdari Sınırları", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, III, İstanbul, 2016, s. 425-427.

Kısıklı'ya bağlı olan Dudullu, Ümraniye, Çekmeköy ve Küçükbakkalköy'dür. Bu tarihte aynı zamanda Fatih, Eminönü ve Beşiktaş ta kaza statüsü kazanan yeni birimler olmuşlardır.³⁰

1929'da ise ilçenin idari birimlerini genişletecek küçük çaplı iki değişiklik yaşanmıştır. Bunlar mahalle ve köy tarzındaki idari birimlerin Üsküdar'a dâhil olması şeklinde meydana gelmiştir. Bunlardan ilki, Beykoz'a bağlı Yenimahalle'nin, 13 Ekim 1929'da Üsküdar'a dâhil edilerek, Üsküdar Beykoz ilçe idari sınırının bir bölümünün Küçüksu deresinden geçirilmesidir. İkincisi ise 1929'da Kartal'a bağlı, Dudullu, Ümraniye, Çekmeköy ve Küçükbakkalköy'ün Üsküdar'a dâhil edilmesidir. Üsküdar Kartal sınırı 1932'de Kartal'a bağlı Reşadiye, Sultançiftliği ve Alemdağ köylerinin Üsküdar'a daha yakın bulunması nedeniyle buraya katılmasıyla yeni şeklini almıştır. İlçeye bir miktar nüfus da dâhil olmuştur. 1927'de 1090 km² olan Üsküdar ilçe yüzölçümü 1935'te 119 km² olarak ölçülmüş, nüfus ise 1927'de 155.092 iken, 1935'teki cumhuriyet döneminin ikinci nüfus sayımında ise 57.071 kişi olarak belirlenmiştir. Bu oranlara Beykoz, Kartal ve Kadıköy'ün kısa zaman aralıklarıyla Üsküdar'dan ayrılıp müstakil yerleşim birimi haline gelmeleri etkili olmuştur.³¹

1.3. Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde Üsküdar

1.3.1. Üsküdar'da Asayiş Sağlama Çalışmaları

Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un savunmasından iki kolordudan oluşan II. Ordu sorumluydu. Bu kolordular Üsküdar ve Karadeniz bölgelerinde konuşlandırılmıştı. Çanakkale Boğazi'nin ele geçirilme tehlikesi karşısında önce İstanbul üç bölgeye ayrıldı. Beyoğlu tarafı İsmail Canbolat Bey'e, İstanbul tarafı Bedri Bey'e, Üsküdar tarafı da Süleyman Kâni İrtem Bey'e verilmişti. Bir süre sonra İstanbul Valisi, Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıfları tarafından bir komisyon kurularak şehrin iâşe ihtiyacını gidermeye yönelik tedbirler alınmıştır. Üsküdar ve Kadıköy halkının zahire ihtiyacı temin edilmiş, Haydarpaşa'dan Üsküdar'a sevk edilmiş ve oradaki camilerde depolanmıştır. Düşmanın Çanakkale'yi geçip İstanbul'a girmesi senaryosuna karşın farklı bir tedbir alınmış, padişah ve hükümetin Haydarpaşa'dan trenle Anadolu'ya nakledilmesi düşünülmüştür. Rumeli tarafında

³⁰ Şahin, *Cumhuriyet Dönemi...*, s. 430.

³¹ Şahin, *Cumhuriyet Dönemi...*, s. 432.

oturan hanedan üyeleri ise Beylerbeyi İskelesi'nden Üsküdar Mutasarrıflığının ayarlayacağı arabalar ile Haydarpaşa'ya götürüleceklerdi. Bu tarihte Beylerbeyi Sarayı'nda ikamet eden eski Padişah Sultan İkinci Abdülhamit'e bu planı Üsküdar Mutasarrıfı Süleyman Kâni Bey götürmüş, hükümetin savaş için ayırdığı bir milyon altının güvenliğini de Üsküdar Mutasarrıfına bırakmıştır. Topkapı Sarayı'nda bulunan Kutsal Emanetler ile bu altınlar Haydarpaşa'dan Konya'ya gönderilmiştir.³²

25 Nisan 1915 tarihinden itibaren İtilaf Devletleri kara ve deniz üzerinden saldırılarını yoğunlaştırmış, Üsküdar Limanı'nda Hürriyet, Hüdaverdi, Ticaret-i Bahri isimli gemiler Rus filosu tarafından batırılarak, mürettebatı ise Ruslara esir düşmüştür. Askeri binalar da hedef seçilmiş, Selimiye Kışlası da bu zamanlarda hava saldırılarına uğramıştır. Paşakapısı ve Selimiye Mahalleleri bombalanmış, bu saldırıları ise Üsküdar Mutasarrıflığı Dâhiliye Nezaretine tebliğ etmiştir. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na hukuken katılmadan önce güvenliği sağlayabilmek için çeşitli yerlerde istihbarat çalışmaları yapmış, bu çalışmalar mütareke günlerinde de devam etmek mecburiyetinde kalmıştır.³³

1919 yılının başlarında Rum ve Ermeni çeteleri o zaman Üsküdar'a bağlı Yeniköy ve Şile'de Müslüman halka ve askerlere saldırılar tertip etmişlerdir. 23 Mart 1919'da Üsküdar Jandarma Taburuna mensup askeri birlik Fransız Binbaşı Lakarnik ile birlikte Yeniköy'e giderek çetelerin elinde bulunan silah ve malzemeyi kurtarmış, ancak saldırılarına son vermeyen Yeniköylü Rum çeteleri Müslüman halkı rahatsız etmeye devam etmişlerdir. Bunun üzerine Üsküdar'dan Şile, Ağva, Değirmen Çayırı, Ömerli gibi merkezlere jandarma birlikleri gönderilmiştir. Üsküdar'da görüşte farklı meslekler icra eden gayrimüslim vatandaşları, İzmit, Gebze, Yeniköy, Bakkalköy ve Paşaköy'de Rum çeteleri ile iş birliği yaparak onlara silah ve cephane tedarik ediyorlar, Türk vatandaşlarına ise eziyet ederek yurtlarını farklı amaçla iskân ediyorlardı. Bu çeteler Yunan İngiliz ve İtilâf devletleri tarafından da desteklenmekteydi. Üsküdar jandarma tabur kumandanı Binbaşı Remzi Bey, 1919 yılı boyunca Rum çeteleriyle mücadele etmiştir.³⁴ Çetelere karşı yürütülen bu mücadele her zaman bir plan çerçevesinde olmamış, kendi iradesi ile karşı koymak isteyen komitacılar harekete geçerek mücadele başlatmışlardır. Bunlardan biri,

³² Süleyman Beyoğlu, "I. Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadele'de Üsküdar (1915-1922)", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2007, s. 283-285.

³³ Beyoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s. 285.

³⁴ Beyoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s. 289.

zamanında Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilerek istihbarat çalışmaları yapan Bulgar Sadık Bey'dir. Hatıratında 16 Mart 1919 tarihinde Alemdağ'da ilk Kuvâ-yı Milliye teşkilatını oluşturduğunu beyan eden Sadık Bey, Karakol Cemiyetine katılana kadar arkadaşları ile birlikte çetelerle mücadele etmiştir. Silah, cephaneye, insan ve para kaynağını sağlayabilmek için önce kendini bir Rum gibi tanıtmış ve Üsküdar'da bir meyhanede toplanan müttefik askerlerinden bir çavuşun güvenini kazanarak, fişek, mavzer, tüfek ve tabanca satın almıştır. Bu cephaneyi de Bulgurlu ve Çamlıca'ya nakletmiştir. Arkadaşları ile birlikte organize olan Sadık Bey, bir Türk birliği oluşturarak Beylerbeyi'nde Burhaniye Mahallesi'nde bir ev kiralamıştır. Vatansever Üsküdar ahalisi de bu Türk çetesine istihbarat ve lojistik destek sağlayarak topyekûn bir halde gayrimüslimlere karşı direnmişler ve vatandaşları korumuşlardır.³⁵ Para ihtiyacının karşılanabilmesi için 1919 yılının Nisan başlarında 17 Paşaköy'lü Rum, pusuya düşürülerek gasp edilmiş ve üzerlerindeki değerli eşyalar ve paralar alınmıştır. Bunun üzerine örgütlenen Paşaköy'lü Rumlar, Darıca Jandarma Komutanını öldürmüşler ve Şile Karakolu'nu da basmışlardır. Şile-Alemdağ hattı çoğunlukla çetelerin hâkimiyeti altına girmiş ve devlet otoritesi kalmadığından buradaki vatandaşların can ve mal güvenlikleri sağlanamamıştır. Bunlar yaşanırken Osmanlı Hükümeti tarafından Anadolu tarafındaki asayiş kontrol etmekle görevli bir memur, Üsküdar İskelesi'nde bir gazeteciye şu beyanatı vermiştir:³⁶

“...Gezmiş olduğum Darıca, Gebze ve Şile'de asayiş-i inzibatı pek mükemmel buldum. Halkı evlerinde ve köylerinde huzur ve sükûn içinde işleriyle meşgul gördüm. Hatta diyebilirim ki o tarafların inzibat ve asayiş-i İstanbul'dan daha iyidir. Bunların evvelki hallerine bakarak hayret etmekten kendilerini alamazlar...”

Gerçeği yansıtmayan bu açıklama, doğal olarak İtilaf Devletlerini hoş tutmayı amaçlıyordu. Müttefik askerler ile gayrimüslim çeteler ise Üsküdar'da mücadele eden komitacıların hedefi olmuş, Kısıklı'da İngiliz işbirlikçisi bir çete el bombası ile ortadan kaldırılmıştı. Bu olaydan sonra, Üsküdar'da Bulgar Sadık ve çetesi Karakol Cemiyeti'ne katılmıştır. Karakol Cemiyeti'nin Üsküdar'da görev yapan üyeleri Yenibahçeli Şükrü ve Tolçalı Halim Bey ile görüşerek birlikte mücadele etme

³⁵ Yücel Yiğit, “Komitacı ve İstihbaratçı Serkomser Bulgar Sadık'ın Üsküdar Günleri”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri XI (15-16-17 Ekim 2021)*, III, İstanbul, 2021, s. 253-256.

³⁶ Yiğit, *Komitacı ve İstihbaratçı...*, s. 254.

tekliflerini kabul etmişleridir. Üsküdar jandarma tabur komutanı Binbaşı Remzi Bey, Gebze jandarma komutanı İzzet Bey, Kadıköy İnzibat Zabiti Yüzbaşı Mesut Bey ise seyyar gruplara destek olarak, Anadolu'ya silah, cephane ve insan kaynağı nakletmişlerdir.³⁷

Kuvâ-yı Milliye'nin karşısında mücadele etmek için İstanbul hükümeti tarafından oluşturulan Kuvâ-yı İnzibatiye ordusunun mücadeleyi güçleştirmesi üzerine, Karakol Cemiyeti Üsküdarlı Bulgar Sadık'ı Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya suikast yapmak için görevlendirmiştir. Bu plan üzerine, Beylerbeyi'nde Burhaniye Mahallesi'nde, arkadaşları ile plan yaparak, Beylerbeyi Camisi'nin rıhtımından bir sandalla Ortaköy'e hareket etmişler ve burada Enver Paşa'nın Ortaköy'deki yalısının arkasındaki koruluk vasıtasıyla Baltalimanı'na ulaşmışlarsa da suikast girişimi başarısız olmuştur. Üsküdar Emniyet Müdürlüğü Dairesi memurlarından Ahmet Hamdi Efendi, Bulgar Sadık'ın tutuklanmaması için mücadele ederek evinde saklansa da buradan İhsaniye'de bulunan Çiçekçi Kahvehanesi yoluyla Tunusbağı Karacaahmet'teki evine gelmiştir.³⁸ Burada Alemdağ ve Gebze arasında uzanan menzil Teşkilatı'nda o günlerde Malta'dan dönen Kuşçubaşı Eşref ile birlikte çalışmıştır. Bulgar Sadık Bey, 1922'ye kadar Anadolu'da TBMM Hükümetine karşı düzenlenen iç isyanlar olmak üzere Sakarya ve İkinci İnönü Savaşlarına katılarak milli mücadeleye destek olmuş bir Üsküdarlı komitacıdır. 22 Nisan 1925 yılında İstiklâl Madalyası kazanarak kahramanlığı tescillense de, özellikle Damat Ferit Paşa'ya suikast düzenlenmesi olayından sonra Üsküdar'daki evinde aile üyeleri uzun bir süre baskı altında yaşamışlardır.

Kadıköy, Üsküdar, Beykoz ve Şile'de silah cephane ve insan sevkiyatıyla ilgilenen bu grupların, asayişin sağlanması konusunda yetersiz kaldığı aşikârdır. 31 Mayıs 1920 tarihinde Üsküdar Mutasarrıfı Ziver Bey, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği raporda son birkaç yılın özetini yapmış, Jandarma, mahalle ve köy bekçilerinin yetersizliğine değinerek, Kuvâ-yı Milliye'ye destek olan grupları ise huzur kaçıran siyasi çeteler olarak nitelendirmiştir. Ziver Bey'in bu nitelendirmesi mücadele yürüten grupların milli duygusunu hafif alır ve küçümser tavrıydı. Bu sorunları çözebilmek içinse ayrıca bir liste tanzim ederek tekrar Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir. 20 Haziran 1920 tarihinde devriye gezen bir İngiliz birliğine saldırı

³⁷ Beyoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s. 290.

³⁸ Yiğit, *Komitacı ve İstihbaratçı...*, s. 259.

sonrası Paşabahçe jandarma takip müfreze kumandanı Nazmi Efendi, saldırının faillerini tespit edebilmek amacıyla harekete geçmiş, ayrıca Üsküdar Mutasarrıfının talimatıyla Kuvâ-yı İnzibatiye'ye mensup Kemal Çavuş, olay mahallinde soruşturma yapmıştır. Yapılan soruşturma sonrasında, saldırının Nazmi Efendi tarafından tertip edildiği anlaşılmış, Nazmi Efendi bunun yanında Gebze, Ömerli ve Üsküdar bölgelerinde de güvenliğin sağlanabilmesi için önemli hizmetlerde bulunmuş ve TBMM ikinci döneminde başarılı hizmetlerinden dolayı takdirname ile ödüllendirilmiştir.³⁹ Milli müdafaa ve halkın güvenliği aynı anda sağlanmaya çalışılırken, 18 Mart 1920'de Paşakapısı Tevkifhanesi'nin İngiliz subaylarca işgali olayları iyice çıkmaza sokmuştur. Hapishane müdürü işgal girişimini önlemeye çalışırken, İngiliz subaylar mahkûmların bir saat içinde binadan tahliye edilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine tutuklu mahkûmlar ve bir kısım resmi evrak, binadan tahliye edilirken, herhangi bir firar olayına meydan verilmemiş, mahkûmlar ise sultani mektebinin bodrum katına yerleştirilmişlerdir. Tevkifhanenin işgal edildiği gün, Üsküdar Sultanisi'nin iptidai kısmı ile adliye dairesi, devamında 20 Mart'ta da Üsküdar Jandarma Taburu merkez bölümünün ikametgâhı da işgal edilmiş ve İngilizler buraya sömürgesi Hindistan'dan getirdiği birlikleri yerleştirmişlerdir. Eski tutukluların ise firarına meydan vermemek adına İstanbul Tevkifhanesi'ne nakledilmesi uygun bulunmuştur. İşgalin ihbar edilmesinin ardından, Dâhiliye Hariciye ve Adliye Nezaretleri temaslarda bulunmuş, ancak kendilerine cevaben, işgalin gerekçesi olarak stratejik açıdan binaya ihtiyaç duyulması verilmiştir.⁴⁰ Kasım 1920'de, yine İngilizlerin işgali altında bulunan belediye binasında yangın çıkmış, çıkan yangın sonucunda tevkifhane binası ile Mekteb-i Sultâni tamamen yanmıştır. Yangın nedeniyle toplam 36 tutuklu, Üsküdar polis merkezinden çağrılan memurlara teslim edilmiş, ancak bir mahkûm kargaşadan faydalanarak yolda firar etmiştir.⁴¹ 1918'de harap olduğu gerekçesiyle yıkılıp yeniden yapılmasına karar verilen Paşakapısı Tevkifhanesi⁴², 1919'da tamirâtı için bütçeden tahsisat ayrılmış ve müfettişliğe bildirilmiş olsa da işgal sebebiyle bu

³⁹ Beyoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda...*, s. 293-294.

⁴⁰ Yüksel Çelik, "Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi İnşası ve İşgali (1912-1923)", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2006, s. 224.

⁴¹ Çelik, *Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi...*, s. 225.

⁴² BOA, DH. MB. HPS., 10/27, lef 8. Harap Bir Halde Bulunan Üsküdar Tevkifhanesinin Yıkılarak Yeniden Yapılmasının Önerilmesi Hakkında 15 Temmuz 1918 Tarihli Belge.

tamirat girişimi de yarım kalmıştır.⁴³ 1920 Temmuz'una gelindiğinde, milli müdafaa açısından Üsküdar'da Kuvâ-yı Milliye'nin tamamen hâkimiyet kurduğu ortaya çıkmaktadır. Bu gelişme üzerine İtilaf Devletleri de kendince çözüm üretmeye çalışarak, yanında veya evinde ateşli silah, bomba ya da patlayıcı bulunduran vatandaşların evinin İngilizler tarafından aranması ve Divan-ı Harb'e sevk edilerek cezalandırılması kuralını getirmiştir.⁴⁴ Üsküdar ve buraya bağlı Şile, Beykoz, Çatalca ve Gebze bölgelerinde asker firarilerinin ve taşkınlık çıkararak çetelerin yakalanması için 1918'den itibaren tedbirler alınmış olsa da bunlar yetersiz kalmıştır.⁴⁵

1919, 1920 ve 1921 yılının suç kayıtları genel anlamda ele alındığında ise, Üsküdar bölgesinde en çok işlenen suçun hırsızlık olduğu dikkat çekmektedir. 1919 yılında tanzim edilen raporlara göre, Üsküdar ve çevresinde 369 adet suç kaydı bulunmaktadır. Kadıköy ve Çinili en fazla suç işlenen bölgeler olmakla birlikte suçlar arasında hırsızlık birinci sıradadır. Darp, yaralama, saldırı, silahla tehdit ise en çok işlenen diğer suçlardır. 1920'de işlenen 499 adet suç kaydında yine hırsızlık ve darp birinci sırayı almış, hükümet aleyhinde bulunmak gibi siyasi bir suçun da raporlarda yer aldığı görülmektedir. Kadıköy, Kızıltoprak ve Çinili bu yılın en fazla suç işlenen mahalleleridir. 1921 yılının kayıtlarına göre ise, Üsküdar'da suç oranlarının önceki yıllara göre azaldığı gözlemlenmiş, toplam işlenen 173 adet suçtan en fazlası ise Kadıköy ve Çengelköy'de meydana gelmiştir. Hırsızlık, darp ve gasp Üsküdar bölgesinde en yoğun işlenen suçlardır.⁴⁶

1.3.2. Mütareke Döneminde Üsküdar'ın Durumu

31 Ekim 1918'de yürürlüğe giren Mondros Ateşkes Antlaşması'nın akabinde, İtilaf donanması Boğazlar bölgesine doğru harekete geçerek, Mondros Mütarekesinde bulunan İstanbul ve Boğazlardaki tahkimatların işgal edilebileceği maddesine dayalı olarak bu bölgeleri ele geçirme politikasını benimsemişlerdi. Bu işgal politikası 16 Mart 1920'de İngilizlerin parlamentoyu basması ile resmiyete dayalı olarak da devam etmiş, 1923'te Lozan Barış Antlaşmasına müteakiben

⁴³ BOA, DH.MB.HPS., 76/24, lef 6. Umumi Olarak Hapishaneler İçin Ayrıca İstanbul ve Üsküdar Tevkifhaneleri İçin Bütçede Ayrılan Tahsisatın Müfettişlere Bildirilmesi Hakkında 8 Mart 1919 Tarihli Belge.

⁴⁴ Beyoğlu, I. Dünya Savaşı'nda..., s. 302.

⁴⁵ BOA, DH. EUM., 8/9, lef.2. 1 Ağustos 1334 Tarihli Üsküdar ve Civarındaki Köylerde Jandarma Kuvvetlerinin Arttırılması İçin Gerekli Tedbirin Alınması Hakkında Belge.

⁴⁶ Hamit Pehlivanlı, "İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi Raporlarına Göre Üsküdar ve Çevresinde Asayiş (1919-1921), Üsküdar Sempozyumu Bildirileri XI (15-16-17 Ekim 2021), II, İstanbul, 2021, s. 460-462.

şehirden ayrılmalarıyla da son bulmuştur. 6 Kasım 1918'de Fransız Kumandan Franche d'esperey, emrindeki Fransız bölüğüne, Çanakkale ve Boğaz'daki tahkimatları işgal emrini vermiş, bu emire göre de bölüklerin bir kısmı Çanakkale'deki tahkimatları, diğer bir kısmı da Üsküdar, Bakırköy ve Yeşilköy'dekileri işgal etmiştir.⁴⁷ İşgal yönetimi gereği, İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan oluşan itilaf devletleri ile birlikte, ayrıca Yunan, Amerikan ve Japon Yüksek Komiserlikleri de kurularak, askeri ve diplomatik ilişkiler buradan yönetilmeye başlanmıştı. Eski elçilik binaları da bu amaçla işgalci devletlere tahsis edilmiş, yine aynı şekilde işgal idaresini yönetebilmek amacı ile kullanılmaya devam edilmişti. Fransız birlikleri ayrıca Üsküdar Vapur İskelesinin de kendilerine tahsis edilmesini istemişlerdi.⁴⁸ Esasında oradaki devletlerin tümü İstanbul'un bütünüyle bir işgal üssü haline getirmiş, politik çıkarlarına göre çeşitli semtlerde kendi aralarında nüfuz alanları oluşturmuşlardı. Selimiye Kışlası da denetim altına alınan noktalardan biriydi. Bu yüksek komiserlikler, kendi aralarında iş birliği ve iletişim halindeydiler, zaman zaman çıkarları çatışsa da yekten hareket etme mecburiyetleri mevcut değildi. İşgali silahla ya da savaşarak da gerçekleştirmek yerine, sinsi bir diplomasi ile bazen müşterek bazen de tekil çıkarlarla gerçekleştirme eğilimindeydiler. Kentte bulunan gayrimüslim nüfusu ise onların istediği şekilde kullanabileceği bir potansiyel siyasi koz niteliğindedi. Verilere göre Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı zaman kentte 560 bin Müslüman, 380 bin Rum, 118 bin Ermeni, 45 bin Yahudi olmak üzere toplam 1,2 milyon insan yaşamaktaydı.⁴⁹ Bu gayrimüslim nüfusun zaten geçmişten gelen yetkinliği elbette yadsınamazdı, yönetime katılma hakkını zaten meşrutiyet döneminde elde etmiş bulunuyorlardı. Mütarekeden sonra bulunan ortam ise her anlamda bir fırsattı. Kendilerini artık bir azınlık unsur değil de adeta şehrin yeni sahibi olarak görmek istediklerini bu ortamda belli ederek, kendilerine düşen payı almak istemişlerdi. Burada yüksek komiserlik kurarak kenti kontrol altına alan devletler, aynı zamanda kendi aralarında da üstü kapalı bir rekabet halindeydiler. İngiliz birlikleri despotça şehre hâkim olmaya çalışırken Kuleli Askeri İdadisi'ni Ermeni Yetimhanesi olarak kullanmaya başlamışlardı. Yunanlılar ise, uzun yıllardır hayalini kurduğu Batı Anadolu, İstanbul ve İzmir'e sahip olma hayalini gerçekleştirmeye çalışıyordu. Mütarekenin ilk

⁴⁷ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2014, s. 4.

⁴⁸ Bozkurt, *İtilaf Devletleri'nin...*, s.15.

⁴⁹ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s.210.

günlerinden itibaren Rum Patriği İstanbul'un Yunanlılara verileceğine ve Ayasofya'nın yeniden kiliseye dönüştürüleceğine dair vaazlar vermeye başlamış, Patrikhane ise dini bir kurum olma vasfını bir köşeye bırakarak, ayrılıkçı faaliyetler sürdüren Mavri Mira, Yunan Göçmenler Cemiyeti, Yunan Kızılhaç'ı gibi topluluklara destek vermeye başlamıştı. 1919 yılı Temmuz ayı içinde Patrikhanenin kapısına çift kartallı Bizans ve Yunan bayrağı çekilerek, İstanbul'da bulunan Rum okullarında Türkçe okutulan derslere son verildi.⁵⁰ Patrikhanenin de desteğini arkasına alan Rumlar, şehirde her türlü taşkınlığı çıkarmak adına mücadele ediyorlardı. Görüldüğü üzere Osmanlı Hükümetinin mütareke sonrasında çaresiz kalmasına sebep olan etken tek bir değil, maddelerle sıralanacak nitelikteydi. Ermeniler ve Rumların savunuculuğunu da üstlenen işgalci devletler, bir karışıklık çıkartıp, mütarekeye dayanarak işgale yön vermektedirler. Yani senaryoyu kendileri yazıp, eyleme koyuyorlardı. Öte yandan Hürriyet ve İtilaf Fırkası Kuvayı Milliye aleyhinde Üsküdar'da broşür dağıtıyor, Ermeniler ise miting düzenlemekten imtina etmiyorlardı. Üsküdar ve Kadıköy sahilleri genel olarak İtalyan ve Fransız askerlerinin denetimindeydi. Anadolu yakasını temsilen Üsküdar ve Kadıköy cihetleri mevcut olup, Beyoğlu ve diğer birkaç ilçe ise farklı bir mıntıkaydı sayılıyordu. Rum çeteleri her türlü eyleme başvurmaktan geri kalmazken, Üsküdar'ı mütareke devrinde adeta bir yangın muhiti haline getirmişlerdi. Biri 6 Eylül 1920'de Selman Ağa Mahallesi'nde, diğeri ise 15 Ağustos 1921'de Yeni Mahalle İcadiye ve Sultantepe'de meydana gelen büyük yangınlar 600 evin yanmasına neden olmuş,⁵¹ Belediye binası, İdadi ve Sultaniler de zarar görmüştü. Üsküdar Paşa Kapısı Adliye Dairesi, Hapishane ve Sultaniye Mektebi'nin bir kısmı itilaf devletlerince işgal edilerek, burada bulunan her türlü harp malzemesine el konuldu.⁵² Bununla birlikte, Üsküdar'da eğitim veren Rum okullarında askeri eğitim vermeye başlanmıştı. Üsküdar İskelesi Merkez Mektebi ve Kuzguncuk Rum Kilisesi Mektebi bunlardan biriydi.⁵³ Zaten itilaf kuvvetleri tarafından işgal edilen binalara askeri mühimmat konulmuştu, Üsküdar sokaklarında ise işgal kuvvetleri devriye geziyorlardı. Bilhassa

⁵⁰ Adnan Sofuoğlu, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hareketleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesinin Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. X, S.23,1994, s.229.

⁵¹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, C. II, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2021,s.370.

⁵² Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin...*, s. 343.

⁵³ Rıdvan Akın, "Mütareke İstanbul'unda Bir Semt: Üsküdar", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumları Bildirileri V (1- 5 Kasım 2007)*, II, İstanbul, s. 152.

16 Mart 1920 tarihindeki resmi işgalin akabinde İngilizler Üsküdar, Kadıköy, Beyoğlu gibi semtlerdeki telgraf hatlarını da kontrol altına almışlardı.⁵⁴

İstanbul'un Anadolu ile olan iletişimi, Kuvâ-yı Milliye'nin sadece iç bölgelerde değil, ülke genelinde bir direniş sergileyebilmesi açısından büyük önem taşıyordu. İşgal döneminde kurulan cemiyetler ve direniş örgütleri İstanbul'un çeşitli semtlerini üs olarak belirlemiş, stratejik bir konum olarak benimsemişlerdi. Bu cemiyetlerin Anadolu yakasındaki merkezi ise Üsküdar denilebilirdi. Üsküdar, İstanbul'dan Anadolu'ya askeri malzeme ve personel tedariki için bir geçiş noktası durumundaydı. 1919 yılının kasım ayında İstanbul'da Enver ve Talat Paşalar tarafından kurulan Karakol Cemiyeti, milli mücadele yıllarında bu anlamda en önemli kuruluşlardan bir tanesiydi.⁵⁵ Cemiyet İstanbul'un neredeyse her semtinde örgütlenmiş, Topkapı, Üsküdar, Beşiktaş, Bakırköy, Beykoz, Sarıyer gibi muhitlerde şubeler açmıştı. Amaç silahlı bir direniş başlatmaktı. Albay Kara Vasıf Bey, Refik İsmail Bey de bu cemiyetin kuruluşuna önderlik eden isimlerdendi. Cemiyetin Üsküdar Grubu Başkanı ise Yenibahçeli Ahmet Şükrü Oğuz, Üsküdar grubu üyesi ise Yarbay Mustafa Muğlalı idi.⁵⁶ Ayrıca Üsküdar Jandarma Binbaşısı Remzi Bey'in de bu dönemde önemli hizmetleri olmuştur.⁵⁷ Üsküdar Jandarma Komutanı Remzi Bey, Anadolu'ya geçmek isteyen kişilere bizzat yardım eden bir isimdi. Son Telgraf gazetesinde yayımlanan bir yazı dizisinde İsmet İnönü'nün Anadolu'ya geçişine destek olan Yüzbaşı İhsan Bey, o günü şöyle anlatmıştır:⁵⁸

"...16 Mart günü Üsküdar Jandarma Komutanı Remzi Bey'in haber göndermesi üzerine, Dudullu köyüne inerek toplanan tüfek, mekanizma ve cephanenin teşkil ettiği kırk kadar araba ile birlikte tekrar Kurna köyüne naklettiğim sırada, Kartal Jandarma Komutanı İzzet Bey'in gönderdiği haber üzerine yorgunluğuma rağmen ve birçok tehlikelere maruz kalarak Maltepe'ye indim. Ve Piyade Atış Mektebi Piyade Bölüğü Komutanı Hulusi Bey'in evine gittim. Bu evde beni Miralay İsmet Bey ile Saffet Arıkan bekliyorlardı. Elllerinde birer mavzer ve bir sandık da cephane vardı. Miralay İsmet Bey bana 16 Mart hadisesi üzerine derhal

⁵⁴ Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin...*, s. 344.

⁵⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s.520.

⁵⁶ Ercan Karakoç, "Milli Mücadelede Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumları Bildiriler II (12-14 Mart 2004)*, I, İstanbul, s. 152.

⁵⁷ Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 4.

⁵⁸ "İsmet İnönü'nün Anadolu'ya Geçişi", *Son Telgraf*, 24 Ağustos 1951, s.2.

Anadolu'ya geçmeye karar vermiş olduğunu ve kendilerini Anadolu'ya geçirmek üzere beni beklemekte olduklarını söyledi..."

İsmet İnönü'den sonra, 1920 yılı içinde, İstanbul Hükümeti Harbiye Nazırı Fevzi Çakmak Paşa da Üsküdar Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Remzi Bey vasıtası ile Jandarma Mülazım-ı evveli Salih Kılıç Bey'i çağırarak, Anadolu'ya geçişte kendisine yardımcı olunmasını istemiştir.⁵⁹ Ali Fuat Cebesoy da hatıralarında Karakol Cemiyetine şu şekilde değinmiştir:⁶⁰

"...Faaliyetleri ve gayretleri himmet ve fedakârlıklarla doluydu. Karakol Cemiyeti'nin bir de Üsküdar grubu vardı. Bu grubun İstanbul ve Anadolu arasında muntazam bir menzil hattı kurmuş olduklarını biliyorduk. Bu menzil hattı gerçekten mühim bir kuruluştu. Ankara'da mili idare resmen işe başlayıp, yönetimi ele alınca kadar düzenli ve başarılı faaliyetlerde bulunmuşlardı. Grubun başında Yeni bahçeli Şükrü Oğuz olmak üzere birçok kıymetli arkadaşlar bulunuyordu..."

"Menzil Hattı" denilen ve silah ve askeri mühimmat temininde iletişimi sağlamak üzere tabir edilen bölge, Özbekler Tekkesi'nden başlayıp, Geyve'ye uzanıyordu. Aynı amaçla İstanbul ve Anadolu'da bulunan kişiler bu hat vasıtası ile iletişim kurmuştu. Bu denli önemli bir konumda yer alan Özbekler Tekkesi vasıtası ile başka mebus, komutan, sivil vatandaşlar da Anadolu'da direnişe katılmışlardır. Tekkenin son şeyhi olan Ata Efendi, Karakol Cemiyetine katılarak, Anadolu'ya geçmek isteyenlere bizzat destek olmuş, aynı zamanda Darülfünun'da Hukuk eğitimi veren bir isimdi. Şeyh Ata Efendi, Kuvâ-yı Milliye mensuplarından yaralananları tekkede tedavi ettirerek, devamında Anadolu'ya da geçmiş ve milli mücadeleye bizzat katılmıştır.⁶¹ Yani Karakol Cemiyeti'nin vasıtası ile Anadolu'ya geçmek isteyenler önce Özbek Tekkesi'ne uğrarlar, Şeyh Ata Efendi'nin de desteği ile yola çıkarlardı. Tekke aracılığı ile Anadolu'ya geçen isimlerden biri de yazar Halide Ediptir. İstanbul'daki Amerikalı diplomatlar ise onun tutuklandığını sanmışlar, 18 Mart tarihli raporlarına "Yazar ve feminist Halide Hanım ile eşinin tutuklandığını" yazmışlardı.⁶² O günlerde zaten Kısıklı ve Çamlıca İngilizlerin işgali altında

⁵⁹ Mesut Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992, s. 145.

⁶⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1953, s. 375.

⁶¹ Hür Mahmut Yücer, "Üsküdar Özbekler Tekkesi", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.V, 2015, s. 279.

⁶² Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, İş Kültür Yayınları, 2004, s. 83.

olduğundan buraya gelen herkes kontrole tabi tutulup aranıyordu. Rum ve Ermeni çetelerine direnirken ya da cephanelikleri müdafaa ederken yaralanan milliyetçiler burada tedavi görüyor, tekkeye gizlice doktorlar gelip mesaide bulunuyordu. ⁶³ Bu minvalde de ayrıca dikkat edilmesi gereken bir yerdi. Tekkeye ulaşanlar “Bizi İsa yolladı” parolası ile içeri girmiş ve burada diğer mebus ve direnişe katılmak isteyenlerle birlikte hareket etmişlerdi.⁶⁴ Tekke vasıtası ile Anadolu’ya geçen diğer isimler, Ali Fuat Cebesoy’un babası İsmail Fazıl Paşa, Mehmet Akif Ersoy, Mebus Celaleddin Arif Bey, Yunus Nadi, Kazım Orbay, Hüsrev Gerede, Manastırlı Nuri Conker, Çerkez Ethem’in kardeşi Binbaşı Reşit’tir.⁶⁵ Burada bir diğer dikkat çeken nokta ise, İsmet İnönü’nün hatıralarında Şeyh Ata Efendi’yi tanımadığını anlatmasıdır:

“...Yolculuğumuzun bir yerinde kafilemize Üsküdar’da Özbekiye Tekkesi’nin Şeyhi Ata Efendi diye bir zatın katıldığını hatırlıyorum. Fakat ne zaman ve nerede katıldığını söyleyemeyeceğim. Şeyh Efendi Kuvâ-yı Milliyeci imiş. Onun hesabına çalışıyormuş. Hatta tekkesi Kuva-yı Milliye’nin merkeziymiş. Kendisinden şüphelenmişler, takip ediyorlarmış. İstanbul’da barınamayacağını anlayınca o da kaçıp Anadolu’ya geçmek üzere yola çıkmış, bilmiyorum nasılsa bizim kafilemize katıldı...”⁶⁶

Mazhar Müfit Kansu da hatıralarında buraya değinerek meclis kapatılacak olursa Üsküdar Sultantepe’sinde bulunan Özbek Tekkesi ile işbirliği yapmanın gelecekteki olaylar açısından önemli olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Özbek Tekkesi, 1925 yılında tekkelerin kapatılmasından sonra da bir süre kültürel varlığını devam ettirerek, senenin belli günlerinde musiki ve sohbet toplantılarına ev sahipliği yapmıştır.

Müdafaa-i Milliye Teşkilatı, kısacası Mim Mim Grubu olarak bilinen cemiyet, 23 Nisan 1920 tarihinde kuruluşu onaylanan bir diğer direniş grubudur.⁶⁸ Her semtte örgütlenerek, bir merkezden idare edilen cemiyet, isminden belli olduğu üzere,

⁶³ Süleyman Beyoğlu, “Milli Mücadele ve Özbekler Tekkesi”, *Üsküdar Sempozyumları Bildiriler I (23-25 Mayıs 2005)*, II, İstanbul, s. 208.

⁶⁴ İpek Çalışlar, *Halide Edip- Biyografisine Sığmayan Kadın*, İstanbul, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, 2000, s. 207.

⁶⁵ Beyoğlu, *Milli Mücadele ve...*, s. 209.

⁶⁶ *İsmet İnönü-Hatıralar*, Yay. Haz. Selahattin Selek, C.I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s. 186.

⁶⁷ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I, Ankara, TTK Yayınları, 2019, s. 551.

⁶⁸ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal...*, s. 523.

İstanbul'da işgalden mağdur halkın hakkını müdafaa edebilmek adına farklı mıntikalarda örgütlenmiş ve bu bölgelerde de farklı isimlerin görev aldığı bir topluluktu. Üsküdar bölgesinde, Bağlarbaşı ve Selimiye olarak iki ayrı grup bulunuyordu. Bu görevli isimler; Bağlarbaşı'nda; Kaymakam Rıfat Bey, Süvari Yüzbaşısı Salih Efendi, Şemsipaşa Karakol Komutanı Piyade Yüzbaşısı Şerafettin Efendi idi. Selimiye'de ise, Piyade Kaymakamı Kemal Bey, Mülazım-ı Evvel İrfan ve Fuat Efendi, Süvari Yüzbaşısı Şefik Efendi idi.⁶⁹ İşgal altında bulunan Üsküdar'da, İtalyanlar da ayrıca bir Divan-ı Harp ve hapisane kurarak, kendi menfaatlerine karşı işlenen suçları burada yargılatıp, suçluları tevkif ettiriyorlardı. Yüksek Komiserlikler, sorumlu oldukları bölgelerde bir bildiri yayımlayarak, düzeni bozanları yargılama hakkına sahip olduklarını ilan etmişlerdi.⁷⁰ Görüldüğü gibi, hukuksal düzen kuracak derecede bir işgal ortamı tesis etmişlerdi. Ancak bu yönelimleri tek taraflı değildi elbette. Buna cesaret edebilmek için gerekli siyasi ortam da çoktan mevcuttu. İngiliz Muhipler Cemiyeti dahi Üsküdar'da sadece bayan üyelerden oluşan bir şube açmış, Ermeni Tehciri meselesinde idam edilen Kaymakam Kemal Bey'in cenazesine silahlı erlerini gönderen Üsküdar mevki komutanı görevden alınmıştı.⁷¹ Öte yandan, milli mücadelenin devamında, Cumhuriyet hükümeti TBMM celselerinde İstiklal harbinin karşısında duran isimler için tartışmalar yürütüyor, 150 kişilik bir liste tanzim edilmesi planlanıyordu. Üsküdar Mutasarrıfı Ziver Bey de bu celseler sırasında, milli hareketin düşmanı olarak listeye alınması gereken isimler arasında sayılmıştı.⁷² 1923'te İstiklal Mahkemelerinin hangi semtlerde kurulacağı müzakere edilirken de Üsküdar da olası bir yer olarak düşünülse de Beyoğlu ve İstanbul çevrelerinin daha uygun olduğu dile getirilmiştir.⁷³ Aynı sene içinde Beyoğlu ve Üsküdar'ın kazaya tahvili TBMM'de görüşülüyordu.⁷⁴ Elbette ki 1920'lerde yaşanan ortamın karmaşıklığı ve tartışmaya elverişli olması dolayısıyla Üsküdar da nasibini almıştı, 1933'te ise bu ortamdan sıyrılarak genel af çıkarılması uygun bulunmuş ve Üsküdar Hapishanesinde bir komisyon oluşturularak aftan yararlanacak mahkûmlar tespit edilmiştir.⁷⁵

⁶⁹ Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde...*, s. 289-290.

⁷⁰ Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin...*, s. 611-654.

⁷¹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C.I, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2017, s. 97-154.

⁷² *TBMMZC*, D. II, İ.S. II, C.IV, Oturum I (16.04.1924), s. 436.

⁷³ *TBMMZC*, D. II, İ.S. III, C. IV, Oturum III, (8 Kanun-ı Evvel 1923), s. 327.

⁷⁴ *TBMMZC*, D. II, İ.S. II, C. VII, Oturum II, (1 Mart 1923), s. 28.

⁷⁵ "700'den Fazla Mahpus", *Vakit*, 28 Teşrin-i Evvel 1933, s. 4.

2 Ekim 1923'te Dolmabahçe'de düzenlenen törenle yüksek komiserlikler şehri terk etmişlerdir. 4 Ekim 1923'te Şükrü Naili Gökberk Paşa kumandanındaki birlikler İstanbul'a gelmişler, Üsküdar arabalı vapuru ile karşıya geçerek Gülhane Parkı'nda toplanmışlardır.⁷⁶ İstanbul'a Cumhuriyetin ilanına ilişkin haber o gece Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'ya çekilen telgrafla ulaşmıştır. Bir süre sonra da Selimiye Kışlası'ndan top atışları ile Cumhuriyet yönetimi halka ilan edilmişti.⁷⁷ Cumhuriyetin bu şekilde ilan edilmesi, birtakım çevrelerce tenkit edilmiş, gece merasim topu atılması uygun bulunmamıştır. Kurtuluş Savaşı'ndaki hizmetlerine binaen miralaylığa terfi edilen Eyüp Durukan, hatıratında bu eleştirisinden bahseder:⁷⁸

“...Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti Şükrü Naili Paşa'ya gece tebliğinde bulunarak, “TBMM Cumhuriyetin ilanına karar verdi, bunu yüz bir pare top atışıyla ilan ediniz.” demiştir. Sabaha karşı Selimiye Kışlası'nda yüz bir pare top atılmıştır. 30 Ekim 1923 günü sokağa bir parça geç indim. Yolda dükkânlara bayrak asılmış, sebebini düşünüyorum aklıma bir şey gelmiyor. Meğerse dün Ankara'da Cumhuriyet ilan edilmiş, zannederim gece top atılması suretiyle merasim yapılması da ilk defa vaki olmuştur. Yani gece merasim topu atılmaz. Bu gülünç olmaktan başka bir şey değildir...” Mizah dergisi Karagöz de bu yönde çizimlerine yer vererek Cumhuriyetin ilan edilme biçimi ile ilgili alaycı ifadeler kullanmıştır.

1.4. Romanlarda Üsküdar

Üsküdar gerek coğrafi konumu gerekse sahip olduğu kendine has dokusu ile çok eski dönemlerden itibaren yabancı seyyahların, yabancı yazarların ilgisini çekmiş, manzarası ve mimari zenginlikleri ile roman resim ve gravürlerde yerini almıştır. Bu konuyu ilgilendiren ise cumhuriyetin ilk on yılında ilçenin romanlarda ne şekilde yer aldığı, hangi yönleri ile yazarların dikkatini çektiğidir. Toplumsal gelişmeler, cumhuriyet ile yaşanan dönüşümler, yazarların eserlerinde yer bulmuştur. Bu yazarların çoğunluğu genel anlamda İstanbul'u konu edinmiş, tek bir semt olarak

⁷⁶ Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin...* s. 978.

⁷⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938) İkinci Kısım*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2018, s. 26.

⁷⁸ Eyüp Durukan, *Günlüklerde Bir Ömür- VI- Cumhuriyet Yürüyor(1923-1926)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021, s. 3.

değil, bütünüyle mekân olarak İstanbul'u ele almışlardır. Semiha Ayverdi bu durumu şu şekilde tasvir etmiştir:⁷⁹

“...İstanbul tiryakiliği. Buna insaflı olup da İstanbul hastalığı desek olur. İptilanın bir derecesi vardır ki, artık bize zevk vermek yerine ıstırap verir. Fakat bu öyle bir ıstıraptır ki bedelini hiçbir zevkin dudağında bulamayız. İstanbul tiryakisi içinde doğup büyüdüğü şehrin heyecan-ı afetine yakalanmış samimi bir İstanbul divanesidir...”

Ruşen Eşref Ünaydın, Münevver Ayaşlı, Yakup Kadri Karaosmaoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Reşat Nuri Güntekin, Safiye Erol, Niyazi Ahmet Banoğlu, Yahya Kemal Beyatlı, Necip Fazıl Kısakürek gibi yazar ve şairler, cumhuriyetin ilk yıllarına tanıklık etmiş, Üsküdar ve genel olarak İstanbul'a eserlerinde yer vermiş isimlerdir.

Burada üzerinde durulması gereken ise, cumhuriyet'in ilk yıllarında Üsküdar'ın bu romanlarda ne şekilde yer aldığıdır. İlk olarak Reşat Nuri Güntekin'in 1930 tarihli Yaprak Dökümü romanı incelendiğinde, olayların romanın kahramanı Ali Rıza Bey'in Bağlarbaşı mahallesindeki köşkünde geçtiği okunabilir. Kahvehane ve gazinolara tepki gösteren Ali Rıza Bey, Üsküdar çarşısında yaygınlaşan bu mekânlara bir süre sonra kendisi de gitmeye başlar. Yaşadığı bu duygu değişimi ve kahvehane ortamı romanda şu şekilde anlatılmıştır:⁸⁰

“...Buraların daimî müşterilerine karşı duyduğu tikslenme hâlâ geçmemişti. Kat'iyen onların aralarına karışmamak azmindeydi. Kendisi buralarda hiçbir zaman seyirciden başka bir şey olmayacaktı. Neler görüp işitiyordu. Öyle yaşlı başlı erkekler vardı ki evlerinin iç yüzünü hiç sıklımadan anlatıyorlardı...”

Reşat Nuri'nin bir diğer eseri 1926 tarihli Akşam Güneşi romanında romanın kahramanı Üsküdar'da bulunan korulardaki eğlence yaşamını Avrupa ile mukayese eder: *“Çamlıca'nın eğlence âlemleri bana Avrupa'nın karikatürü gibi geliyordu.”*⁸¹ Diyerek aslında burayı küçümseyici bir tavır da takınmıştır. Aynı eserde bir başka sayfada, Çamlıca'da ikamet eden aile, evin sokağa açılan penceresinin önünde, mumları ve şamdanları yakar. Ailedeki bütün ölümlerin resimlerini sıraya dizer ve

⁷⁹ Kübra Andı, Mehmet Samsakçı, *İstanbul'un 100 Yazarı*, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2009, s.52.

⁸⁰ Reşat Nuri Güntekin, *Yaprak Dökümü*, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2016, s. 18.

⁸¹ Reşat Nuri Güntekin, *Akşam Güneşi*, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2010, s. 25.

onları yâd ederler.⁸² Daha çok gayrimüslim toplumunda görülen bu anma şekline romanda yer verilmesi bir tenkit unsuru olarak da algılanabilir.

Bu yazarların arasında Münevver Ayaşlı içinde bu semt ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü kendisi yaşamının bir kısmında Kuzguncuk ve Beylerbeyi'nde ikamet etmiştir. Beylerbeyi, Çengelköy, Vaniköy, Kandilli gibi semtleri buradaki değerleriyle eserlerine detaylı bir şekilde yansıtmıştır. 1930 yılında Tanzimat dönemi devlet adamlarından Sadullah Paşa'nın oğlu Nusret Sadullah ile Üsküdar'da Kandilli Evlendirme Dairesinde evlenmiştir. Hariciyeci olan eşinin görevi dolayısıyla yaşamı zengin bir muhitin, saray ve konak çevrelerinin içinde geçmiştir. Çöken imparatorluktan yeni kurulan cumhuriyete geçerken yaşanan sancılı değişimleri eserlerinde işlemiştir.⁸³ Üsküdar ile tanışması ise evliliğinden de önce, henüz küçük yaşlardayken olmuştur. Ailesi gezmek için İstanbul'a geldiğinde, İcadiye'de ikamet etmiş, çocukluğuna dair bir başka hatırası da annesinin yaşadığı Ali Rıza Paşa konağıdır. Bu konak hukuksal bir anlaşmazlık sonucu satılır ve ardından yıktırılır. Bu olaydan etkilenen yazar, Üsküdar'da yanan ya da bakımsızlık içinde kalan konakları da eserlerinde anlatmıştır.⁸⁴

Ailesi ile birlikte bir süre Beyrut'ta yaşayan yazar yıllar sonra tekrar Üsküdar'a döndüğünde Beylerbeyi ile Çengelköy arasındaki Ferit Bey Köşkü'nde ikamet etmiştir. Bu köşk büyük bir koru içinde bulunan, salkımlar ve güllerle doludur. Refik Halid Karay gibi dönemin önemli simalarının konuk edildiği bu ev, Nazım Hikmet'in annesi Celile Hanım'a da komşudur. Hatta bir gün Celile Hanım, Münevver Ayaşlı ve annesi, Yahudi bir hanımın teşvikiyle Kuzguncuk ve Beyoğlu'nda meşhur mağazalardan alınan elbise ve şapkalarla Üsküdar sokaklarında dolaşırlar. Burada yazarın çocukluk anısı o zamanki dini duyarlılığı anlatması açısından önemlidir:

"...Bir gün yine annemle beraber sokağa çıkmıştık, başımda şapka vardı. Hanımlar annemi ayıplıyorlardı. 'Hanım, hanım, kızına niye şapka giydiriyorsun? Görmüyor musun, gâvurlar bizi kıyım kıyım kesiyor, kan gövdeyi götürüyor.' diyorlar ve bana dönüp 'Giyme kızım şapka, giyme kızım şapka. Annen giydirse de sen giyme.' diyorlardı. Ben de teatral bir eda ile başımdaki beyaz keten şapkayı

⁸² Güntekin, Akşam Güneşi..., s. 38.

⁸³ Abdullah Uçman, "Münevver Ayaşlı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. I, Ankara, 2020, s. 143-144.

⁸⁴ Münevver Ayaşlı, *Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, Timaş Yayınları, 2003, s.108.

çıkardım ve yere attım. Hanımların hepsi birden bana alkış tuttular ve 'Aferin Türk kızı, aferin Müslüman kızı' dediler... ”⁸⁵

Mütareke yıllarında Rumların artan baskısı nedeniyle aile burayı terk etmek zorunda kalmasına rağmen, Münevver Ayaşlı, bu sefer, 1930 yılında yaptığı evliliği ile birlikte Çengelköy'deki Sadullah Paşa Yalısı'nda yaşamaya başlayıp, yeniden Üsküdar'a geri dönmüştür. Burada geçen ve onun açısından sıkıcı olarak değerlendirilen günlerin ardından eşi Nusret Ayaşlı, Beylerbeyi'nde başka bir yalı satın almış ve aile 1938 yılında Atatürk'ün ölümüne, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına buradan şahitlik etmiştir. Anılarından bahsederken devrin politikalarına toplumsal gerçeklerine de eleştiri getirmekten geri durmayan Ayaşlı'nın bir eleştirisi Halk Fırkasına öteki ise Selanikli vatandaşlar içindir:⁸⁶

“...Efendim, o zamanlar, Üsküdar bir tütün depoları ve fabrikaları merkezi olmuştu. Bunu yapanlar ve bu işe başlayanlar Selânikli dönmeler idi. Hem sahipsiz, boş kalan sultan ve şehzade sahil saraylarını bedava denecek derecede ucuz kapatıyorlar, hem de İstanbul'un en fakir, en mütevekkil semti Üsküdar'ın Müslüman halkını istismar ediyorlar, bunları çok ücretle kullanıyorlardı...”

Halk Fırkası döneminde yapılan bir cam fabrikasını da sert üslubuyla eserinde tenkit etmiştir:⁸⁷

“...Ortanın solunda olan Halk Partisi zamanında ne sigorta ne sendika ne kanun ne vicdan ne merhamet vardı işçiye karşı. Zaten o zamanlar işçi olarak hep çocuk yaşında olanları kullanıyorlardı. 12-16 yaş arasındaki çocuklar, kırılmış camları, cehennemi bir ateşte eritirler ve yeni baştan nefesleri ile üfleyerek şişe yaparlardı...”

Kuzguncuk ise yazarın anılarında orada yaşayan ünlü isimleri ve dik yokuşları ile yer almıştır. Yokuşun en aşağısında eski Harbiye Nazırlarından Süleyman Şefik Paşa ikamet etmiştir. Marko Paşa konağı olarak bilinen bu ev oldukça büyüktür. Bu konağın karşısında ise Ali Fuat Cebesoy'un dedesine ait köşk bulunmaktadır. Sultan Abdülaziz'in damadı Şerif Haydar Paşa eşleri ve kızları ile burada oturmaktadır. Anılarının içinde mahalle ve semt isimlerinin nerenden geldiğine de yer veren yazar,

⁸⁵ Münevver Ayaşlı, *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2003, s. 128.

⁸⁶ Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2002, s. 170- 206.

⁸⁷ Ayaşlı, *Geniş Ufuklara...*, s.229-240

yalıların yıkılmasından, geçmişteki Üsküdar'ı bulamamaktan dolayı tenkit etmekten çekinmez. Osmanlı'nın son dönemlerine şahitlik eden yalıları, köşkleri tasvir ederek, hikâyeleriyle birlikte eserlerine yansıtır.

Türk edebiyatının 1923-1933 yılları arasında basılmış, Üsküdar temalı başka örneklerine değinilecek olursa, bunlardan bir diğeri Mehmet Rauf'a ait 1924 tarihli "Karanfil ve Yasemin" romanıdır. Roman kahramanları hayatlarını Çengelköy'de bir köşkte devam ettirmişlerdir. Ercüment Ekrem Talu'nun "Şevketmeap" romanında da mekân olarak Üsküdar seçilmiştir.⁸⁸ Kimi yazarlar burada kurgusal anlamda bir hikâye belirlemiş, kimisi hatıralarını paylaşmış, kimisi ise semtin bazı niteliklerini tenkit amaçlı olarak satırlara dökmüştür. Bu manada örnek gösterilebilecek bir diğeri isim de Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. Yazarın Nur Baba isimli romanı alanında farklı bir örnek teşkil eder.

Üsküdar'da çok sayıda tekke ve dergâh bulunmaktadır. Bu tekkeler toplumu birleştirici niteliğe de sahiptirler. Bunlardan Çamlıca'da bulunan Bektaşî Tekkesi'nin müdavimleri arasında edebiyat dünyasının tanınmış simalarından Yakup Kadri ve Yahya Kemal de bulunmaktaydı. İki yazar da milli mücadeleye destek vermiş isimlerdendir. Yakup Kadri, bir müddet Üsküdar Lisesi'nde felsefe ve edebiyat öğretmenliği yapmış, Yaban romanında milli mücadele döneminde Anadolu köylerinin durumunu okuyuculara tasvir etmiştir.⁸⁹ Birlikte Tahir Baba Tekkesi'nde Bektaşî törenlerine katılarak buranın ortamını gözlemeleme fırsatı bulmuşlardır. Bu tekkenin son postnişini Ali Nutki Baba ile de tanışmışlardır. Burada bilhassa Ali Nutki Baba'nın Millî mücadele döneminde yaptığı hizmet de dile getirilmelidir. Kendisinin kurmuş olduğu Kuzguncuk Milli Kurtuluş Örgütü vasıtasıyla İstanbul'dan Anadolu'ya silah sevkiyatı yapılmış, casusluk ve silah kaçırma faaliyetlerine katılan vatandaşlar olmuştur. Yakup Kadri, Çamlıca Tekkesi'nde Yahya Kemal ile katıldıkları bir ayindeki gözlemlerini Nur Baba eserinde anlatmaktadır. Ayinlerdeki yaşananları detaylandıran yazar, Yahya Kemal'in bu meclislerden çok hoşlandığını, yalnız başına da Bektaşî tekkelerine gitmeye devam ettiğini kaydeder. Eser 1921 yılında Akşam gazetesinde tefrika edilir, 1922 de ilk baskısı 1923'te de ikinci baskısı yayınlanır. Romanda kullanılan dil ve üslup, Yakup Kadri'nin bu tekkeyi tasvir ederken kurguladığı eleştirel olaylar ciddi tartışmalar

⁸⁸ Fikri Kula, "1923-1950 Dönemi Türk Romanında Aşk Mekânı Olarak Üsküdar", *Dede Korkut Dergisi*, C.X, 2021, s.167-170.

⁸⁹ Oğuz Özdeş, *Bizim Caddeden Portreler*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2015, s.126.

yaşanmasına neden olmuştur. 1922 yılında Muhsin Ertuğrul, “Boğaziçi Esrarı” adıyla bu romanı sinemaya uyarlamak istemişse de film setinde de olayların şiddeti devam etmiş, Bektaşiler film setini basmışlardır.⁹⁰ Filmin senaryosunda ise tekkesini farklı amaçlarla kullanan bir Bektaşi şeyhi mevcuttur. Amaç ise toplumun manevi dünyasına ortak olan kurumlar olarak tekkelerin iç yüzünü ortaya koymaktır. Görüldüğü gibi yayımlandığı dönemde geniş bir okuyucu kitlesinin ilgisine aynı zamanda da eleştirilerine maruz kalan bu eser, bu yönüyle Mustafa Kemal Atatürk’ün de dikkatini çekmiştir. Romanı okuyan Atatürk, Nur Baba karakterinin ilham alındığı kişi olarak gösterilen Çamlıca dergâhındaki Bektaşi şeyhi Ali Nutki Baba ile yazar Yakup Kadri’yi akşam yemeğine davet etmiştir. Yakup Kadri Ulus gazetesinde yayımladığı hatıralarında bu olaya da değinmiştir.⁹¹ 1925’te tüm tekkelerin kapatılması ile Çamlıca Tekkesinin de varlığı son bulmuştur ancak Atatürk ile Ali Nutki Baba’nın temasları bir süre daha devam etmiştir.

Halide Edip Adıvar, çocukluk ve gençlik yıllarının bir kısmını Üsküdar’da geçirmiş bir isim olarak konu açısından üzerinde durmaya değer bir isimdir. Kendisi eserlerinde çocukluk ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği muhite değinmiş, anılarında uzun uzadıya anlatmıştır. Türk’ün Ateşle İmtihanı ve Mor Salkımlı Ev romanlarında kendisinin Üsküdar ile olan bağı okunabilir. Mor Salkımlı Ev romanı; çocukluk günlerinden 1918’e kadar olan yılları kapsar. Aynı dönemi anlatan anıları, ilk olarak 1926 yılında kendisi ile eşi Adnan Adıvar Londra ve Paris’te sürgündeyken İngilizce olarak “Memoirs of Halide Edip” adıyla yayımlanmıştır. Kurtuluş Savaşı zamanındaki meşhur Üsküdar ve Sultanahmet mitingleri, Özbekler Tekkesi vasıtasıyla Anadolu’ya geçmesi, misyoner bir okul olan Üsküdar Amerikan Kız Koleji’nin ilk mezunlarından biri oluşu kendisinin dünya çapında dikkat çekici bir şahsiyete bürünmesine vesile olmuştur. Amerikalı misyonerlerin desteğiyle kurulan kolejde kızların Osmanlı ruhu fakat Amerikan değerleriyle⁹² yetişmesi istenmiş, kolejin otuz yıldan fazla müdireliğini yapan Marry Mills Patrick ise, Halide Edip’in hatıralarında yer almıştır. Marry Mills Patrick, Üsküdar Amerikan Kolejinden emekliye ayrıldıktan sonra, 1929 yılında “Under Five Sultans” (Beş Sultanın Yönetiminde) isimli anılarını anlatan bir kitap yayınlamıştır. Kitabın girişine, kızların

⁹⁰ Fahri Maden, “Çamlıca’da Bir Erenler Durağı: Tahir Baba Tekkesi”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri (21-23 Kasım 2014)*, VII, İstanbul, s. 225- 229.

⁹¹ “Bir Bektaşi Babasının Sergüzeşti”, *Ulus*, 27 Nisan 1961, s.3.

⁹² Çilem Tuğba Koç, “The New York Times Gazetesi’nde (1922-1931) Halide Edip’le İlgili Olan Haberlerin İncelenmesi”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S.46, 2018, s.311.

eğitiminin önemini vurgulayan bir yazı yazarak eserini Üsküdar Amerikan Kolejinin mezunlarına ithaf ettiğini yazmıştır. 24 Şubat 1924 tarihli The New York Times gazetesinde yer alan haberde, Halide Edip'in milli mücadele mitinglerinde çekilmiş resmine yer verilmiştir. Resmin üstüne ise “Türk kadınlarının lideri” yazılmıştır. Haberde hayat hikâyesi şu şekilde anlatılmıştır:⁹³

“ ...Halide Edip İstanbul'da Amerikan (Üsküdar) Kız Koleji'nden mezun olduktan sonra, esaret boyunduruğundan kurtularak, yeni Türkiye'de politikaya girerek kendini yeni bir hareketin içinde buldu. Ankara Hükümeti'ni benimseyerek yeni Türkiye için çalıştı. Türk-Yunan cephesi esnasında, onbaşı rütbesiyle Türk Ordusu'na hizmet etti...”

1926 tarihli bir başka haberde ise “Halide Edip'in Yaşamı Kendi Irkı ve Cinsiyeti için Bir Onurdur.” başlığı ile “Hıristiyan Kadınlığı ile Türk Toplumunun Arasında Bir Uzlaşma Sağlamaya Çalıştığı” ifade edilmiştir.⁹⁴

New York Times gazetesinde, aynı tarihte bu haberin yazarı P.W.Wilson, Halide Edip'in yaşam öyküsünü anlatan, 1926 yılında basılan “Memoirs Of Halide Edip” kitabı için bir değerlendirme makalesi yazmıştır. Bu makalede onun Üsküdar'daki yaşamına değinilmiş ve “Üsküdar'da yaşayan Halide, Detroit'te yaşayan kız kardeşi kadar özgürdü.”⁹⁵ Cümleleriyle karakteri ve yapmaya çalıştığı eylemler özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. Üsküdar'daki okuldan genç yaşında mezun olduktan sonra, Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya koydukları, Üsküdar'daki mezun olduğu okula vurgu yapılarak uluslararası medyada yer bulmuştur.

Eserlerinde Üsküdar'a yer veren bir diğer yazar ise Yahya Kemal Beyatlı'dır. Onun Üsküdar'a değinmesi hikâyelerle ya da romanlarla değil şiirleriyle olmuştur. Boğaziçi'nin neredeyse bütün semtlerine makalelerinde ve şiirlerinde yer vermiş ve hayranlığını anlatmıştır. Yahya Kemal, Valide-i Atik Camii'nin bulunduğu mahalleye ayrıca hayranlık duymuş ve sıklıkla ziyaret etmiştir. Bir ramazan günü, yine Üsküdar'a ziyaretinde burada iftar öncesi yaşanan manevi havadan, sükûnetten çok etkilenerek “Atik Valide'den İnen Sokakta” şiirini kaleme almıştır.⁹⁶ Yahya Kemal'in Üsküdar üzerine yazdığı başka şiirleri de mevcuttur. Fakat bu şiirler, 1933'ten daha sonraki yıllarda yazılmış ve yayımlanmıştır. Bu yazıların çoğunluğu

⁹³ Çilem Tuğba Koç, “The New York Times Gazetesi'nde...”, s. 316.

⁹⁴ “Halide Edip's Career An Honour”, *New York Times*, 6 June 1926, s. 1.

⁹⁵ Çilem Tuğba Koç, “The New York Times Gazetesi'nde...”, s. 318.

⁹⁶ Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal'in İstanbul'u*, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2008, s.57.

Mili Mücadele sırasında kaleme alındığından İstanbul'un daha çok bu yöndeki karakterini öne çıkarılmaya çalışılmıştır.⁹⁷ Burada da yukarıda ifade edildiği üzere, yazıldığı dönem itibariyle semtlerin milli kimliği üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Betimleme ve anlatımlarıyla Üsküdar'a pek çok özellik atfetmiş, şiirlerinde ve makalelerinde yer vermiştir.

Yahya Kemal, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan antlaşmasına katılan Türk delegasyonu içinde yer almıştır. Lozan'dan yazdığı bir mektubunda, Üsküdar Kandilli'ye duyduğu özlemini şöyle dile getirmişti:

*"...Mamañih hiçbir şiir-ü hayale kapılmaksızın temin ederim ki bizim Kandilli'deki âlemimiz, bütün bu âlemlerden kat kat güzel, eğlenceli ve hoştu. Kandilli'nin suları, ağaçları, dağları gözümde tütüyor..."*⁹⁸

Yahya Kemal aynı zamanda milli mücadeleye de destek vermiş, verdiği desteği de ifade etmekten çekinmeyen bir isimdir. Atatürk ile olan hukukuna binaen, 25 Nisan 1923'te "Yahya Kemal Bey Biraderimize" ithafını taşıyan Mareşal üniformalı resmini Atatürk, Yahya Kemal'e hediye etmiş, 29 Temmuz 1923'te de Urfa milletvekilliğine seçilmesi nedeniyle, ona memnuniyetini bildiren ve başarı temenni eden bir telgraf çekmiştir.⁹⁹

İşgal yıllarında ve milli mücadele döneminde İstanbul'u tasvir eden eserlerde de Üsküdar yer bulmuş, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve milli mücadele yıllarında toplumsal ve siyasi olarak analiz edilmiştir. Birbirinden çok farklı zamanlarda yazılmış olsa da bu eserlerin ortak noktası Üsküdar'ın güzelliğidir. Bu eserlere örnek gösterilebilecek olanlardan bir tanesi, Danimarkalı araştırmacı ve gezgin Carl Vett'in 1925 yılında İstanbul'da bazı dergâhları ziyaret etmesi ile ortaya çıkan "Dervişler Arasında İki Hafta" isimli eserdir. Burada milli mücadele yılları anlatılmasa da, eser 1925 yılında yaşanan Menemen Olayı'nın etkisi ile kaleme alınmıştır. Carl Vett, İstanbul'da geçirdiği süre boyunca Şeyh Esad Erbilli Efendi'nin dergâhı ile Üsküdar Çiçekçi'de bulunan Küçük Selimiye Camii Dergâhını ziyaret etmiştir. Hem Batı'da hem Doğu'da araştırmalar yaparak dönemin dervişlik hayatını inceleyen yazar, gayrimüslim olmasına rağmen Esad Efendi tarafından dergâha davet edilmiş ve orada iki hafta kalmıştır. Mevlevi ve Rıfai dergâhlarına yaptığı ziyaretler

⁹⁷ Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2008, s.48.

⁹⁸ Ayvazoğlu, *Yahya Kemal'in ...*, s.157.

⁹⁹ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007, s. 335-339.

ile burada karşılaştığı olayları anlatarak kendi dininden farklı bir dine mensup insanları gözlemlene fırsatı bulmuştur. Bu gözlemlerini yazıya dökme duygusu ise, 1925 yılında yaşanan Menemen olayı sonucunda Esad Efendi ile oğlu Mehmet Ali Efendi'nin idama mahkûm edilmesi sonrasında ortaya çıkmıştır. Onların hatıralarına ithaf ettiği eserini, idam olayından sonra yayımlamaya karar verir. Üsküdar Çiçekçi' deki dergâha yaptığı ziyaret ise Türkiye'den ayrılmadan evvel gittiği son yer olarak kitapta yer almıştır. Küçük Selimiye Camii'nde deneyimlediği mistik ortam ile Üsküdar'ı eserinde tasvir etmiştir.”¹⁰⁰

1.5. Üsküdar'da Kültür ve Sosyal Hayat

Üsküdar'ın geleneksel Türk sanatının izlerini taşıyan kültürel kimliği cumhuriyetten çok daha önce gelişmeye başlamış, kökleşmiş bir yapıdır. Ancak kültürel ve sosyal hayatın Birinci Dünya Savaşı zamanında kesintiye uğraması ise elbette kaçınılmazdır. Sosyal hayat ve kültürel olgular, daha erken dönem ortaya çıktığından, kaldığı yerden devam ederek ilerlemeye devam etmiştir. Kültürel öğelerin ele alındığında, sadece ihtiyaca bağlı değil, farklı etkiler altında şekillendiği görülebilir. Buradaki ana etki unsuru ise dini öğelerdi. Bu çerçevede İstanbul halkının denize girebilme ihtiyacını temin etmek için deniz hamamları inşa edilmiş, Şehremaneti dairesi bizzat bu alanlarla ilgili nizamnameler oluşturarak nerelere yapılacağını kararlaştırmışlardır. Bunların yapım ve işletmeciliğine ise genelde gayrimüslimler talip olmuştur.¹⁰¹ Anadolu Yakası'nda Üsküdar- Ayazma iskelesi, Çengelköy, Kuleli, Salacak deniz hamamları buna örnek olarak gösterilebilir. Salacak'ta Çifte Kayalar bölgesinde cumhuriyetin ilanından sonra, ücretsiz bir halk plajı açılmış, Üsküdar Harem sahil yolunun 1985'teki inşaatına kadar buradan denize girilmeye devam edilmiştir. Şemsipaşa Cami'sinin rıhtımı ve Beylerbeyi sahili boyunca devam eden yerdeki yalılardan da denize giriliyordu.¹⁰² Deniz hamamları, günümüzde plaj olarak tabir edilen ortamların bir temeli niteliğindedir. 1923 yılına gelindiğinde, daha çok batılı alışkanlıkların uygulanmaya başladığı bir döneme girildiği gözlemlenebilir. Kadıköy Mühürdar ve Salacak'ta bir plaj açılmış, hatta Kadıköy'de bir dans orkestrası kurulmuştur.¹⁰³ Cumhuriyetin ilk yıllarındaki

¹⁰⁰ *Bir Ulu Rüya'yı Görenler Şehri Üsküdar*, Yay. Haz. Muhammed Çiftçi, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2006, s.200-201.

¹⁰¹ Mehmet Mazak, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, İstanbul, Kitabevi Yayıncılık, 2009, s. 55.

¹⁰² Ahmet Yüksel Özdemir, *Hasretini Çektiğim Üsküdar*, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2007, s. 174.

¹⁰³ Hürel, *Anlat İstanbul...*, s. 190-196.

modernize olmuş yapılar ön plana çıksa da temelindeki kültürel öğeler Osmanlı devrinden kalmıştır. İki devri mukayese etmek yerine bu değerlerin temelini ve çıkış noktalarını tespit edebilmek daha mühimdir. Çok gelişmiş olmasa da Osmanlı toplumunda da sosyal hayata ve kültürel nitelikli değerlere önem atfediliyordu.¹⁰⁴ Sarayda halktan uzak bir saltanat süren padişahlar ise, meddah ve dalkavuk denilen tek kişilik tiyatro oyunlarına önem vermişlerdir. Anadolu Yakası'nda ise, kantonun Türkiye'de ilk defa gayrimüslim sanatçı Aramik Hanım tarafından Kadıköy Yoğurtçu Parkı'nda oynandığı söylenmiştir.¹⁰⁵ Bilhassa 1908 Meşrutiyetinden sonra, İstanbul'da müzikli oyunlar gittikçe ilgi görmeye başlamış ve bu iş için kumpanyalar kurulmuştur. Müzikli oyunlar ya da operet kumpanyaları daha çok Kadıköy'deki Apollon Tiyatrosu'nda temsil vermişlerdir.¹⁰⁶ İstanbul Belediyesi'nin kurduğu Darülbedayi, 1916'da haftada bir tiyatro gösterimi yapılmasını kararlaştırmış ve bunun için Apollon Tiyatrosu'nu seçmiştir. O yıllarda Anadolu yakasına elektrik henüz getirilmediğinden gerek Üsküdar'da olsun gerek Kadıköy'de olsun sanatsal faaliyetler bu yönde problem teşkil ediyordu. 1928'de Kadıköy'e elektrik getirilince ise petrol lambası devri son bulmuştur. İlk Türk kadın tiyatrocusu olan Afife Jale, Üsküdar'da ikamet ederken, Kadıköy'deki tiyatrolarda sahne alıyordu.¹⁰⁷

Üsküdar merkezde, Şemsipaşa Arsası, Doğancılar Parkı, Bağlarbaşı, Salacak Koyu, Sakızağacı gibi yerler özellikle yaz mevsimlerinde hatırı sayılır bir kalabalığa sahip olurlardı. Kadıköy'deki Kuşdili Çayırı ve Yoğurtçu Çayırı gibi arsalar Anadolu Yakası'nda aynı zamanda halk için bir toplanma alanı konumundaydı. Cumhuriyetten sonra ise, Üsküdar, eski ortamdan sıyrılarak, kadın ve erkeklerin beraber yer aldığı dans yarışmalarının yapıldığı hatta Ermeni ve Türklerin birlikte eğlendikleri bir yer olmuştur. 1926 yılında Amerikan Dışişleri Bakanlığı, yabancı filmlere karşı bir tepki olup olmadığı konusunda büyükelçiliklerden rapor istemiştir. Raporda şu ifadeler kullanılmıştır:¹⁰⁸

“...Beyazperdenin halifelerin ve Türk hanımların eski ülkesine yerleşmek üzere geldiğine kuşku yok. Türk hanımları artık eskimiş geleneklere uygun çarşafalara bürünerek geldikleri karanlık salonlarda rahatça peçelerini kaldırıp, canlı sahneleri

¹⁰⁴ Sadi Yaver Ataman, *Türk İstanbul*, İstanbul, İBB Kültür İşleri Yayınları, 1997, s. 182.

¹⁰⁵ Ataman, *Türk...* s. 271-273.

¹⁰⁶ Adnan Giz, *Bir Zamanlar Kadıköy*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 76.

¹⁰⁷ *Cumhuriyet İstanbul'unda Kadın*, Yay. Haz. Cengiz Özkarabekir, İstanbul, İBB Kültür Yayınları, 2021, s. 430.

¹⁰⁸ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2000, s. 245-246.

izleyebiliyorlar, harem bu utangaç üyeleri Fransız romanları yerine dış dünyayı buradan görebiliyorlar. Sinemaların yapımındaki en büyük güçlük ise İstanbul'da genellikle cadde üzerindeki arsa cephelerinin darlığıdır. Kimisi evkafa bağlı oluyor, kimisi özel kişilere, dolayısıyla buralarda sinema kurmak için çok ender çaba harcanyor...”

Üsküdar tarafında da aynı Kadıköy gibi açık hava tiyatroları mevcuttu. Kısıklı'daki Setbaşı Mesiresi'nde şarkılı komedi, Horhor yakınlarındaki Karakol Sokağı'nda ramazan akşamları şarkılı ve sazlı oyunlar, Selimiye'de hamam kahvesinde oyun ve ince saz ekipleri ve büyüklü küçüklü tiyatro binaları vardı, ancak bu binalar daha çok geleneksel yapıda olup, kendi içlerinde ayakta kalmaya çalışmışlardır.¹⁰⁹ Aslında cumhuriyetin ilk yıllarında, film sektörü İstanbul'un her yerinde aynı tarzda hizmet vermiyordu, demografik yapıya göre bir şekillenme söz konusuydu. Üsküdar, İstanbul'un Türk nüfusunun yoğunlukta olduğu bir bölgeydi. Kültürel faaliyetlerin daha yoğun olduğu Pera ise, Ermenilerin ve gayrimüslimlerin yoğunlukta olduğu bir yerdi.¹¹⁰ Üsküdar'da daha büyük olarak sayılabilecek tiyatro ve sinemalar, halkın sosyalleştiği, dönemin koşullarına göre de ön planda olan mekânlardı. Aziziye, İnşirah ve Bağlarbaşı Tiyatroları, cumhuriyetin ilk yıllarında, Üsküdar'da hizmet veren sanat merkezleriydi. Aziziye Tiyatrosu, 1865 yılında Sultan Abdülaziz döneminde yapılmış İstanbul'un ilk tiyatrolarından biridir. Tahttan indirilmesinin ardından Osmanlı Tiyatrosu ismini alan binada, haftanın belli günlerinden piyano eşliğinde sessiz filmler gösterilerek hem yerli hem de gayrimüslim sanatçıların oyunlarına yer verilmiştir. Üsküdarlı Ermeni tiyatro oyuncusu Karakaşyan, cumhuriyetten önce burada sıklıkla oyunlar sergilemiş, Türk tiyatrocusu Ahmet Fehim Bey ve Burhan Felek ise anılarında burada temsillerde yer aldıklarından bahsetmişlerdir. Meşrutiyetin ilanından sonra Üsküdar Yeni Cami imamı, cemaatle birlikte haram olduğu gerekçesiyle tiyatro binasını basıp tahrip etmişlerdir. 1920 yılında Abraham Paşa isimli bir Ermeni vatandaşı tarafından yeniden inşa edilerek adı “İcadiye Tiyatrosu” olmuştur. Bağlarbaşı Tiyatrosu ise devrin Ermeni zenginlerinden Agop Beyleryan köşkünün bahçesinde inşa edildiği için Beyleroğlu Tiyatrosu olarak da isimlendirilmiştir. Geniş bir bahçe içinde, ahşap bir sahne ile inşa edilmiş, 1866'da açılan bina, en parlak dönemini 1937-1940 yılları

¹⁰⁹ Özlem Kumrular, *İstanbul Eğleniyor-C:1*, İstanbul, İBB Yayınları, 2022, s. 367.

¹¹⁰ Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle...*, s. 249.

arasında yaşamıştır. Bu yerin haricinde Bağlarbaşı'nda sadece yazları oyun sergilenen bir yazlık tiyatro daha mevcuttur.

Bir diğer tiyatro sahnesi ise Dilkûşa Tiyatrosuydu. Doğancılar Meydanı'nda, emlak vergi dairesinin hemen arkasında kurulmuş olan bina, önce sünnet düğünleri planlamak için kullanılmış, daha sonra Şehzade Abdülmecit Efendi'nin desteği ile tiyatro şeklinde sokulmuştur. Burada da temsillerde yer alan Burhan Felek hatıralarında tiyatro günlerini şöyle anlatmıştır:¹¹¹

“...Bütün orta oyunu, hokkabaz, karagöz, kuklacı esnafının Balıkpazarı'nın içlerinde bir kahvesi vardı. Bizim merkezimiz Üsküdar'da İmrahor Kahvesi'ndeydi. Bu kahve, Neyzen Tevfik'in dahi devam ettiği mütevazi bir aile kahvesiydi. Hemen her akşam biz burada toplanırdık...”

Tiyatro binası, Mütareke Döneminde çıkan büyük Paşakapısı yangınında yanarak hizmet veremez duruma gelmiş, sonradan yerine yapılan Aypark Sineması ise hem tiyatro hem de sinema olarak 1965 yılına kadar hizmet vermiştir. Bundan sonra Üsküdar'da Doğancılar Parkı'nın karşısında tiyatro olarak 1960'ta Müsahipzade Celal Sahnesi açılmıştır. Bu sahne açılana kadar bu arsada bayramlaşma merasimleri tertip edilmiştir.¹¹²

Sinema kültürü ise 1924'te Ahmediye Meydanı'nda açılan Hale Sineması ile yaygınlaşmıştır. Hale Sineması 1958'de yıktırılana kadar hizmet vermiştir. Cumhuriyet dönemi boyunca çeşitli konulardaki filmler burada oynatılmış, ilanları süreli yayınlarda yer bulmuştur. 1931 yılında tarih konulu Gazimizin Son Anadolu Seyahati¹¹³ ve yine Mart 1931'de Bağdat Hırsızları¹¹⁴ filmleri bu konuda birer örnektir. Bu tarz alanlar, toplu bir kültürel faaliyet olması sebebiyle toplumsal kaynaşmayı arttıran bir etkiye de sahipti. Besim Çeçener, Üsküdar Anıları kitabında cumhuriyet dönemi sinemaları için şunları söylemiştir:¹¹⁵

“...Üçgen biçimli çeşme meydanı, Üsküdar'ın en şenlikli yeri idi. Çünkü mevcut iki kapalı sinema da bu meydandaydı. O nedenle sinemalar meydan olarak da anılırdı. Hale Sineması, bugün Ziraat Bankası'nın bulunduğu parselde idi. Sinema ve tiyatro amacı ile inşa edilmiş bir bina idi. ...”

¹¹¹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 1299- 1302.

¹¹² Özemre, *Hasretini Çektiğim...*, s. 195.

¹¹³ “Üsküdar Hale Sineması'nda”, *Milliyet*, 1 Kânun-u Sâni 1931, s. 6.

¹¹⁴ “Tiyatro ve Sinemalar”, *Son Posta*, 26 Mart 1931, s. 6.

¹¹⁵ Besim Çeçener, *Üsküdar Anıları*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2008, s. 26-27.

Hale Sineması'ndan sonra, 1940-1950 arasında Üsküdar'da açık hava yazlık sinemaları yaygınlaşmıştır.¹¹⁶ 1914'te Kadıköy tarafında Kuşdili Çayırı'nda Milli Sinema, Halitağa'da Mısırlıoğlu ve Zamoğlu yazlık sinemaları açılmış, ancak tam anlamıyla yaygınlaşması ise Üsküdar bölgesinde olmuştur. İlk Türk sinemacıları olan Üsküdar doğumlu Fuat Uzkinay, Üsküdar'da açtığı ve işlettiği sinemalar ile yazlık sinema geleneğinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bunların ilki, Doğancılar Parkı'nın karşısında, Malul Gaziler Cemiyeti adına "Doğancılar" ismiyle açılan 1921'de Park, 1940'ta Aypark ismini alan yazlık sinemadır. 1947'de Sunar Sineması, Doğancılar'da hizmet vermeye başlamıştır. Bunun yanında Kısıklı, Beylerbeyi, Kuzgucuk, Tunusbağı, Çengelköy ve Salacak'ta da yazlık sinemalar mevcuttur.¹¹⁷ Bu tip bahçe sinemalarında mahalle içindeki düğün, sünnet gibi diğer faaliyetlerde organize edilirdi. Türk sinema tarihinde de Üsküdar genel olarak güzelliği ile mekân olarak tercih edilmiştir. 1923'te Muhsin Ertuğrul'un yazıp yönettiği "Kız Kulesi"nde Bir Facia" ile 1933 yapımı "Allah'ın Cenneti" filmleri Boğaziçi ve Üsküdar'ı Münir Nurettin Selçuk şarkıları eşliğinde izleyicilere aktarmıştır.¹¹⁸

1940'lı yıllara gelindiğinde "İçinde parkları, bahçeleri, tramvayları, muhtelif kulüpleri, musiki heyetleri, tiyatroları, sinemaları, plajları olan Üsküdar kazası" olarak değerlendirilen bu semtte Osmanlı döneminden itibaren yaygın bir kahvehane kültürü de mevcuttu. Üsküdar eski dönemlerde kervanların konakladığı bir semt olarak toplanma mekânı idi. Bu sebepten kahvehane kültürü burada Cumhuriyetten çok daha önce yaygınlaşmaya başlamıştır. Üsküdarlı sanatkarlar bu kahvehanelerde toplanır, paylaşımlarda bulunurlardı. Mahalle kahveleri, cumhuriyetin ilk yıllarında da halk arasında yaygın olan sosyalleşme alanlarıydı. Çiçekçi Kahvesi de Üsküdar'da, 1938'de kapanana kadar Hacı Ahmet Pektaş tarafından işletilmiştir.¹¹⁹ Mehmet Akif Ersoy, Üsküdarlı Şair Ta'lat Bey, Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey, Hattat Necmettin Okyay, Ressam Hoca Ali Rıza, İbrahim Hakkı Konyalı, Süheyl Ünver bu kahvehaneye sıklıkla gelen Üsküdarlı isimlerdir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e değin burası kültürel dinamiğini muhafaza etmiştir. Bu kahvehaneler daha çok cami, iskele gibi insan yoğunluğunun fazla olduğu yerlerde inşa edilir, halk namaz vakitlerinde

¹¹⁶ Özemre, *Hasretini Çektiğim...*, s. 157.

¹¹⁷ Burçak Evren, "Bahçe Sinemaları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayımları, 1993, s. 540-541.

¹¹⁸ Belgin Dişçi, "Üsküdar'da Yazlık Sinema Geleneği ve İçersinden Üsküdar Geçen Filmlerden Örnekler", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri V (1-5 Kasım 2007)*, I, İstanbul, 2008, s. 535.

¹¹⁹ Naciye Turgut, *Bir Zamanlar Üsküdar'dan Tarihe Düşen Notlar, Çiçekçi Kahvehanesi*, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2007, s. 80.

burada toplanır, sosyalleşirdi. Burhan Felek, anılarında Çiçekçi Kahvehanesini şöyle tasvir etmiştir:¹²⁰

“...İki kısımdan oluşan kahvenin seksen doksan santimliğindeki iç kısmı mahallenin ileri gelenlerine aittir. Ayrıca Üsküdarlı Ta’lat Bey gibi şairler, İlmî Bey ve Necmettin Okyay gibi hattatlar, Hoca Ali Rıza Bey gibi ressamlar geldiklerinde çepeçevre sedirlerin bulunduğu bu kısımda oturur, derin bir sohbe dalarlardı. Aşağı kısım mahallenin esnaf tabakasına aitti. Onlar yukarıda konuşulanları dikkatle dinlerlerdi. Bu kahvede herkes yerini bilirdi...”

Üsküdar’da ikamet etmemelerine rağmen, eski başbakanlardan Rauf Orbay, 6 Ekim 1923’te İstanbul’u işgal kuvvetlerinden teslim almış olan İbrahim Refet Bele de bir başka mahalle kahvesi Üsküdar Taşçıbaşı Kırathanesi’ne sıklıkla gelirlerdi.¹²¹ Genel anlamda eski Türk kahvehaneleri, İstanbul’un en önemli hususiyetlerinden biriydi. Esnaf kahvehanesi, yeniçeri kahvehanesi, çalgıcı kahvehanesi, semai kahvesi gibi isimlerde farklı çeşitleri bulunan bu yerler, sadece Üsküdar’da değil, başka semtlerde de yaygındı. Bu kahvelerde uzun yıllardır yaygın olduğu üzere geleneksel bir eğlence şekliyle, meddahlar hikâye anlatırlar, saz şairleri şiir okurlar, ramazan gecelerinde de karagöz oyunu oynatılırdı. Zamanla radyonun yaygınlaşması ile kahvehanelerde musiki varlığı son bulmuş, sinema ve tiyatrolar açıldıkça kahvehaneler ikinci plana düşmüştür.¹²²

Yeni kültür alanları oluşturabilmek adına ise, Kadıköy ve Üsküdar Belediyeleri mimarlarının büyük bir kısmı yapılacak inşaatların belli bir plana tabi tutulması gerektiği, buraların karışık imar yapılaşmasından kurtarılması konusunda hemfikirdiler.¹²³ Zühtü Başar’ın mimarlığında Doğancılar’da inşa edilen Cumhuriyet Halk Fırkası binası, 30 Mart 1929’da açılmış ve farklı kültürel faaliyetlere de ev sahipliği yapmıştır. Fırka teşkilatı, şehremaneti ve vilayet üyeleri ile yapılan açılış merasimi¹²⁴, Son Saat, İkdam ve Milliyet gibi süreli yayınlarda yer almış, Başbakan İsmet İnönü’nü de ziyareti sırasında beğenilerini ifade etmiştir.¹²⁵ 1932 Mart ayında, İngilizce ve Fransızca kursları burada tertip edilmiş, Üsküdar Musiki Cemiyeti burada konser düzenlemiş, Üsküdar’da bulunan 22. İlkokul öğrencileri müsamere

¹²⁰ Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1974, s. 82-83.

¹²¹ Özemre, *Hasretini Çektiğim...*, s. 190.

¹²² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2019, s. 165-175.

¹²³ “Yeni İnşaat Var Mı, *Milliyet*, 27 Şubat 1929, s. 1.

¹²⁴ “Üsküdar Fırka Binasının Küşadı”, *Cumhuriyet*, 30 Mart 1929, s. 2.

¹²⁵ “İsmet Paşa Üsküdar C.H.F. Binasını Gezdi.”, *Akşam*, 10 Eylül 1929, s. 1.

düzenlemişlerdir. Fırka, kaymakamlık ve 1935'ten sonra ise Halkevi olarak hizmet vermeye başlayan bina, 1951'e kadar bu amaçla kullanılmıştır.

26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan Birinci Dil Kurultayı'nın tüm şehirde dinlenmesi için belirlenen sekiz meydana hoparlör konulmuş, bu mekânlardan biri ise Üsküdar Doğancılar Meydanıydı.¹²⁶ Daha farklı bir Üsküdar tahayyül edebilmek için, Üsküdar Kız Sanat Mektebi öğrencilerinin her sene yılsonunda düzenlediği sergilerde yapılan eserler, Beyoğlu'ndaki mağazalarda satışa çıkarılarak iç piyasanın hareketlenmesine katkıda bulunmuşlardır.

Üsküdar tarihinde kültürel anlamda yaşanan ilkler de elbette mevcuttur. 1838'de, Üsküdar'da açılan bir Ermeni Mektebi tarafından bir matbaa kurularak bu matbaada takvim bastırılmış, daha sonrasında ise yine Üsküdar'da bulunan bir başka Ermeni Mektebi ile Selamiali Surp Haç Kilisesi rahibi tarafından bir matbaa açılarak kitaplar bastırılmıştır. 1885'te; Rifat Efendi Matbaası ise Üsküdar'da kitap basmış ilk Türk matbaası olarak tarihe geçmiştir. Cumhuriyet dönemi açısından ele alındığında ise, Ali Kuşçu'nun Fethiye başlıklı heyet kitabının Arapça'dan tercümesi Seyyid Ali Paşa tarafından yapılarak Şubat 1924'te Üsküdar'da basılmıştır. Bu eser basılan ilk ta'lik harfli kitap olarak Üsküdar tarihinde yerini almıştır.¹²⁷ Ahmediye Cami Kütüphanesi, Aziz Mahmut Hüdâyî Efendi Kütüphanesi, Gülnuş Valide Sultan Kütüphanesi, Kemankeş Emir Hoca Kütüphanesi, Pertev Paşa Kütüphanesi, Şemsi Paşa Cami Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Yakup Ağa Kütüphanesi, Şair Nâbi Kütüphanesi Osmanlı Dönemi'nde Üsküdar'da aktif olan kütüphanelerdir. Bunlardan Gülnuş Valide Sultan Kütüphanesi 1924'te Hacı Selim Ağa'ya, 1955'te ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde nakledilmiştir. Tanin gazetesinin kurucularından Hüseyin Kâzım Bey, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne 1932'de 558 adet kitap bağışlamıştır.¹²⁸ Şemsi Paşa ve Hacı Selim Ağa Kütüphaneleri günümüzde hala kullanılan ilim merkezleridir.

1.6. Üsküdarlı Sanatkârlar

Üsküdar'da doğan ve cumhuriyetin ilk yıllarında Türk sanatına katkıda bulunan sanatkârlar, farklı alanlarda emeğini ortaya koyarak Üsküdar tarihinde iz

¹²⁶ "Kurultay Salonunda", *Son Posta*, 21 Eylül 1932, s. 2.

¹²⁷ Ali Birinci, "Üsküdar'da Matbaalar ve Matbaacılar (1839- 1908)", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2014, s. 385-395.

¹²⁸ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 943-955.

bırakmışlardır. Ressam Hoca Ali Rıza (1858-1930), Hattat Necmettin Okyay (1883-1976), Hattat İsmail Hakkı Altunbezer (1880-1946), Ressam Abdülmecit Efendi (1868-1944), Şair Ta'lat Bey (1858-1926), Ressam Hekim Hikmet Hamdi Bey (1872-1931), Ressam Münif Fehim Özarman (1899- 1983), Ressam Cevat Göktengiz (1870-1939) ve yazar Burhan Felek (1889-1982) süreç itibariyle dikkat çeken isimlerdir.

Ressam Hoca Ali Rıza Bey (1858-1930), Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin kurulmasına önderlik ederek başkanlığını yürütmüştür.¹²⁹ 1930 tarihli Miskinler Tekkesi, Çiçekçi Kahvehanesi ve Ayazma'ya Giden Yol tabloları Üsküdar ve çevresini resmetmesi açısından değerlidir. Bir başka önemli husus ise, Üsküdarlı ressamın ve ailesinin 1928'de Atatürk'e suikast davasında yargılanmasıdır. Atatürk ile görüşmek isteyen kızının Ankara'ya davet edilmesinden sonra hareketlerinden şüphe edilerek suikast amaçlı orada bulunduğu kanısına varılarak, İstanbul'a döndüklerinde 19 Aralık 1928'de Maçka Palas'ta tutuklanmışlardır.¹³⁰ Cumhuriyet gazetesinde 22 Kânun-u Evvel 1928 tarihinde "Şehrimizdeki Tevkifatın Mahiyeti" başlıklı haberle başlayan konu ile ilgili gündeme yansıyan olaylar, çok uzun süre basında yer bulmuştur. Tutuklamalar ile ilgili farklı kişilerin ifadelerine başvurulmuş, tutuklamaların yetersiz kaldığı gerekçesiyle soruşturma genişletilmiştir. Basının bir diğer iddiası ise, İstiklâl Mahkemelerince idam edilen Kara Kemal'in aile ile olan ilişkisidir. Ailenin Suriye'de yaşayan hanedan üyeleriyle temas ettikleri yönünde deliller aranmış, ancak bulunamamıştır. Gazetelerde suikast olayı ile ilgili olarak adı geçen Rauf Orbay yurt dışında olduğundan onunla bağlantı kurulamamıştır. Milliyet, Son Saat ve Vakit gazeteleri de uzun bir müddet bu haberi ilk sayfasına taşımıştır.¹³¹

Rıza Nur hatıratında suikast davasında basının tavrını oldukça sert bir dille tenkit etmiştir. Soruşturmada haksızlık olduğunu savunurken basını yalancılık ve namussuzlukla suçlayarak sert üslubu ile Üsküdarlı sanatkârı müdafaa etmiştir.¹³² Adli süreç devam ederken bu tarihte yetmiş yaşında olan Hoca Ali Rıza Bey, üzüntüden felç geçirmiş, 30 Mart 1930'da vefat ederek Karacaahmet Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. Basının uzun müddet gündeme taşıdığı davada tutuklular belli zaman sonra delil yetersizliğinden serbest bırakılmış ve dava kapanmıştır. Her sene

¹²⁹ Uğur Derman, "Ali Rıza Bey", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.II, İstanbul, 1989, s. 439-440.

¹³⁰ Beşir Ayvazoğlu, *1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2021, s. 252-254.

¹³¹ "Tevkifat", *Son Saat*, 2 Kânun-ı Sâni 1926, s.1, "Kadriye Hanım", *Milliyet*, 21 Şubat 1926, s. 1.

¹³² Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul, Altındağ Yayınları, 1928, C.IV, s. 1459-1460.

yapılan Galatasaray sergileri, 1933'teki açılışını Üsküdarlı Hoca Ali Rıza Bey'in anısı için eserleri ile yapmıştır.¹³³

Hattat Necmettin Okyay (1883-1976), Sultantepeci'ndeki Özbek Tekkesi şeyhi Hezarfen Ethem Efendi'nin yanına sıklıkla gidip gelmesi Üsküdarlı sanatçının bu alanda oldukça ilerleyip ebru sanatının günümüze taşınmasına sebep olmuştur. Çinili, Kaptanpaşa ve Yeni Cami'de hafızlık ve imamlık görevlerini ifa ederken "Üsküdar ağzı" olarak tabir edilen¹³⁴ ve ünlenen Kur'an tilaveti ile dinleyenlerin manevi duygularına tesir etmiş ve ramazanlarda terâvih namazlarını Üsküdarlılara o kıldırmasıdır.¹³⁵ Hoca olarak görev yaptığı ve ilk olarak Medresetü'l Hattâtın ismiyle kurulan güzel sanatlar mektebi, cumhuriyetin ilanından sonra faaliyetini sürdürmekteyken medreselerin de kapatılmasını kapsayan Tevhîd-i Tedrîsat Kanununun 3 Mart 1924'te yürürlüğe girmesiyle kapatıldı. Müzeler müdürü Halil Ethem Eldem Bey devreye girerek, buradaki hocalardan fahrî olarak görevlerini yerine getirmelerini rica etmiş, sekiz ay sonra TBMM'deki müzakerelerin ardından Hattat Mektebi adını olan müessese Müzeler Müdürlüğüne bağlı olarak Harf İnkılâbına kadar faaliyette bulunmuştur.¹³⁶

1927 yılında Tayyare Cemiyeti adına, Nutuk nüshalarının her birine farklı desenlerle cilt kalıpları hazırlamıştır.¹³⁷ Yaptığı yirmi adet Nutuk kitabının kabı karşılığında verilen 400 lira ile Şeyh Hamdullah'ın İkinci Bayezid için yazdığı mushafı, Salacak'taki Çürüksulu ailesinden alıp kendi koleksiyonuna katmıştır. Bu Mushaf günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinde bulunmaktadır.¹³⁸ Okçuluk sanatını öğrendikten sonra, 1934'te çıkan soyadı kanunu ile Okyay soy ismini almıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası döneminde 1937'de Atatürk'ün talimatıyla, Cumhuriyet'in ilk okçuluk kulübü olan Okspor'un kurulmasına önderlik etmiştir. Kendisinin ifadesi ile okçuluk sporuna verdiği en önemli katkı, Fatih Sultan

¹³³ "On Yıl Zarfında Türkiye Resim Âleminde Neler Oldu?", *Milliyet*, 29 Teşrin-i Evvel 1933, s. 19.

¹³⁴ Ahmet Yüksel Özemre, *Üsküdar'da Bir Attar Dükkanı*, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2005, s. 15-17.

¹³⁵ Özemre, *Hasretini Çektiğim...*, s. 191.

¹³⁶ M. Uğur Derman, "Medresetü'l Hattâtın", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVIII, Ankara, 2003, s. 341-342.

¹³⁷ Pınar Atayol, "Süheyl Ünver'in Geleneksel Türk Sanat Tarih Yazımına Katkısı Necmettin Okyay Defterleri", *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sanat Tarihi Programı, İstanbul, 2006, s. 119.

¹³⁸ M. Uğur Derman, "Okyay, Mehmet Necmettin", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXIII, İstanbul, 2007, s. 343-345.

Mehmet'in vakfı olan Okmaydanı'nın satılmasına 1922'de engel olmasıdır.¹³⁹ Aziz Mahmut Hüdayi türbesinin girişine hat sanatı ile yazı ve süslemelerde bulunmuş, çok yönlülüğünden dolayı, bin hüneri olan, marifetli anlamına gelen "Hezarfen" sıfatı ile anılmıştır. 5 Ocak 1976'da vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Şair Üsküdarlı Ta'lat Bey (1858-1926), Şiirlerinde daha çok siyasi olaylara yer vermiş, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale cephesi, milli mücadele günleri, İstanbul'un işgali ve cumhuriyetin kurulması gibi olayları satırlarına taşımıştır. Şiirlerini tarih düşürme olarak tabir edilen, ebced alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık gelmesi ile yapılan usul ile kaleme almıştır. Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi ile ilgili:

*"Aldı istiklalini Misak-ı Milli veçhile,
Arzusu milletin buldu kemaliyle husul
Bir mücevherli kalem aldım yazın tarihini
Müttefikler eyledi Misak-ı Milli'yi kabul."*

Fesin çıkarılıp yerine şapka giyilmesi ile ilgili kanun üzerine (1925) yazdığı Serpuşname şiirinin dizeleri şöyledir:

*Bu belli başlı şanlı inkılabın bir de tarihi
Bulunsun istedim manend-i cevher Ta'lat başta,
Başımdan bir fes attım, dedim milattan tarih,
Te'mmum idi hürmetlerle şapka ba'de ma başta!.*¹⁴⁰

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine Doğancılar Meydanı'nda yapılan mitinge katılmış ve bir konuşma yapmıştır. Üsküdarlı yazar Burhan Felek, Hayal Belde Üsküdar eserinde, İhsaniye'deki Çiçekçi Kahvehanesi'nde birlikte geçirdikleri günlerden bahsederek, "*Sohbetlerimin edasında eğer bir renk varsa, küçük yaşta onun sohbetlerine benim de dâhil oluşumun nimetidir.*" Cümleleriyle şairi övmüştür.¹⁴¹ 15 Eylül 1926'da vefat eden şair Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁴²

¹³⁹ Uğur Derman, "Hezarfen Üstad Necmettin Okyay ile Bir Konuşma", *Hayat Mecmuası*, 1968, S:51, s. 59.

¹⁴⁰ İsmail Yakıt, *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul, Ötüken Yayınları, s. 280-290.

¹⁴¹ Burhan Felek, *Hayal Belde Üsküdar*, İstanbul, Felek Yayıncılık, 1987, s. 40.

¹⁴² M. İsmet Uzun, "Üsküdarlı Ta'lat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 376-377.

Hattat İsmail Hakkı Altunbezer (1873-1946), Üsküdar Kız Sanat Numune İptidaisinde resim dersi vermiş, Medresetü'l Hattâtîn'deki tuğra muallimliğine, Necmettin Okyay ile birlikte buranın kapatılmasına kadar devam etmiştir.¹⁴³ Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan tarafından 1919 tarihinde İstanbul'da kadınları istihdam etme amaçlı açılan "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi" derneğinin levhasını hazırlamıştır.¹⁴⁴ Cumhuriyetin ilan edilmesi ile, Divân-ı Hümayûn'daki hizmet ve memuriyeti son bulsa da 1923'ten sonra da arşiv belgelerinde İsmail Hakkı Bey'in hizmetleri mevcuttur. Bu konuda ilk evrak 4 Ocak 1924 tarihli, Moskova Sefiri Muhtar Bey'e ait itimatname, Hakkı Bey'e yazdırılmış ve bir polis memuru tarafından vekâlete teslim edilmiştir.¹⁴⁵ Bir diğer belgede, İsmail Hakkı Bey'in Lozan Antlaşması'ndan sonra İstanbul'da imzalanan antlaşmalardan üçüne ait tasdikname yazdığı ve bunun ücretini talep ettiği yazmaktadır. Belgede adres olarak Medresetü'l Hattâtîn belirtilmiştir.¹⁴⁶ Aynı mahiyette bu konunun devamı olarak birkaç yazışmanın daha bulunduğu görülebilir. İstanbul Murahhaslığından Hariciye Vekâleti'ne gönderilen yazıda, muahedelerin tasdik nüshalarını, Gazi Paşa'nın mührünü, Muhtar Bey'in itimatnamesini yazan Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'in bu sefer daha fazla para verilmesini talep ettiği, Murahhaslığın ise Hakkı Bey'in istediği paranın ödenmesine izin verdiği yazılıdır.¹⁴⁷ Başvekil İsmet İnönü, TBMM'nin İstanbul hariciye temsilcisi Adnan Adıvar'a 5 Şubat 1924 tarihinde Hattat Efendi'ye ne kadar para ödeneceğini sormuş, Adnan Adıvar ise, Hakkı Bey'in yegâne bir sanatkâr olduğundan bahsetmiştir. Maddi zorluk çekmemesi adına, 100 lira mühür yazısına, 25 lira da diğer işlere ait olmak üzere toplam 125 lira ödenmesini uygun bulduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸

Medresetü'l Hattâtîn Muallimi Hakkı imzalı bir başka dilekçede, Almanya ve Macaristan dostluk anlaşmalarının tasdiknamelerin yazdıktan sonra, ücretini

¹⁴³ M. Uğur Derman, "Altunbezer, İsmail Hakkı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. II, İstanbul, 1989, s. 543-544.

¹⁴⁴ Talip Mert, "Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer (1873-1946)", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.II, 2020, s. 186.

¹⁴⁵ BOA, HR. İM., 237/47 Moskova Sefiri Muhtar Beyefendi'nin İtimatnamesinin Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'e Yazdırılması Hakkında 4 Ocak 1924 Tarihli Yazı.

¹⁴⁶ BOA, HR. İM., 126/90, lef.2. Lozan Antlaşmasının Bazı Bölümlerini Yazmış Olan Hattat İsmail Hakkı Bey'in Ücretinin Ödenmesi Hakkında 18 Aralık 1924 Tarihli Belge.

¹⁴⁷ BOA, HR., İM, 238/77. Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'e Verilmesi Gereken Meblağın Takdir Edilmesine Dair 2 Şubat 1924 Tarihli Yazı.

¹⁴⁸ BOA, HR., İM, 238/93. İsmail Hakkı Bey'e Ödenmesi Gereken Tutar Hakkında 5 Şubat 1924 Tarihli Belge.

alamadığını anlatarak bu ücreti talep etmiştir.¹⁴⁹ Hem Osmanlı, hem de Cumhuriyet Devrinde hizmet veren Üsküdarlı sanatçının Şemsi Paşa ve Büyük Selimiye Cami'nde de celi sülüs ile yazılmış olan kubbe yazıları da mevcuttur. 19 Temmuz 1946'da vefat etmiş Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. Vasiyeti üzerine mezar taşını Hattat Necmettin Okyay yazmıştır.¹⁵⁰

Hekim Hikmet Hamdi Bey (1872-1931), Üsküdar Belediyesi ve Üsküdar Tebhırhanesi'nde baştabiplik yapmıştır. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, İstiklal Harbi devam ederken, Kızılay ile ortak çalışmalar yaparak savaş mağduru insanlar için önlemler almışlardı. Alınan tüm önlemlere rağmen ülkede bulaşıcı hastalıkların çıkmasına engel olunamamış, daha kapsamlı çözüm yollarına başvurulmak istenmiştir. Bu amaçla, birinci çözümün halkı bilinçlendirmek olduğuna kanaat getirilerek, dönemin Sıhhiye Umum Müdürü Adnan Adıvar tarafından İstanbul'da bir sıhhi müze kurulmasına karar verilmiş, müze müdürlüğüne aynı zamanda iyi bir hekim olan Hikmet Hamdi Bey atanmıştır.¹⁵¹ Sıhhi Müze, kapsamlı bir nitelik ile halkı bilinçlendirmeyi amaçlamış, içinde açılan resim atölyesinde Üsküdarlı Sanatkârın yaptığı tablo ve çizimler ile hastalıklarla mücadele yöntemleri halka anlatılmaya çalışılmıştır. İstanbul'da Galata, İmrahor ve Üsküdar olmak üzere üç dezenfekte istasyonu kurulmuştu ve bu istasyonlardan Dr. Rıza Nur ve yardımcıları sorumluydu.¹⁵² 1920'de ise sadece İstanbul'da 2.640 kişi veremden hayatını kaybetmişti.¹⁵³ Belediyenin muhtaç durumda olanlara ücretsiz sağlık hizmeti verdiği bu zor koşullarda, Hikmet Hamdi Bey, Üsküdar'da maddi gücü olmayan hastaları muayene etmeye gittiğinde, ya para bırakır ya da meşhur İmrahor Eczanesi'nden ilaçlarını alabilmeleri için imkân tanırdu.¹⁵⁴ Zaman zaman da Medresetü'l Hattâtîn'deki hocaların ve öğrencilere ait eserlerin sergilenmesi için sergiler açılırdı. Bu konudaki 31 Mart 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesi haberi şöyledir:¹⁵⁵

Medresetü'l Hattâtîn'de Yazı Meşheri Açıldı

¹⁴⁹ BOA, HR. İM.,126/90. Lozan Antlaşmasının Tasdikname Metnini Yazmış Olan İsmail Hakkı Bey'in Ücretinin Ödenmesi Hakkında 23 Şubat 1925 Tarihli Belge.

¹⁵⁰ Derman, *Altunbezer İsmail...*, s. 376-377.

¹⁵¹ Naciye Turgut Cebeci, "Üsküdarlı Sanatkâr Hekim Hikmet Hamdi Bey", *Üsküdar Sempozyumları Bildiriler X (19-20-21 Ekim 2019)*, III, İstanbul, 2019, s. 131-135.

¹⁵² Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin...*, s 516.

¹⁵³ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1919-1923*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 57.

¹⁵⁴ Cebeci, *Üsküdarlı Sanatkar...*, s. 136-137.

¹⁵⁵ "Medresetü'l Hattâtîn'de Yazı Meşheri Açıldı.", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1925, s. 1.

“...Sergi dahilinde bir kısım Medresetü'l Hattâtîn talebelerinin eserlerini sergilemek için ayrılmıştır. Bu yazılar arasında fevkalade istidatlar göze çarpıyor. Sıhhi Müze Müdürü Dr. Hikmet Hamdi Bey'in fevkalade muvaffak olduğu ta'lik yazıları da sergide teşhir olunmaktadır...”

Üsküdarlı sanatçının halk için yazmış olduğu Sıhhi Müze Rehberi ve Sıhhi Müze Atlası isimli Osmanlıca iki eser 1926 ve 1924 yıllarında bastırılmıştır. Harf devriminden sonra 1931'de bu kez Latin harfleri ile halkın istifadesine sunulmuştur.¹⁵⁶ 1931'de vefat eden sanatçı, Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Ressam ve grafiker Münif Fehim Özarman (1899-1983), Üsküdarlı sanatçı, Halide Edip Adıvar'ın ünlü Sultanahmet mitingi konuşmasını filme alan kişidir. Refik Halit Karay'ın, sahibi olduğu Aydede mecmuasında çizerlik yapma isteği üzerine burada başladığı görevi 1923'te mecmuanın kapanması üzerine son bulmuştur. Reşat Nuri Güntekin, Yesari Mahmut Esat Bey, İbnülrefik Ahmet Nurettin Bey ile birlikte 1923-1924 yılları arasında Kelebek isimli Osmanlıca bir mizah dergisi neşretmişlerdir.¹⁵⁷ 1928'de Türkiye Cumhuriyeti'nin Latin harfleri ile yayımlanan ilk çocuk dergisi olan ve çocuklara tarih bilinci vermeyi amaçlayan Çocuk Sesi Dergisi'nde resimleme çalışmaları yapmıştır.¹⁵⁸ Bir başka örnek ise, 1933'te Sedat Simavi'nin yayına hazırladığı Meşhur Adamlar Hayatları kitabının tasarımlarını hazırlamış olmasıdır. Münif Fehim Özarman 1983'te vefat etmiştir.

Ressam Cevat Göktengiz (1875- 1939), 1925 ve 1928 tarihli Şeyh Cami, Beylerbeyi İskelesi, Kanlıca, Çengelköy ve Çamlıca konulu eserleri Galatasaray Sergilerinde yer bulmuş, 1929 yılında Kuleli Askeri İdadisi ve Çamlıca Kız Lisesi'nde resim öğretmenliği yapmaya başlamıştır.¹⁵⁹ 1935'ten vefatına kadar ise CHF Üsküdar şubesi gençlik kolu başkanlığı görevini yürütmüş, Üsküdar'da faaliyet gösteren Halkevi'nin yönetim kurulu başkanı ve üyesi olarak Üsküdar halkına hizmet vermiştir. 1939'da vefat ettikten sonra Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.

¹⁵⁶ Cebeci, *Üsküdarlı Sanatkar...*, s. 143.

¹⁵⁷ Gül Sarıdikmen, “ Münif Fehim Özarman ve Sanatı”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri X (19-20-21 Ekim 2018)*, III, İstanbul, 2018, s. 188-189.

¹⁵⁸ Melike Erdil, “Türkiye Cumhuriyetinin Latin Harfleri ile Çıkan İlk Çocuk dergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslar arası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. I, 2018, s. 10.

¹⁵⁹ Gül Sarıdikmen, “Ressam Üsküdarlı Cevat Göktengiz”, *Üsküdar Sempozyumları Bildirileri II (12-14 Mart 2004)*, II, İstanbul, 2015, s. 656-660.

Son Halife Ressam Abdülmecit Efendi (1868- 1944), Üsküdar Bağlarbaşı'ndaki köşkünde ikamet ederken hat, şiir, edebiyat, müzik ve çeşitli sanat dalları ile meşgul olmuş bir devlet adamıdır. Yazları Bağlarbaşı'nda ikamet ederken, Avrupa'daki mecmuaları yakından takip ederek köşküne getirtmiş, ancak bu tutkusu köşkünün Sultan İkinci Abdülhamit devrinden itibaren gözetim altına alınmasına neden olarak, evindeki çalışanların sürgün edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bilhassa Ahmet Rıza Bey'e ait olan ve Paris'te yayımlanan Meşveret gazetesini getirtmesi, rahatsızlığa neden olmuş ve Vakit gazetesinin iddiasına göre ise, Bağlarbaşı'ndaki köşkün ortamını jurnalleyen kişi de Sultan Vahdettin'dir.¹⁶⁰ Milli Mücadele döneminde Kuvâ-yı Milliye'yi müdafaa eden beyanları üzerine bu kez İngilizlerin göz hapsine alınmıştır.¹⁶¹ Anadolu hareketine olan yakınlığı nedeniyle Mustafa Kemal Atatürk ve Hamdullah Suphi tarafından yazılan mektuplarla Anadolu'ya davet edilmiştir. Halifeliği ile de yabancı basın ilgilenmiş, 25 Kasım 1922 tarihli Fransız L'illustration mecmuasına kızı Dürrüşehvar Sultan ile Bağlarbaşı'ndaki köşkünde kapak resmi olmuştur. Aynı derginin 9 Aralık 1922 tarihli sayısında ise şöyle bir yorum yapılmıştır:¹⁶²

“...Şayet şartlar uygun, ülke sakin ve zengin olsaydı, Abdülmecit Kurtuba Halifeleri gibi Türklerin hem Halifesi hem de Birinci Fransuvası olurdu ve İstanbul'u Müslüman sanatının merkezi yapardı...”

Burhan Felek (1889-1982), Üsküdar'daki anılarını eserlerinde anlatmış, burada uzun yıllar ikamet etmiş Şeyhü'l Muharririn yani yazarların en kıdemlisi olarak övülen isim, 1908'de Anadolu Gençlik Kulübü'nü kurarak Üsküdar'a dair en erken zamanlı katkısını ortaya koymuştur. Anadolu Kulübü'ne ait yeni bir saha, 26 Teşrin-i Sâni 1932 tarihinde Şemsipaşa'da açılarak¹⁶³, cumhuriyet dönemi boyunca Üsküdar'da aktif olmuş, burada spor müsabakaları oynanmıştır.¹⁶⁴ Doğup büyüdüğü İhsaniye Mahallesi'ni, çocukluğunu ve erken dönem gençliğini yaşadığı Üsküdar'ı tasvir etmiştir. Ancak onun bahsettiği Üsküdar sadece anılarda kalmıştır, yani sadece tasvir etmekle kalmayıp, değişimin getirdiği memnuniyetsizlik ve olumsuzlukları da

¹⁶⁰ “Abdülmecit Hazretlerinin Tercüme-i Hali”, *Vakit*, 20 Kasım 1922, s. 1.

¹⁶¹ Cevdet Küçük, “Abdülmecit Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.I, İstanbul, 1988, s. 263-264.

¹⁶² Eylem Yağbasan, “Halife Abdülmecit Efendi ve Sanatı”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 66-73.

¹⁶³ “Anadolu Kulübünün Sahası Dün Merasimle Açıldı.”, *Vakit*, 26 Teşrin-i Sâni 1932, s. 7.

¹⁶⁴ “Üsküdar Sahasında Maçlar”, *Son Posta*, 26 Ağustos 1933, s. 7.

ifade etmekten çekinmemiştir. Şair Ta'lat Bey ile komşu olduğu mahallesini şöyle anlatmıştır:¹⁶⁵

“...Fakirlere yardım, zayıfları himaye, taşkınları terbiye ederlerdi ve bir mahalle müstakil bir toplum olarak da kendi işini kendi halledebilirdi. Mahallenin toplanma yeri Çiçekçi Kahvehanesiydi ki, mahallenin kuzeydoğusunda olmasına rağmen sakinlerinin içtimai yoğunluğu orayı mihrak yapmıştı...”

Üsküdar'ın çok yönlü demografik yapısına da değinen Burhan Felek, buradaki esnaf yapılaşmasından da bahsederek ticaret, endüstri hatta güzel sanatların dahi Gayrimüslim vatandaşların kontrolünde olduğunu, en meşhur kuyumcular, terziler ve ithalatçıların Rum, Ermeni veya Yahudi olduğunu ifade etmiştir. Bilhassa Kuzguncuk'taki Yahudi, nüfusun etkinliği, ancak mahalle kültürüne zarar verecek hiçbir olumsuz yanlarının olmadığından da bahsetmiştir.¹⁶⁶

1918'de Tasvir-i Efkâr gazetesinde fotoğraf muhabirliği, Çanakkale'de ise Harb-ı Umumi fotoğrafçılığı yapmış, Osmanlı sınırlarında tahliye sonrasını gösteren ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti yararına satışa çıkarılan albümdeki resimleri Burhan Felek çekmiştir.¹⁶⁷ 1924'te Türkiye'nin de katıldığı olimpiyat oyunlarında Türkiye kafilesinin başkan yardımcılığı, 1928'de ise başkanlığını yürütmüş, Türkiye Spor Yazarları Derneğinin kurucuları arasında yer almıştır. Çok yönlü bir yaşam öyküsü ile 4 Kasım 1982'de vefat etmiş, gönül verdiği Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.

1.7. Üsküdar Musiki Cemiyeti

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, I. Ordu Baş Müfettişi Miralay Hacı Reşit Bey'in oğlu Ata Bey ve arkadaşı Şevket Bey tarafından 1918 yılında Anadolu Musiki Cemiyeti adıyla Üsküdar İmrahor'da kurulmuştur. 1919 yılında “Darülfeyz-i Musiki Cemiyeti” adını aldıktan sonra Paşakapısı'nda ahşap bir evde de çalışmalarını sürdürerek, ilk konserini 17 Haziran 1919'da İhsaniye Salon Sineması'nda vermiştir. Bu konser cemiyetin tanınmasını sağlamıştır. Daha sonra Ahmediye semtinde bir konakta ve eski Cumhuriyet Halk Fırkası olan binaya taşınarak çalışmalarına devam

¹⁶⁵ Burhan Felek, *Hayal Belde Üsküdar*, İstanbul, Felek Yayıncılık, 1987, s. 16.

¹⁶⁶ Burhan Felek, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, İstanbul, Felek Yayıncılık, 1985, s. 59.

¹⁶⁷ İsmail Alantepe, “Burhan Felek'in Eserlerinde İstanbul Folkloru”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s. 7.

etmiştir. Üsküdarlı Şair Ta'lat Bey, Selahattin Pınar, Kanuni Ata Bey, Kadıköylü Udi Sami Bey, Avukat Besim Şeref Bey'in yönetiminde çalışmalarını sürdürmüştür. 1923'te cumhuriyetin ilanı ile adı Üsküdar Musiki Cemiyeti olarak değiştirilmiş ve Müzeyyen Senar, İnci Çayırılı, Necati Tokyay gibi cumhuriyet döneminin ünlü sanatkârlarının yetişmesine vesile olmuştur. Daha sonraki yıllarda İmrahor Camii'nin karşısındaki Rüstem Paşa Sıbyan Mektebi'nde 1934 yılına kadar faaliyetlerini sürdürürken buraya bir ahşap sahne de yaptırılmıştır.¹⁶⁸ Esasında cemiyetin her zaman bina sıkıntısı çektiği sürekli değiştirmesinden aşikârdır. Ancak bu kuruluş, konserler vererek halka kendisini tanıtmış, günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve Üsküdarlı sanatkârların fedakârlıklarla kurduğu bir cemiyettir. 1925 yılında İcadiye Tepesi'nde bulunan gazinoda programlar düzenleyerek halka musiki hizmeti vermiştir, 1926 yılında ise, Sarayburnu Gazinosu'nda ilk saz heyeti olarak Üsküdar Musiki Cemiyeti'nin icra heyeti görev yapmıştır.¹⁶⁹ 1927 yılına gelindiğinde müzisyen Emin Ongan cemiyete katılmış, 57 yılını verdiği bu cemiyet, 1987'de "Üsküdar Emin Ongan Musiki Cemiyeti" adını almıştır. Yıllar içinde faaliyetlerini sürdüren Musiki Cemiyeti, kuruluşundan itibaren hiçbir olumsuz ya da topluma zarar verici bir durum içinde bulunmamasına rağmen Üsküdar Kaymakamı İzzettin Bey ve Halk Partisi Başkanı Mithat Bey'in isteği ile feshedilmiştir.¹⁷⁰ Ancak bu feshetme bir son olmamış, 1939 yılında bu kez de Ahmediye'de bir binaya taşınarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bu tarihten sonra da maddi zorluklar içinde, çeşitli sıkıntılar çekerek varlığını günümüze kadar sürdürmüş, sanata ve sanatkârlara değer vererek kucak açan bir kurum olarak baki kalmıştır.

1.8. Üsküdarlı Müzisyenler

Selahattin Pınar (1902-1960), Üsküdar Musiki Cemiyeti'nin kurulmasına önderlik eden isimlerden biridir. Şair Üsküdarlı Ta'lat Bey, Ata Bey, Leon Hancıyan gibi isimlerle Üsküdar'daki cemiyette 1934'e kadar sanata emek vermiş, Şark Musiki Cemiyeti ve Türk Musiki Ocağı kadrosunda da bulunmuştur.¹⁷¹

¹⁶⁸ Hüseyin Özdemir, "Üsküdar Musiki Cemiyeti", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.II, Ankara, 2019, s. 631-632.

¹⁶⁹ Özlem Balkur Kızıllan, "Emin Ongan Üsküdar Musiki Cemiyeti", *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, 2022, s. 33.

¹⁷⁰ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 1304.

¹⁷¹ Nuri Özcan, "Üsküdar'ın Romantik bir Sanatkârı, Tanburi Bestekâr Selahattin Pınar", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VI (6-9 Kasım 2008)*, II, İstanbul, 2009, s. 157-158.

Osman Zeki Üngör (1880-1958) Görev yaptığı Muzika-i Hümayun Orkestrası, Kasım 1922’de saltanatın lağvından sonra hilafet makamına bağlanmış, hilafetin kaldırılmasına kadar da Makam-ı Hilafet Muzikası olarak varlığını devam ettirmiştir. Bundan sonra Osman Zeki Üngör, Atatürk tarafından Ankara’ya davet edilerek yeni bir orkestra kurulması için ikna edilmiş ve 27 Nisan 1924’te Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti ortaya çıkmıştır. Osman Zeki Üngör 1932’de orkestranın daha sivil bir yapıda bulunabilmesi için, Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlanmasına önderlik etmiştir. Üsküdarlı sanatkâr, Darülbeydi’de ve başka okullarda da eğitim vererek, sanatçılar yetişmesine vesile olmuştur. Ankara’da eğitim verdiği sırada, içinde kendi bestelediği eserlerin ve müzik eğitime yönelik çalışmalarının bulunduğu 1925 tarihli “Çocuklara Teganni Dersleri” isimli kitabı, 1929 tarihinde ikinci baskısını da yapmış, müzik öğrenimi alan gençlerin öğrenimine dair bir eserdir.¹⁷² Aynı zamanda 12 Mart 1921’de kabul edilen İstiklal Marşı’nın bestesi için açılan yarışmada, diğer Üsküdarlı sanatkâr Lem’i Atlı ile birlikte yarışmaya katılarak kazanmış ve 1930’dan günümüze kadar onun bestelediği milli marş okunmuştur 1958’de vefat ederek doğduğu semt Üsküdar’daki Karacaahmet Mezarlığı’na defnedilmiştir.

Ali Rıfat Çağatay (1867-1935), İstiklal Marşı’nın ilk bestekârı olan sanatkârın bestelediği marş, 1924-1930 yılları arasında kullanılmıştır. Kadıköy’de Şark Musiki Cemiyeti’nin kurulmasına önderlik eden isimlerden biri olmuş ve 1925’e kadar bu kurumun başkanlığını da yürütmüştür. 1927’de İstanbul Belediye Heyeti Konservatuvarı Tarihi Türk Musikisi Eserlerini Tespit ve Tasnif Heyeti üyeliğine getirilmiştir.¹⁷³ 1935’te vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığı’na defnedilmiştir.

Üsküdar Musiki Cemiyeti’nde bulunan ve Üsküdar semtine sanatsal olarak emek veren kişiler sadece bu isimlerle sınırlı değildir. Drama doğumlu Yesâri Asım Arsoy, yine Yunanistan doğumlu olan ama hayatının bir kısmını Üsküdar’da geçiren Giriftzen Asım Bey, Üsküdar Mevlevihanesi Şeyhi Ahmed Celaleddin Dede, şair Asaf Halet Çelebi bu sanatçılara örnek gösterilebilir.

Şair Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), da yaşamının uzun bir kısmını Üsküdar’da geçirmiş bir isimdir. Bilhassa 1918’den önce, Üsküdar Nuhkuyusu’nda

¹⁷² Seyit Yöre, “Osmanlı ve Türkiye Müzik Kültüründe Bir Üsküdarlı- Osman Zeki Üngör”, *Üsküdar Sempozyumları Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, II, İstanbul, 2015, s, 204-211.

¹⁷³ Yılmaz Öztuna, “Çağatay Ali Rıfat”, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, C.I, Ankara, 1990, 189-190.

bir kahveye çok sık gittiğini ve orada Hicri Efendi Hoca isimli bir zat ile görüştüğünü bir yazısında paylaşmıştır.¹⁷⁴ Bir süre Heybeliada'da ikamet eden Mehmet Akif, buradan da memnun kalmayarak, ailesi ile Çengelköy Havuzbaşı'nda bir köşke yerleşmiştir.¹⁷⁵ Çengelköy'de ikamet ettiği dönemde devam eden Birinci Dünya Savaşı ve akabinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Çengelköy'de ilk olarak İngiliz ve İtalyan işgali söz konusu olur. Mehmet Akif Ersoy'un damadı Ömer Rıza Doğrul, o günleri şöyle anlatmıştır:

“...İskele başındaki eczanenin bitişiğine yapıştırılan kocaman ilanda, İzmir'in işgal edildiği, işgal kuvvetlerine karşı gelecek herkesin idam edileceği yazıyordu. İlanı okuyunca kayınpederimle göz göze geldim. Vapurun içini ölüm sessizliği kaplamıştı. Ben o zaman yirmi beş yaşında bir gençtim. Çok geçmeden üstad yanıma gelerek kanepenin ucuna ilişti, alını terliyor, içi sızlıyor, fakat bir şey söylemiyordu...”¹⁷⁶

Bu durum Mehmet Akif'te bir melankolinin yanında mücadele isteği de yaratmış, Sultantepe'de bulunan Özbekler Tekkesi vasıtasıyla Anadolu'ya geçip milli mücadeleye katılmak istemiştir. Nisan 1920'de tekkenin şeyhi Ata Efendi'yi ziyaret ettiği sırada tekke İtalyan ve İngiliz askerleri tarafından basılmış, ancak şeyhin aldığı tedbirler sayesinde kimse tutuklanmamıştır. Tekkeden ayrılan Mehmet Akif, oğlu Emin ve yakın arkadaşı Ali Şükrü Bey ile Karacaahmet Mezarlığı'nda buluşarak Anadolu'ya hareket etmişlerdir. Oğlu Emin Ersoy, o günü şöyle anlatmıştır:

“...Bir Nisan sabahı babam beni pek erken uyandırdı. Kalabalık olan evimizde bir fevkaladelik vardı. Çabucak hazırlandık. Gün doğmadan Üsküdar'a doğru yola koyulduk. Çengelköy ile Karacaahmet arasındaki mesafeyi süratle kat ettik. Henüz güneş doğarken Karacaahmet Mezarlığı'na ulaşmıştık. Kısıklı üzerinden derhal hareket ettik. Fayton ikindiye kadar bizi Alemdağ arkalarında bir çiftliğe götürdü. İşgal ordularına hizmet eden bazı vatansızlar yolları kesiyor, Millî Mücadeleye ulaşacak herhangi bir menfaate mâni olmaya gayret ediyorlardı. ...”¹⁷⁷

Akif'in Ali Şükrü Bey ile dostluğu Ankara yıllarında da devam etmiştir. Ali Şükrü Bey mecliste ikinci grubun liderlerinden biri durumuna geldiği sırada, 1923

¹⁷⁴ Beşir Ayvazoğlu, *Üsküdarlı Akif*, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2006, s. 6.

¹⁷⁵ Münevver Ayaşlı, “Büyük Şair Büyük İnsan”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, S:158, 1986, s. 19-20.

¹⁷⁶ Ayvazoğlu, *Üsküdarlı Akif...*, s.8.

¹⁷⁷ Hasan Babacan, “Birinci Meclis Öncesi ve Sonrasında Mehmet Akif”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri*, Samsun, 2021, s. 157.

yılıının Ocak ayında Tan isimli muhalif bir gazete çıkarmış ve o gazetenin başlık altı spotunu da yine milliyetçi duygularıyla Mehmet Akif kaleme almıştır.¹⁷⁸ Artık İstanbul'da kalamayacak bir ruh halinde olan Mehmet Akif'in Anadolu'ya geçmesini Atatürk de arzulamış, Çengelköy'de ikamet ettiği evinde Anadolu'ya geçmesi için bizzat davet edilmiştir.¹⁷⁹

Ankara'da vekillik yaptığı sırada, aynı Üsküdar'da olduğu gibi, dergâh kültürünü Ankara'da da yaşatmıştır. Mahir İz, Ankara'dan döndükten sonra Beylerbeyi'nde ikamet ettiğinden, Üsküdar'da olan yazar ile dostluğu yakinen devam etmiştir.¹⁸⁰ Üsküdar Rıfai Dergâhı'nda da Ziya Gökalp, Abdülhak Hamid gibi şairlerle mevlidlere iştirak etmiş, dönemin ruhunu birlikte soluyarak aynı fikirleri paylaşmışlardır.¹⁸¹ Üsküdarlı şair Ta'lat Bey, Mehmet Akif'i Mısır'a gitmeden evvel Çengelköy'deki evinde ziyaret eden isimlerden biridir. Mısır'da yaşadığı dönemde de Üsküdar ve oradaki dostları ile hiçbir zaman bağlarını koparmamıştır. 6 Nisan 1925'te Fuat Şemsi İnan'a yazdığı bir mektupta, ondan, oğullarını yetiştirmek konusunda destek istemiştir.¹⁸²

Bu kültür ve sanat zenginliği içinde, bir semt olarak Üsküdar, aynı zamanda Millî Mücadele ve Cumhuriyet yıllarında her zaman örgütlenebilen ve mücadele edebilen bir görüntü ortaya koymuştur. 1921 tarihinde devam eden Yunan saldırıları sonrasında ve İkinci İnönü zaferinden sonra, İtalyanlar da Batı Anadolu ve Akdeniz bölgelerindeki işgalinden vazgeçerek buraları terk etmişlerdir. Bu başarı sonrasında, cephede yer alan mebuslar meclis tarafından İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmişlerdir. Bunların arasında aynı zamanda Üsküdar Mebusu Neşet Bey de mevcuttur.¹⁸³

¹⁷⁸ “Arkamdan Serilmiş Yere Bir Mazi Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Mehmet Akif” (1908-1920), Yayına Hazırlayan: Necmettin Turinay, Ankara, TBMM Yayınları, 2021, s. 407.

¹⁷⁹ Babacan, *Birinci Meclis...*, s. 155.

¹⁸⁰ “Mehmet Akif Ersoy, Hayatı, Düşünceleri ve Eserleri”, Yay. Haz. Prof Dr. Celaleddin Vatandaş, Ankara, TBMM Yayınları, 2020, s. 285.

¹⁸¹ “Mehmet Akif'in Mektupları-1”, Yay. Haz. Mehmet Rüyan Soydan, Necmettin Turinay, Selçuk Karakılıç, Ankara, TBMM Yayınları, 2021, s.155.

¹⁸² “100. Yılında İstiklal Marşı ve Mehmet Akif”, Yay. Haz. Dr. Mehmet Tuğrul, Dr. Nuri Salık, Ankara, TBMM Yayınları, 2022, s. 280.

¹⁸³ Haluk Selvi, Doç. Dr. Bülent Cırık, *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara, TBMM Yayınları, 2020, s. 18.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜDAR'DA DİNİ HAYAT

2.1. Cami ve Mescitler

Üsküdar'da cami mimarisi Osmanlı döneminden kalan yapıların fazlalığı nedeniyle zengin bir çeşitlilik göstermektedir. Cumhuriyetin ilanı ve devamında 1950'li yıllara kadar bu camilerde, kadınlar ve erkekler arasında günümüzdeki gibi perdeli bir ayırım uygulanmaz, erkekler ve kadınlar birlikte ibadet ederlerdi. Bu ibadetlerde Kaptanpaşa Cami İmamı Ahmet Nazif Hoca ve Hafız Ali Üsküdarlı'nın temsil ettiği Üsküdar Kur'an Tilâvet Tavrı ise bir ekoldü.¹⁸⁴ 1924'ten 1931'e kadar Muharrem Lütfi Efendi Üsküdar Müftülüğü görevini sürdürmüş, 1932'den 1950'ye kadar ise Hilmi Akkuş bu göreve devam etmiştir. Hilmi Akkuş'un müftülüğe seçilmesi hakkındaki belgede, kendisinin CHF namzedi olarak seçime girdiğini ve kazandığı, cumhuriyet esaslarını benimsemiş ve rejime bağlı bir kişilik olarak ifade edilmesi ise dikkat çekicidir. Selmanağa Cami imam hatipliği, Donanma ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri azalığı, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ocak reisliği yapmış olmasına rağmen, görev yılları boyunca basında yer bulmaktan çekinmiş ve geri planda kalmayı tercih etmiştir.¹⁸⁵

Üsküdar'da mevcut olan cami ve mescit sayıları Mehmet Mermi Haskan'ın Yüzyıllar Boyunca Üsküdar isimli eserinde 109, İbrahim Hakkı Konyalı'nın Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi eserinde ise 144 adet olarak ortaya konulmuştur. Konyalı'nın saymış olduğu dini yapılar Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Vaniköy ve Kandilli'yi kapsamadığından bu fark ortaya çıkmıştır.¹⁸⁶ Bu eserlerden bir kısmı zamanla ortadan kalkmış, büyük çoğunluğu ise günümüze değin varlığını devam ettirmiştir. Vakıf sicil defterine kaydedilen 77 camiden 9'u 1924 yılından önce ortadan kalkmıştır. Bu yapılar çoğunlukla yangınlar sırasında tahrip olan geniş hazireli cami ve mescitler olup, yerlerini farklı yapılar almıştır. 1924 yılından günümüze değin ise 26 cami yıkılarak yok olmuş, var olan 68 adet cami ve mescitten sadece 42'si günümüze kadar ulaşmıştır. 1924-1935 yılları arasında

¹⁸⁴ Özemre, *Hasretini Çektiğim...*, s. 199.

¹⁸⁵ Kamil Büyüker, "Üsküdar'ın İlk Müftülerinden Hâfiz Hilmi Akkuş", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, II, İstanbul, 2014, s. 195-200.

¹⁸⁶ Özemre, *Hasretini Çektiğim...*, s. 200.

ortadan kalkan cami ve mescitlerin konumları Pervititch haritaları yardımıyla tespit edilebilmiştir. Yangınlar ve yol düzenleme faaliyetleri, bu dini yapıların ortadan kalkmasına sebep olan ana etmenlerdir.¹⁸⁷

1924-1940 yılları arasında bu camilerden bazılarında onarım çalışmaları yapılarak muhafaza edilmek istenmiştir. Ahmediye’de bulunan İsmail Ağa Cami, 1926’da minaresine yıldırım düştüğü için harap olmuş ve tadilat geçirmiştir. Kısıklı Cami, 1927’de kitabesinde yazılan hadis-i şerifin düzenlenmesi suretiyle tamir edilmiştir. 1924’te İstanbul’daki cami ve mescitleri sınıflandıran Vakıflar Genel Müdürlüğü defterinde Mimar Sinan’a ait Şemsi Paşa Camisi de harap durumda gösterilmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı’nın, 7 Nisan 1938 tarihinde Tan gazetesinde bu durumu eleştiren bir yazı yazmasının ardından, Atatürk’ün emriyle caminin minare, türbe ve medresesi esaslı bir şekilde tamir edilmiştir.¹⁸⁸ 1930 yılında harap durumda olan bir diğer mescit Kapıağası, boş arsası üzerinde yeni bir mescit inşa edilerek günümüze değin Arakiyeci Mescidi olarak varlığını sürdürmüştür. Hala mevcut olan bir diğer dini yapı Aziz Mahmut Hüdayi Cami haziresinde Osmanlı Müellifleri eserinin 1925’te vefat eden yazarı Mehmet Tahir Bey, 1920’de vefat eden Şevket Paşa meftûndur. Nuhkuyusu’nda bulunan Seyyid Ahmet Paşa Cami’nin ilerisinde bulunan mezarlıkta ise, 1915 Çanakkale Muharebelerinde yaralanıp, Haydarpaşa Askeri Hastanesi’nde hayatını kaybeden Alman askerlerinin gömüldüğü mezarlık bulunmaktadır. Bu mezarlık, 1965’te kitabeleri ile birlikte Tarabya’da bulunan Alman Konsolosluğu’nun bahçesine nakledilmiştir. 1925’te vefat eden Müşir Tatar Osman Paşa ise Kaptanpaşa Camii haziresine defnedilmiştir.

Hüdayi Mahmut Mahallesi’nde bulunan Ahmet Çelebi Cami’nin milli mücadelede ayrı bir yeri mevcuttur. Caminin kırk senelik imamı İttihatçı Ahmet Çitli Efendi, yatsı namazından sonra yalnız kendisinin imzaladığı mazbatalarla Anadolu’ya 2000 asker ve 400 subay kaçırıldığını beyan etmiştir. Bu mahallede ikamet edip, Sultan Vahdettin başkanlığında toplanan Saltanat Şûrası’nda Sevr Antlaşmasını imzalamayan tek kişi olan Ali Rıza Paşa da bu caminin cemaati arasında sıklıkla rastlanan bir isimdir.¹⁸⁹ İmrahor Cami bitişiğine ise, 1936’da

¹⁸⁷ Betül Ekimci, Zeynep Ahunbay, “ Üsküdar’ın Vakıf Kültür Mirası ve Korunması İçin Öneriler”, *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, S:12, 2016, s. 6-15.

¹⁸⁸ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s. 85-233.

¹⁸⁹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 69-113.

“Üsküdar Karacaahmet ve Havalisi Mezarlıklarıyla Şehitliği Güzelleştirme Kurumu” isimli teşekkül kurulmuştur.

2.2. Tekkeler

13 Aralık 1925’te Resmi Gazete’de yürürlüğe giren Tekke ve Zaviyelerin İlgasına Dair Kanunla tekkelerin tümünün faaliyetleri son bulmuştu. Bu tarihte Üsküdar’da mevcut olan 49 tekkeden 1’i Halveti, 10’u Celveti, 7’si Kadiri, 5’i Nakşibendi, 5’i Rıfai, 4’ü Bedevi, 1’i Bektaşî 1’i Mevlevi, 9’u ise farklı tarikatlara mensuptu. Bu tarikatların içinde farklı kollar da var olduğundan, Üsküdar’da 16.yy’dan itibaren çok zengin bir tasavvuf hayatı yaşanmıştı.¹⁹⁰ İbrahim Hakkı Konyalı ise, sayı olarak 47 tekke belirtmiştir.¹⁹¹ Bu tekkeler kapanana kadar mevcut olan tarikatların usülünce ibadet edilmiş, İslam anlayışı en derin ve kapsamlı şekilde yaşanmıştı. 1923’ten sonra bu tekkelerde geçmişinde olduğu gibi manevi bir yaşantı mevcut olmasa da, buradaki insanların ve tekkelerin belli bir süre dâhilinde ne durumda olduklarını ortaya koyabilmek mühimdir.

Kuzguncuk yolu üzerindeki Bektaşî tarikatına ait Yarımca Dede Tekkesi, Mütareke yıllarında Dolmabahçe Sarayı önünde bulunan Yunanistan zırlıslı tarafından top ateşine tutularak hasara uğratılmış, sonra tadilat geçirmiştir. Çengelköy’de Havuzbaşı Dere Sokağı’nda bulunan Şeyh Nevruz Tekkesi olarak da adlandırılan Bedevî Tekkesini Sultan Vahdettin tamir ettirmiş ve şair Mehmet Akif Ersoy ise buraya sıklıkla uğramıştır.¹⁹² Eski Selamsız Caddesi’nde bulunan Acıbadem Tekkesi’nin arsası, 1924’te Üsküdar Bağlarbaşı tramvay hattı inşası için tramvay idaresine verilerek, burada bir elektrik fabrikası inşa edilmiştir. Toptaşı’nda bulunan Atik Valide Sultan Tekkesi’ne medreselerin ilga edilmesi sonrasında Rumeli bölgesinden gelen göçmenler iskân edilmiştir. Tekkelerde dini önderlik yapan Üsküdarlı şeyhlerin bazıları, sadece bu kimlikleriyle değil, farklı alanlarda da buldukları yere anlam katıyorlardı. Bu anlamda bir isim, Toptaşı’ndaki Hallaç Baba Tekkesi’nin son şeyhi Kuleli Askeri İdadîsi’nde öğretmenlik yapan Beyazıt Devlet Kütüphanesinin eski müdürü Sadettin Nuzhet Ergun’dur. 1924’te vefat eden Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Şah Kulu Tekkesi haziresine defnedilmiştir.

¹⁹⁰ Mehmet Akif Köseoğlu, “Üsküdar Tekkelerinin Son Şeyhleri”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, III, İstanbul, s. 117.

¹⁹¹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s. 327.

¹⁹² Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s.105, s. 338.

Selimiye Tekkesi son şeyhi Esad Efendi, tekkelerin kapatılmasından sonra, Menemen olaylarında tahriki olduğu gerekçesiyle idama mahkûm edilmiş, ancak yaşının ileri olması sebebiyle cezası müebbet hapse çevrilmiştir. Ahmediye Camisinde bulunan Şeyh Mahmut Efendi Rıfâî Tekkesi, 1932 senesinde çökmüştür. İranlılar (Acem) Tekkesi de yangından muzdarip olarak 1933'te yeniden inşa edilmiştir.¹⁹³ Tekke ve vakıflar, cumhuriyet döneminde zaman zaman burada görev yapanların istekleri ve vakıfların kira gelirleri ile ilgili olarak gündeme gelmiştir.¹⁹⁴

Karacaahmet Mezarlığı yakınında, cüzzam hastalarını toplumdan uzak tutmak amacıyla inşa edilen Miskinler Tekkesi, hastaların tedavi görmesi amacıyla inşa edilmiş olsa da zamanla halkın buradaki hastalara sadaka vermesi, dervişlere yardım etmesi buranın zamanla dini bir niteliğe bürünmesine sebep olmuştur. Tekkenin 1923'e kadar faaliyet göstermesi, Sultan Abdülmecit tarafından 1843'te yaptırılan son tamir ile mümkün olabilmiştir. Tekkenin kapatılma tarihi ile ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Süheyl Ünver ve Mehmet Nermi Haskan, 1923'e kadar cüzzamhanenin faal olduğunu, 1914-1919 yılları arasında bazı hastaların Gülhane Tıbbiye Mektebi'ne nakledildiğini, sonra bakımsızlıktan kapandığını ileri sürmüştür. Mehmet Zeki Pakalın ise 1908'de Meşrutiyet'ten sonra cüzzamhanenin faaliyetlerinin son bulduğunu yazmıştır. Bir başka görüş ise 1929'a kadar burada hastaların olduğu fikridir. Kesin tarihi net olmamakla birlikte, hastalar önce Toptaşı Bimarhanesi'ne, 1927'de ise Bakırköy'deki hastaneye nakledilmiştir. Hastaların halkın arasına karışmasını engellemek için mahallede ihtiyar heyeti toplanarak başka bir yere nakledilmelerini istemiş olsalar da, hastalar hiçbir zaman burayı terk etmek istememişlerdir. Belki de buranın yıktırılması, hastaların muhitten uzaklaşmasını sağlamak içindir.¹⁹⁵

“...Tekke miskinsiz kalınca kurşunları, muslukları gittikçe azalmaya başlıyor, yapı yavaş yavaş çıplaklaşıyordu. Bunun önünü almak amacıyla Evkaf Tekkeyi Derviş Ağa isminde bir yıkıcıya 1.500 liraya satmış, 22 Ağustos 1928'den sonra da tekke yıkılmaya başlamıştır. Bugün (1935) tekkenin yıkık duvarları Karacaahmet Mezarlığı'nın ortasında, Kadıköy'e giden toprak yolun kenarında görülmektedir.

¹⁹³ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 397-486.

¹⁹⁴ BOA, SB., 2/37, Şeyh Müslim Penahi Efendi'nin Atik Valide Sultan Vakfındaki Hissesine ait 24.07.1342 Tarihli Arzuhal.

¹⁹⁵ Emre Kurt, Nil Sarı, “Üsküdar Miskinler Tekkesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2006, s. 385-386.

Yalnız cümle kapısının önünde ve tam yol üzerinde bulunan çeşmeye el sürülmemiştir...”

Yıkımdan sonra Üsküdarlı Hattat Necmettin Okyay, cüzzamhanenin kitabesini, kıymetinden dolayı Türk- İslam Eserleri Müzesi’ne naklettirmiştir.¹⁹⁶

Toplumsal birlik ve beraberlik için imkân sağlayan tekkeler, dini kimliğinin yanında farklı roller de üstlenmişlerdir. Özbekler Tekkesi, Orta Asya’dan gelen dervişlerin konaklaması için kurulmuş, 1844’te Sultan Abdülmecit tekkeyi bugünkü haliyle yeniden inşa ettirmiştir. Bu özelliğinin yanı sıra, bilhassa Şeyh İbrahim Ethem Efendi(1829-1904) zamanında bir ilim ve sanat merkezi haline gelmiş, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Halide Edip Adıvar’ın babası Edip Bey, Mekteb-i Harbiye Nazırı Galip Paşa, matematikçi Salih Zeki Bey gibi ünlü simalar burayı ziyaret etmişlerdir. İstiklâl Savaşı günlerinde stratejik bir konumda bulunmuş, Şeyh Ata Efendi’nin Karakol Cemiyeti’nin üyesi olması dolayısıyla Kuvâ-yı Milliye mensuplarından yaralananlar burada tedavi görmüştür. İstanbul’dan kaçırılan cephanelerle Anadolu’ya geçmek isteyen kişilerin ilk durağı konumunda bulunmuştur. Tekkelerin 1925’te kapatılmasının ardından, son postnişin Ata Efendi’nin erkek kardeşi Necmettin Efendi ve bazı tekke mensupları burada ikamet etmiş, mübarek gün ve gecelerde musiki ve sohbet toplantıları düzenlenerek uzun yıllar tekke ve tarikat kültürü devam ettirilmek istenmiştir. Necmettin Efendi’nin vefatından sonra bakımsızlıktan harabeye dönen tekke, 1983-1984’te iş adamları tarafından restore ettirilmiş ve günümüzde eğitim ve kültür merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir.¹⁹⁷

2.3. Üsküdar Mevlevîhâne’sinin Son Şeyhi Ahmet Remzi Akyürek (1872-1944)

Üsküdar Mevlevîhânesi, Ayazma Mahallesi’nde 1792’de kurulduktan sonra, 19. Yüzyıl içinde birçok defa yenilenerek onarım geçirmiştir. Son olarak 1872’de Ahmet Vesim Paşa’nın tadilatı ile bugünkü şeklini almıştır. İkinci Meşrutiyetin başında Sultan Mehmet Reşat burayı yenilemeyi düşünmüş, Evkaf Nezâreti mimarı tarafından proje hazırlanmışsa da, Birinci Dünya Savaşı girdiğinden taslak olarak kalmıştır. Savaş sonunda harap durumda olan binayı son postnişin Remzi Akyürek

¹⁹⁶ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 280.

¹⁹⁷ Baha Tanman, “Özbekler Tekkesi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s. 123-124.

tamir ettirmiş olsa da Cumhuriyet döneminde terk edilen bina tekrar harap durumuna gelmiştir.¹⁹⁸

Son Postnişin Ahmet Remzi Akyürek, Mevlevi bir ailenin çocuğu olarak 1872’de dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, Sultan Mehmet Reşat, cepheye gönderilmek üzere bir Mevlevi Alayı teşekkül edilmesini istemiş, bunun üzerine, Cemal Paşa kumandanlığında, gönüllü olarak Filistin’e giden bir tabur oluşturulmuştur. Ahmet Remzi Dede, “Mücahidin-i Mevleviyye” yani gönüllü Mevlevi taburu başında, tarihimizde Kanal Harekâtı olarak bilinen harekete katılarak, Şam’a ve Medine’ye gitmiştir.¹⁹⁹ Şam’da kaldığı süre boyunca dahi, Mesnevi okutarak orada da bu kültürü devam ettirmiştir.²⁰⁰ Gönüllü Mevlevi Taburu başındaki başarısı nedeniyle kendisine Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın imzasını taşıyan Harp Madalyası beratı ve nişanı verilmiştir. 1919’da Halep’in Fransızlar tarafından işgali üzerine İstanbul’a dönen Ahmet Remzi Akyürek’e vekillik teklif edilmişse de o dervişlik ile siyasetin bağdaşmayacağını düşündüğünden bu teklifi reddetmiştir. 1921’de bu teklif yinelenmiş, ancak kendisi Atatürk’e yolladığı telgrafta: “*Müktesebat-ı ilmiyem mebuslukla kabil-i telif değildir.*” Diyerek ikinci kez bu teklifi reddetmiştir.²⁰¹ Politikaya uzak kalan tutumuna rağmen, şiirlerinde mütareke ve milli mücadele dönemlerini ele almaktan geri kalmamıştır. 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesini anlattığı “Sulh-i Umûmî Tarihi”, Misâk-ı Milli’yi anlattığı “Tarih-i Kabul-i Misâk-ı Milli” ve İngilizlerin geri adım atmasını anlattığı “İngiliz Devlet-i Muazzaması Politikasının Sukûta Başladığı Tarih” şiirleri ile İstiklâl Savaşı’na kalemi ile destek olmuş ve Atatürk’ün verdiği mücadeleyi savunmuştur. Ancak bu savunma, Cumhuriyet ilan edildikten sonra yapılan icraatlar konusunda devam etmemiştir. Şiirlerinde Ankara hükümetini kastederek yapılan devrimleri tenkit etmiş, bilhassa harf devrimini ve dilde sadeleşme hareketlerine karşı mesafeli bir duruş sergilemiştir

¹⁹⁸ Baha Tanman, “Üsküdar Mevlevihânesi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 372-374.

¹⁹⁹ Nuran Öztürk, “Ahmet Remzi Dede(Akyürek) Hayatı ve Tasavvufi Yönü”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C.VII, 2022, s. 359.

²⁰⁰ Hasibe Mazıoğlu, “Ahmet Remzi Akyürek”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. II, İstanbul, 1989, s. 304-305.

²⁰¹ Hasibe Mazıoğlu, “Ahmet Remzi Akyürek (Remzi Dede)”, *Selçuk Üniversitesi Milli Mevlana Kongresi Bildirileri*, Selçuk Üniversitesi Yayınevi, Konya, 1985, s. 244.

Cumhuriyet sonrasında yapılan devrimlerden pek de hoşnut olmamıştır. Kuşkusuz ki bu günümüze değin uzanan bakış açıları silsilesinden sadece bir tanesidir. Ancak bu tutumunun yanında onun Türk milli benliğini muhafaza etmek isteyen duruşu da satırlarına yansımıştır.²⁰² Cepheden döndükten son bir süre Üsküdar Mevlevihanesi'nde de görev almış, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar burada kalmıştır. Ancak kendisine vefatına kadar burada kalma izninin verilmesi de ayrıca dikkat çekici bir noktadır. Buradaki şeyhliği süresince semahânedede on beş günde bir semâ ayinleri düzenlemiş, tekkenin her yerinde bakım çalışmaları yaptırarak yenilenmesini sağlamıştır. Ayrıca Üsküdar Müftülüğünde, tekkelere ait işlerle ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Tekkenin kapatılmasından sonra 1927'de Hacı Selim Ağa Kütüphanesinin baş memurluğuna tayin edilerek Üsküdar'a dair görevlerine burada devam etmiştir. Hacı Selim Ağa Kütüphanesinde bulunan eserler, 1933'te Maarif müdüriyeti tarafından dar olduğu gerekçesiyle Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır.²⁰³ Ahmet Remzi Akyürek'ten önce, 1924'te bir başka hafız Mehmet Latif Efendi Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne tayin talebinde bulunmuştur.²⁰⁴ Müdürlüğü süresince burayı bir ilim yuvasına çevirerek, kitapların tanzim ve tasnifi ile ilgilenmiş, Arapça ve Farsça eserleri tercüme etmiştir. Buradaki ilim ortamından istifade edenler arasında Üsküdarlı Şair Ta'lat, Müsahipzâde Celâl, Süleyman Nazif, Sadettin Nüzhet Ergun, Galata Mevlevihanesi son şeyhi Ahmet Celaleddin Efendi, Arif Nihat Asya ve Süheyl Ünver bulunmaktadır.²⁰⁵ Bu yıllarda kütüphane çalışmalarının yanında, 1933'te Türkçeye ilgili de çalışmalar yapmış, harf devrimine karşı olsa da Dil Derleme Derneği'nin davetlerine uyarak toplantılarına gitmiş, bir yandan da Üsküdar Mihrimah Sultan Cami'nde cuma hutbelerine çıkmıştır.²⁰⁶ Üsküdar'a dair hizmetleri kütüphane görevlisi ile tekke şeyhi olmanın çok ötesindedir. 1928'de kütüphanedeki görevi sırasında aynı zamanda Fihrist-i Hûb, Üslûb-u Mergûb gibi kütüphaneden hizmet almayı kolaylaştıracak fihrist şeklinde eserler hazırlamıştır. Ahmet Remzi Akyürek, 6 Kasım 1944'te vefat etmiştir.

²⁰² Öztürk, *Ahmet Remzi Akyürek...*, s. 363-376.

²⁰³ "Nuruosmaniye Kütüphanesi Tehlikede", *Son Posta*, 3 Ağustos 1933, s. 2.

²⁰⁴ *BCA*, 180.9.0.0.195.965.54. 7 Ekim 1924 Tarihli Mehmet Latif Efendi'nin Tayin Talebi Hakkında Belge.

²⁰⁵ Mazıoğlu, *Ahmet Remzi Akyürek...*, s. 245.

²⁰⁶ Öztürk, *Ahmet Remzi Akyürek...*, s. 355.

2.4. Kiliseler ve Gayrimüslim Mezarlıkları

Üsküdar sınırları içinde, iki sinagog ve dokuz kilise mevcuttur. Bunlar Kuzguncuk'ta bulunan Aya Tiryadi Rum Katolik Kilisesi, Ayios Pandeyimo Rum Ortodoks Kilisesi, Surp Krior Lusavoric Ermeni Kilisesi, Çengelköy'de Ayi Pandeimon Rum Ortodoks Kilisesi, Bağlarbaşı'nda İlya Profiti Rum Ortodoks Kilisesi, Kandilli'de Metmorfosi Rum Ortodoks Kilisesi, Surp Arekelos Ermeni Kilisesi, Bağlarbaşı'nda Surp Garabed ve Surp Haç Ermeni Kilisesi'dir. Kuzguncuk'ta mevcut olan iki Sinagog'dan biri cemaati olmadığı gerekçesiyle kapatılmıştır.²⁰⁷ 1933'te Ermeni Kilisesi içinde gayrimüslim bir vatandaş tarafından yapılan hırsızlık papazlarca tespit edilip polise ihbar edilmiştir.²⁰⁸ Ayrıca yine 1933'te, gayrimüslim din görevlileri ile ilgili, hükümet mallarına el koydukları konusunda basına yansıyan haberler mevcuttur. Papazların, varissiz ölen ve mirası hükümete ait olan gayrimüslim vatandaşların mallarına el koydukları ve bu suretle hükümetten emlak kaçırdıkları ortaya konmuştur. Üsküdar'da 80 bin lira değerinde emlakı mevcut olan bir gayrimüslim vatandaşın ölmesinin ardından, Saint Benoit Başpapazı bu vatandaşın yerine kaim olarak araziye sahip olmuştur. İstanbul'daki Fransız mekteplerini idare eden papazlar da aynı konuda emlak kaçırdıkları gerekçesiyle basında itham edilmişlerdir.²⁰⁹

Bu meyanda bir başka haberde ise, yine Üsküdar Bağlarbaşı'nda bulunan Surp Haç Ermeni Kilisesi'nin Evkaf'a ait olması gereken 100 bin liralık emlake, ölen bir Ermeni vatandaşının arkasından el koyduğu anlatılmıştır. Kanuna göre bu tip gayrimenkul sahipleri eğer varis bırakmadan öldükleri takdirde, emlakın hazineye intikal etmesi lazım gelirken, Ermeni Kilisesi Papazının terekeye el koyduğu Evkafca tespit edilmiştir.²¹⁰

İstanbul'da bulunan Fener Rum Patrikhanesi'nin Patriklerinden biri de 1925-1929 yılları arasında burada görev yapmış Üsküdar doğumlu Patrik Vasilios Yeorgiadis'tir. İşgal yıllarında, patrikhanenin dini misyonunu bırakıp, siyasi anlamda işgali destekleyen tavırları çeşitli sıkıntılara neden olmuş, mübadele sorununun da ortaya çıkmasıyla, Türk hükümeti o dönemde yeni seçilmiş olan Patrik'i Selanik'e

²⁰⁷ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s. 322-328.

²⁰⁸ "Dâhili Haberler", *Son Posta*, 24 Temmuz 1933, s. 2.

²⁰⁹ "Büyük Sahtekârlık Karşındayız.", *Son Posta*, 4 Mart 1931, s. 1.

²¹⁰ "Kiliselere ve Hazinesinin Hakkı", *Son Posta*, 17 Mart 1931, s. 2.

göndermiştir. Yaşanan krizin ardından Üsküdarlı Patrik Vasilios Yeorgiadis, 1925'te bu makama getirilmiştir. Görev yaptığı süre boyunca Türk hükümeti ile yakın ilişkiler içinde olan Üsküdarlı din adamı, Ortodoks topluluğu için çıkardığı mecmualarda dahi Türklerin milli bayramlarında dönemin meclis başkanı Kazım Karabekir ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e tebrik mesajları yayınlamıştır.²¹¹ Patrikhane ve kiliseler Cumhuriyet sonrası da hükümetle ilişkilerini saygı üzerine tesis etmişler, onuncu yıl dönümü programlarında Rum Patrikhane Kilisesi ile Başpiskoposlukta sulhun ve düzenin devamı için dua programı icra edilmişti.²¹²

1931'de, Belediye Mezarlıklar Müdürlüğü Evkaftan teslim aldığı mezarlıkların tapularını çıkarıp, üzerine devir almak için yasal işlemler başlatmıştır. Metruk mezarlıkların tapularının çıkarılıp belediyeye devredilmesi sürecinde, Ermeni başpapazlığı ise, tapuya müracaat ederek, metruk durumda olan Ermeni mezarlıklarının kendilerine devredilmesi için dava açmıştır.²¹³ Üsküdar'da ise, 1884-1887 yılları arasında Bağlarbaşı'nda inşa edilen Ermeni, Rum ve Yahudi mezarlıkları, İcadiye'de Yahudi Maşatlığı, ve yapıldığı dönemde Üsküdar ilçesi sınırlarında bulunan sonra Kadıköy'e dâhil olan Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı bulunmaktadır. Buraya Kırım Harbi Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında ölen askerler defnedilmiştir. 1929'da Kars'ta İnönü Meydanı civarında bulunan İngiliz mezarlığının, Haydarpaşa'ya nakledilmesi için Milli Müdafaa Vekâleti'nden izin alınmış ve İcra Vekilleri Heyeti bu teklifi kabul ederek nakil uygun bulunmuştur.²¹⁴

2.5. Müslüman Mezarlıkları

Etrafı, Nuhkuyusu, Tıbbiye ve İnadiye Cami Sokağı ile çevrili Karacaahmet Mezarlığı tarihi çok eski zamanlara dayanmakta olup, İstanbul'un Araplar tarafından kuşatması sırasında şehit olan askerlerin defnedilmesiyle mezarlık vasfını almıştır. Kendi içinde, İnadiye, Menzilhane, Tunusbağı, Yüksek kaldırım, Aşçıbaşı, Karacaahmet Türbe, Çiçekçi, Duvardibi, Harmanlık, Seyyid Ahmet, İranlılar, Şehitlik, Kuyubaşı, Miskinler Tekkesi, Haydarpaşa, Araplar, Şerif Kuyusu, Fıstıklı ve Taşçılar olarak bölümleri mevcut olan mezarlık; 1917, 1940, 1956 ve 1974 tarihlerinde dört defa istimlak edilmiştir. İçerisinde çeşme, sebil, tekke ve

²¹¹ Salih İnci, "Üsküdarlı Patrik Vasilios Yeorgiadis (1925-1929)", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri X (19-20-21 Ekim 2018)*, III, İstanbul, 2019, s. 218-229.

²¹² *BCA*, 109.728.17.30.10.0.0. 20 Kasım 1933 Tarihli Belge.

²¹³ "Sırp Agop Mezarlığı", *Son Posta*, 4 Mart 1931, s. 2.

²¹⁴ *BCA*, 3.23.17. 30.18.1.2. 24 Nisan 1924 Tarihli Kararnameyi Gösteren Belge.

namazgâhların bulunduğu mezarlıktaki ilk istimplâk, 1917'de tramvay inşaatı münasebetiyle gerçekleştirilmiş, 1938-1940'ta Tıbbiye Caddesi yol düzenleme inşaatı ile yapılan ikinci istimplâk sırasında buradaki bazı mezar taşları Çiçekçi Camii haziresine nakledilmiştir. 1956 ve 1974'te yine yol yapım çalışmaları ile mezarlık etrafında bulunan bir takım kitabeler maalesef yok olmuştur.²¹⁵

Trakya Milli Kumandanı Cafer Tayyar Eğilmez (1877-1958), Orgeneral Yakup Şevki Subaşı (1876-1939), Doktor Neşet Ömer İrdelp (1882- 1948), Yanya Müdafii Esat Paşa, Gazeteci Mehmet Asım Us (1884-1967), Ziya Kutnak Paşa (1870-1940), Miralay Bekir Sami Günsav (1879-1934), Çürüksulu Mahmut Paşa (1865-1931), Esat Cabir Paşa (1927), Dâhiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa (1873-1958), Adliye Nazırı Pirizade İbrahim Hayrullah Bey (1859-1933), Gazeteci Burhan Felek'in babası emekli Şura-yı Devlet Üyesi Mahmut Ziyaeddin Bey (1929), Müşir Sarıca Arif Paşa (1849-1933), Doktor Celal Muhtar Özden (1865-1947); Karacaahmet Mezarlığı'nda medfün bulunan devrin tanınmış simalarıdır.

Nakkaştepe (Bahri Baba) Mezarlığı; Kuzguncuk ve Beylerbeyi Sarayı mevki arasında bulunan bu kabristanın yanında ayrıca 1853 Kırım Harbi'nde ölen askerlerin defnedildiği bir mezarlık daha mevcuttur. Altunizâde ailesinden İsmail Zühtü Paşa (1839-1932), Tophane Müşiri Zeki Paşa (1849-1914) burada medfün bulunmaktadır. 1919'da İzmir'in işgali sırasında şehit edilen Kaymakam Şükrü Bey'in (1870-1919) hatırası için burada bir anıt yaptırılmıştır.

Bülbülderesi (Selanıkliler) Mezarlığı, Bülbülderesi- Bağlarbaşı yolu ile Selanıkliler Sokağı üzerinde bulunur ve bir kısmı Selanıklilere, bir kısmı Üsküdar ahalisine aittir. Kuruluşu 17. Yy'a dayanmakta olup, zamanla Üsküdar ahalisinde oturan Selanıklilerin gömüldüğü bir mezarlık halini almıştır. 1897 Yunan Savaşı ve 1912'deki Balkan Savaşları sonrası Selanik'ten İstanbul'a göç eden kişilerin sayısı çok fazlaydı. Genelde zengin bir kesime mensup olan bu insanlar, genelde Şişli çevresinde ikamet etmiş ve burada kendi çocukları için Fevziye Lisesi ve Şişli Terakki Lisesi'ni açmışlardır. Mezarlığın yanında bulunan Bülbülderesi Fevziye Cami'de 1883'te bu cemaat tarafından yaptırılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1917'de vefat eden hocası Muallim Şemsi Bey burada medfündür.²¹⁶

²¹⁵ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 664-666.

²¹⁶ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 655-893.

Şehremini Emin Erkul Bey döneminde, düzenlenmesi için program yapılan yerlerden biri de kabristanlardı. Şehremaneti mecmuası, vakıf idaresi altında ihmal edilen kabristanların zamanında ecdat tarafından hürmet gösterilen yerler olduğuna dikkat çekmiş; ancak yarım asırdır bu hususun ihmal edildiğini ifade etmiştir. Memleketteki mevcut kabristanların hepsinin çöplük veya mera halinde olduğunu vurgulayan mecmua, kabristanların belediyeye devrinin sağlanmasını ve tanzim edilmesini istemiştir. II. Dönem TBMM’de Konya mebusu olarak bulunan Refik Koraltan Bey de mevcut kabristanların belediyeye devri ile ilgili bir kanun teklifi vermiştir. Emin Bey bu konuyu sonuca ulaştırarak mezarlıkların belediyeye devredilmesini sağlamış ve çalışmalara başlamıştır. İlk etapta Taksim’deki Ermeni Mezarlığı nakledilerek, meydan ve yollar düzenlenmiştir.²¹⁷ 1927’de Üsküdar’da Karacaahmet Mezarlığı ile Beyoğlu’ndaki Ayazpaşa Mezarlıkları’nda bulunan baş kitabelerin eski eser sayılması ile ilgili konu gündeme gelmişse de sonuçsuz kalmıştır.²¹⁸

²¹⁷ Umut Dere, “Operatör Emin Erkul Bey’in Hayatı, Mebusluğu ve Şehreminliği”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2018, s. 167.

²¹⁸ *BCA*, 31.166.11.180.9.0.0. lef 2. 14 Mayıs 1927 Tarihli Belge.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜDAR'DA EĞİTİM NÜFUS, ULAŞIM VE İMAR

3.1. Üsküdar'da Eğitimin Tarihçesi

Osmanlı döneminde eğitim alanında kızların ve erkek öğrencilerin bir eşitliği mevcut değildi. Kız öğrenciler Tanzimat'ın ilanına kadar sadece Mahalle Mektebi olarak adlandırılan ve dini eğitim veren mekteplere gidebilmişlerdi. Üsküdar'da da eğitim konusu devrin dini değerlerine göre şekillenmiştir. Medreseler ve sıbyan mektepleri inşa ettirilerek, küçük yaşlarda dini konular üzerinden eğitime ilk adım atılmıştır. Ahmediye, Çinili, Gülfem Hatun, Hacı Kadın, Mihrimah Sultan, Rum Mehmet Paşa, Şemsi Paşa, Yahya Efendi, Valide-i Atik ve Vâni Efendi Medreseleri Üsküdar'da inşa edilmiş ve zaman içinde etkinliklerini yitirerek, yerlerine farklı mimari yapılar gelmiştir.²¹⁹ Bunlardan Ahmediye Medresesi'nin odaları, Cumhuriyetin ilk yıllarında Hilâl-i Ahmer'in ve daha sonra Kızılay'ın imareti haline getirilmiş ve Üsküdar'ın fakir halkına buradan yemek dağıtılmıştır. 1930'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin buradan dağıtım yaptığına dair haber basına yansımıştır.²²⁰ Çinili Medresesi 1925'te tekkelerin kapatılmasına kadar aktif şekilde faaliyet göstermiştir. Mihrimah Sultan Medresesi, 1932'de kaymakamlık tarafından yol yapımı gerekçesiyle yıktırılmıştır. Şemsi Paşa Medresesi ise, 1938'de Atatürk'ün emriyle Vakıflar İdaresi'nin vermiş olduğu 24.000 liralık tahsisatla tamir ettirilerek günümüzde hala kütüphane olarak hizmet vermeye devam etmektedir. 8 Eylül 1927'de Şehremaneti'ne gönderilen bir tezkire ile Çinili, Şemsi Paşa, Mihrimah Sultan, Ahmediye, Yahya Efendi ve Eski Valide Medreseleri İdare-i Hususiye'ye devredilmiştir.²²¹ Valide-i Cedid Cami taş mektep binası, 1930'da kiraya verilmek üzere müzayedeye konulmuştur.²²²

Sıbyan Mektepleri de bir diğer dini eğitim merkezleriydi. 1870'de sadece Üsküdar merkezinde 28 sıbyan mektebi vardı. Resmi olarak ibtidaî mekteplerinin açılmasıyla sıbyan mektebi tabiri zamanla bırakılmıştır.²²³ Ali Ağa, Abdülbaki Efendi, Atik Valide Sultan, Ayazma, Ayşe Hatun, Cevri Usta, Çinili Cami, Mihrimah

²¹⁹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 1239-1245.

²²⁰ "Fakirlere Güzel Bir Yardım", *Son Posta*, 31 Kanun-ı Evvel 1930, s. 1.

²²¹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s. 225-227.

²²² "Vilayet Daimi Encümeninden", *Vakit*, 11 Şubat 1930, s. 8.

²²³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s. 385.

Sultan, Rüstem Paşa, Solak Sinan, Selimiye, Süleyman Paşa, Şaban Efendi, Selim Ağa ve Tunus Bağı Sıbyan Mektepleri Üsküdar'da hizmet veren ve zamanla varlığı son bulan eğitim yuvalarıydı. Bunların Cumhuriyetin ilk on yılındaki durumlarına bakılacak olursa, üç tanesinde farklılık göze çarpmaktadır. Tunusbağı Sıbyan Mektebi 1932'de harap durumda olduğu gerekçesiyle yıktırılmıştır. Ali Ağa Sıbyan Mektebi'nin önüne, 1925'te bir sokak açılarak genişletilmiştir. Solak Sinan Sıbyan Mektebi ise, 1930'da metruk durumda olduğundan yerine daha sonra başka bir bina inşa edilmiştir.²²⁴ 8 Eylül 1927'deki tezkirenin devamı olarak, Vakıflar İdaresi, Üsküdar ilçesinin sınırları içinde bulunan, Osmanlı devrinden kalmış mekteplerden birçoğunu İdare-i Hususiye'ye devretmiş ve İdare-i Hususiye ise bu mekteplerden tarihi ve mimari değeri olmayanları satmıştır.²²⁵

İkinci Abdülhamit döneminden sonra ise eğitim alanında da atılım sağlanmaya çalışılarak topyekûn bir eşitlik sağlanmak istenmiştir. Eğitim kurumlarının modernleşebilmesi adına çalışmalar yapılmak istenmiş ve yeni usullerle öğrenim yapılması gündeme getirilmiştir. 1880 yılında İstanbul'da erkekler için on dokuz adet ilköğretim mektebi varken kızlar için sadece üç adet mevcuttu. Üsküdar'da ise, biri Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi karşısında, diğeri ise Eski hamam civarında olmak üzere iki adet ibtidai mektep bulunmaktaydı. İkinci Meşrutiyetin devamında ise bu okulların sayısının arttığı gözlemlenebilir. 1912-1913 yıllarında ülke genelinde bulunan ve ilköğretim düzeyinde eğitim veren okul sayısı toplam 4.194'tür. Bunların 395'i kız, 3.433'ü erkek, 366'sı ise karma eğitim yapmaktaydı. Bu kurumlara azınlık okulları ile özel eğitim veren okullar eklendiğinde ise bu sayı daha da yükseliyordu. 1913-1914 yıllarında Üsküdar'da ise sadece kızlar için dini eğitim veren on adet okul Beylerbeyi, Fıstıklı, Çengelköy ve merkezde bulunmaktaydı. Yeni usulde eğitim veren ve sadece kız öğrencilerin devam ettiği beş adet inas ilköğretim okulları Nakkaştepe, Kuzguncuk Kanlıca, Beylerbeyi ve Harmanlık'ta bulunuyordu. Kız öğrencilerin eğitimi hususunda okullaşmanın en yüksek olduğu yerler ise Üsküdar ve Beşiktaş'tı. Doğancılar'da bulunan ve Rüştüye (ortaöğretim) tarzı eğitim veren İnas Mektebi ise, kız çocuklarının meslek edinimini ve hayata dair donanımını arttırabilmek adına 4 Kasım 1914'te Üsküdar Kız Sanayi Mektebi olarak açılmıştır. Daha sonra adı Mithat Paşa Kız Sanayi mektebi olarak değişen bu okul, 1927 yılına kadar diğer ortaöğretim okullarından farklı olarak mesleki eğitim de vermeye devam

²²⁴ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 920-943.

²²⁵ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s. 256.

etmiştir. Kandilli ve Çamlıca'da bulunan kız ortaokulları ise (İnas Sultanileri) öğrenci sayılarını Cumhuriyetin ilk yıllarında da arttırarak eğitim vermeye devam etmişlerdir.²²⁶ Birinci Dünya Savaşı sırasında şehit olan askerlerden bazılarının çocuklarının parasız eğitim alabilmesi için, 1923'te Kandilli İnas Mektebi'ne başvuru yapılarak kız çocuklarının eğitime katılması desteklenmiştir.²²⁷ Mihrimah Sultan İnas Numune Mektebiyse, 1924'te binanın kira süresinin dolması gerekçesiyle gündeme gelmiştir.²²⁸ Eğitim alanında erkeklere göre daha geride kalan kız öğrencilere değer verilmesi, eşitliğin sağlanabilmesi günümüz açısından bakıldığında farklılık gösteriyordu. Günümüz koşullarında eğitimde fırsat eşitliği kavramı ele alındığında, bütün öğrencilerin aynı imkânlarla öğrenim görmesi anlaşılırken, o dönemde ise kız ve erkek öğrencilerin aynı düzeye erişebilmesi anlamı çıkıyordu. Cumhuriyet ilan edildikten sonra, bazı kanunlar peş peşe çıkarılarak hızlı bir gelişim sağlanmaya çalışılmıştır. 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1926'da İlk Mektep Muallim ve Vazifeleri hakkında kanun, yine 1926'da Maarif Teşkilatına dair kanun, 1928'de harf devrimi yapılması, 1933'te Maarif Vekâleti merkez teşkilatı ve vazifeleri hakkında kanun, 1924 ve 1926'da yapılan ilk mektep müfredat programlarının düzenlenmesi ile eğitime verilen değer ortaya konmuştur. Heyet-i İlmiye toplantıları düzenlenerek, eğitim politikalarına yön verilmesi hızlandırılmıştır.²²⁹ 1923-1924 yılları ele alındığında bu çabaların sonuç verdiği gözlemlenebilir. Bu süre zarfında, İstanbul'da toplam 2.975 adet öğretmen görev yapmaktaydı. İlköğretim okullarında ise 15.643'ü erkek, 9.177'si kız olmak üzere toplam 24.820 öğrenci eğitim alıyordu. Ancak bu sayıların artması sorunların neticelendiği anlamına da gelmiyordu elbette.²³⁰ 1928'de öğrencilerinin yeni harfli Türkçe eğitim görme isteği ile Maarif Vekâleti'nde gündeme gelen Üsküdar Lisesi'nin²³¹, 29 Eylül 1929'da lağvedilmesi tartışmalara yol açmıştı. Basında yer alan tenkitlere bakıldığında ise,

²²⁶ Yasemin Tümer Erdem, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Üsküdar Kız Mektepleri", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri V (1-5 Kasım 2007)*, I, İstanbul, 2008, s. 103-108.

²²⁷ *BCA*, 64.321.20. 180.9.0.0. 21. lef 4. Ağustos 1923 Tarihli Kandilli İnas Mektebi'ne Parasız Yatılı Öğrenci Kabul Edilmesi Talebi.

²²⁸ *BCA*, 91.440.8. 180.9.0.0. Mihrimah Sultan İnas Mektebi'nin Kira Süresinin Dolması Hakkında Evrak.

²²⁹ Muhsin Hesapçoğlu, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikası ve Felsefesi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, S:29, 2009, s. 123.

²³⁰ Erdem, *Tanzimattan Cumhuriyete Kadar...*, s. 110-120.

²³¹ *BCA*, 2.13.1. 180.9.0.0. Üsküdar Lisesi'nde 22 Ağustos 1928'de Yeni harfli Türkçe Eğitim Kursu Talebi.

“...Üsküdar gibi halkı hem kesif hem de fakir bir semtin çocuklarını İstanbul yakasında bir mektebe devama mecbur tutmak kolaylık mefhumu ile bir tutulabilir mi?...” cümleleri ile Üsküdar’da bir orta öğretim kurumunun kapatılması öğrenciler açısından anlamsız bulunmuştur.²³² Haberde Üsküdar’a dair fakirlik vurgusu yapılsa da, İstanbul Evkaf Müdürlüğü düzenli olarak yoksul vatandaşlar için Valide Sultan İmareti’nde yemek dağıtımını yapmaktaydı.²³³ 15 Eylül’de ise Maarif Eminliği tarafından gazeteye verilen ilanla Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi ve Çengelköy’ünün orta mekteplerinde kayıt yenileme işlemi yapılacağı halka ilan edilmiştir.²³⁴ Bununla birlikte, Üsküdar’da mevcut olan kültürel farklılaşma, eğitim alanına da yansımıştı, 1920’de görevlerine yeni atanan misyonerlerin kullanacakları dilleri öğretmeyi amaçlayan “Mission Langauge School” Üsküdar’da açılmıştı.²³⁵

3.1.1. Gayrimüslim Okulları

Üsküdar’da, bilhassa Kuzguncuk Mahallesi’nde Yahudi nüfusu oldukça fazlaydı. Yahudi toplumunun buradaki yerleşim tarihi çok eski zamanlara dayanmakta olup, onlar geldikten sonra diğer gayrimüslim vatandaşlar da burayı tercih etmişlerdir. 19. Yy’da Kuzguncuk’ta kız ve erkek Yahudi okulları ayrı ayrı faaliyet göstermekteydi. Osmanlı Hükümeti de Maarif Vekâleti vesilesiyle Yahudi Cemaati ile devamlı irtibat halinde olmuş ve mekteplerin faaliyet göstermesi konusunda hiçbir engel koymamıştır. Bu okulların maddi güçlükleri aşabilmek amacıyla bazı organizasyonlar düzenlemesine de Üsküdar Mutasarrıflığı destek olarak, farklı yöntemlerle yeni mali kaynak bulunması için okullara faaliyet alanları açmıştır. Bu okullardaki vatandaşların dini bayramları kutlamaları için hiçbir şekilde engel konulmamış, gerektiğinde desteklenmişlerdir. Öyle ki bazen Hristiyanların dini bayramlarını kutlamaları için Kandilli’de üç gün süren panayırılar organize ediliyordu.²³⁶

Kuzguncuk’ta ayrıca Haham Okulu da mevcuttu. Öyle ki bu okulda Türkçe eğitim verilmesine dahi Yahudi Cemaati tepki göstermiştir. Din görevlisi yetiştirmek amaçlı da olsa okulun kurulduğu ülkeye dair herhangi bir kültürel değer ya da dil birliği taşımasına müsaade edilmiyordu. Bu okulda görev yapanlardan biri de Lozan

²³² “Kolaylık”, *Son Saat*, 29 Eylül 1929, s. 3.

²³³ “Yemek Tevziyatı Biraz Daha Geç Yapılsa”, *Son Saat*, 16 Şubat 1929, s. 4.

²³⁴ “Maarif Eminliğinden”, *Son Saat*, 15 Eylül 1929, s. 8.

²³⁵ Criss, *İşgal Altında...*, s. 53.

²³⁶ *BOA*, Y.PRK.ASK., 173/33, İf.1. Maarif Nezaretine Sunulan 4 Mayıs 1319 Tarihli Evrak.

Antlaşmasının heyetinde görevli bulunan Hahambaşı Hayim Naum Bey'di. 1906 yılında bu okulda görev yapmaya devam etmiştir. Yahudi bir din görevlisi olarak Kuzguncuk'ta kendi cemaatine dair konferanslar vermiş ve bu konferanslara farklı yerlerdeki Yahudi vatandaşlar da katılmışlardır. Yahudi Cemaatinin sorunları burada tartışılarak, birlikte olmanın verdiği güç ve desteğin cemaat içinde yaygınlaşması da sağlanmıştır. Gayrimüslim okulunun öğrencileri ise, sadece öğrenci olmanın yanı sıra birlikte sosyal faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Ermeni ve Yahudi öğrenciler okul dışında Kuzguncuk'ta toplanırlar ve birbirleri ile iletişim halinde bulunurlardı. Bu hususta bir başka örnek ise Alyans Okullarıdır. Yahudi Cemaatini kalkındırma amacı taşıyan bu okulların temeli 1865 yılında Paris'te atılmış ve 1874-1908 yılları arasında İstanbul'da 11 okul kurulmuştur. Üsküdar'da ise; ikisi Kuzguncuk'ta ikisi Dağ Hamamı'nda olmak üzere dört adet Alyans Okulu açılmıştır. Bu okullarda Musevi Mektebi yararına tertip edilen organizasyonlar Maarif Vekâleti'nce desteklenmiş²³⁷ ve 1911 yılında 65.000 Yahudi'nin yaşadığı İstanbul'da Alyans Okullarına giden öğrencilerin sayısı 4634 kişi olup, bu sayı okul çağındaki Yahudi çocuklarının %35'ini oluşturuyordu. Bu okullarda ise, Türkçe eğitime önem verilmiş, Türkçenin ortak dil olmasına vurgu yapılarak Haham Okulu'ndaki gibi Türkçe eğitime karşı durulmasına müsaade edilmemiştir.²³⁸ Bu okullardaki amaç, sadece Osmanlı Yahudilerinin eğitimi değil, bu cemaatin kültürel birliğini, sosyal ihtiyaçlarını temin edebilmek ve seviye olarak yükseltebilmektir. Maddi yoksunluklar nedeniyle zamanla bu okullar kapanmış ve Cumhuriyet döneminde hizmet verememiş olsalar da, Kuzguncuk'ta uzun yıllar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Gayrimüslim cemaatleri Osmanlı döneminden itibaren sadece eğitim alanında değil, istedikleri tüm alanlarda baskın konumda olmuş, taleplerini elde etmişlerdir. Bu talepler Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve gayrimüslim vatandaşlar her alanda söz sahibi olmuşlardır. 1931'de Üsküdar Hukuk Mahkemesi'ne başvuran Kadıköy Rum Cemaati'nden bir heyet, Kadıköy'de bulunan Rum Mezarlığının belediye tarafından kullanılmasını gayri hukuki olarak nitelendirerek belediye aleyhine dava açmışlardır. Görüldüğü üzere gayrimüslim cemaatler mezarlarına dahi müdahale edilmesine razı olmamışlardır.²³⁹

²³⁷ BOA, MF.MKT., 716/49 lef.1. 6 Nisan 1321 Tarihinde Maarif Nezaretine Sunulan Belge.

²³⁸ Ali Arslan, "Osmanlı Son Döneminde Yahudilerin Üsküdar'daki Eğitim Faaliyetleri", *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler II (12-14 Mart 2004)*, I, İstanbul 2004, s. 292-296.

²³⁹ "Bir Mezarlık Hakkında Belediye Aleyhine Dava Açıldı.", *Vakit*, 10 Nisan 1931, s.3.

Yahudi Okullarının yanı sıra, aynı tarihlerde Üsküdar'da açılan Ermeni eğitim kurumları da mevcuttur. Üsküdar ve Kadıköy'de bulunan Ermeni Mektepleri 1923'te Vekâlet tarafından teftiş edilmiştir.²⁴⁰ Berberyan Okulu, 1878'de İcadiye'de hizmet vermeye başlamış ve 1880'de Selamsız Mahallesine taşınmışsa da okulun kurucusu olan Berberyan Efendi 1907'de vefat ederek Bağlarbaşı'ndaki Ermeni Mezarlığı'na defnedilmiştir. Okul ise 1927 yılında kapanmıştır. Mezburyan Okulu, sadece kızlara eğitim vermek üzere 1879'da İcadiye'de hizmet vermeye başlamış ve buradan Kadıköy'e taşınmıştır. 1918'de İcadiye'de açılan Kapamacyan Okulu, 1922'de kapanmıştır. Yeranuhyan Okulu 1914'te açılmış, ancak 1922'de kapanmıştır. 1838'de Ermenilerin İstanbul'daki ilk yüksek okulu olarak Yenimahalle'de açılan Cemeran Okulu, 1887'de çıkan büyük Yenimahalle yangınında yanarak kapansa da 1911'de tüccar bir Ermeni vatandaşının yardımıyla bugünkü binası yapılarak adı Semeryan- Cebeciyen Mektebi adını almış ve bugün hala eğitim vermeye devam etmektedir. 1923'te Cemeran Mektebinin binasının ruhsatsız olduğu konusu ile gündeme gelmiştir.²⁴¹ 1924'te aynı okul, bu sefer sadece Türkçe dersi verildiği gerekçesiyle bir şikâyet mahiyetiyle Maarif Müdüriyeti'ne sunulan evrakla gündeme gelmiştir.²⁴² Son olarak 1871'de yine İcadiye'de inşa edilen Nersesiyan Okulu, bir Ermeni vatandaşının köşkünde hizmet vermeye başlamıştır.²⁴³ 1916'da Birinci Dünya Savaşı'nda kapanan okul, 1924'te yeni bir yönetmelikle tekrar açılarak 2011'e kadar öğretim vermeye devam etmiş ancak öğrenci yokluğu sebebiyle kapanmıştır.

Mevcut olan Gayrimüslim okullarının arasında Üsküdar Amerikan Koleji'nin farklı bir yeri ve daha kapsamlı tarihçesi mevcuttur. 1810 yılında Amerika'da kurulan misyoner teşkilatının kadın kolları tarafından, 1871'de üç Ermeni öğrencisi ile İstanbul Gedikpaşa'da High School adıyla eğitim vermeye başladıktan sonra, zamanla öğrenci sayısının artması sebebiyle 1873'te Üsküdar Beyleroğlu Tiyatrosu'nun arkasında bir konağa taşınmıştır. 1876'da öğrenciler için yeni bina ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Selamsız'da bu amaçla bir okul daha açılmıştı. Semt olarak Üsküdar'ın tercih edilmesinin ise iki nedeni mevcuttu. Birincisi

²⁴⁰ *BCA*, 21.111.2.180.9.0.0. lef 2. Üsküdar ve Kadıköy Civarındaki Ermeni Mekteplerinin Teftiş Edilmesi Hakkında 19.11.1923 Tarihli Belge.

²⁴¹ *BCA*, 22.113.2. 180.9.0.0. lef 3. Üsküdar Ermeni Cemeran Mektebi'nin Ruhsat Alması Gerektiği Hakkında 09.07.1923 Tarihli Belge.

²⁴² *BCA*, 22.113.4. 180.9.0.0. lef 2. Maarif Vekâleti'ne Ait Semerciyan Mektebi ile İlgili 10 Kasım 1924 Tarihli Belge.

²⁴³ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 930-931.

Üsküdar'ın o dönemde güçlü bir Ermeni Cemaatine sahip olması, ikincisi ise misyoner oluşumunun, devletin dikkatini çekmeyecek uzak bir bölgede organize edilmesi isteğiydi.²⁴⁴ İlk yıllarında burada sadece Ermenice öğretim dili olarak kullanılıyordu. 1890'da kolej seviyesine yükseltilen okul, zamanla Rum Türk ve farklı Milletlerden oluşan öğrenci potansiyeli ile yöneticilerinin misyonerlik amaçlı görev yaptığı bir kurum halindeydi. Amaç ise başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim vatandaşların kızlarını eğitmektir. 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne göre yabancıların açtıkları okullarda Türk ve Müslüman öğrencilerin eğitim görmesi yasaktı. İkinci Meşrutiyetten sonra ise bu yasak kaldırılmış ve isteyen Türk aileleri kızlarını bu okula gönderebilmişlerdir. TBMM ilk kâtibi Asım Bey'in eşi Gülistan Hanım, 1890'da kolejden mezun olan ilk Türk kızıydı. Asım Bey kızını da Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde okutmuş ve 1921'de mezun olmuştur. Yusuf Kemal Tengirşek'in eşi Nazlı Halide Hanım da 1910'da bu okuldan mezun olmuştur. Halide Edip Adivar, Lozan'da İsmet Paşa'nın tercümanlığını yapan Mihri Hanım da okulda öğrenim görmüş ünlü Türk kız öğrencileridir.²⁴⁵ Okulun vizyonu gereği Amerikan kültürü ile öğrenci yetiştirmesinin, kurtuluş savaşı döneminde Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin savunucularının çoğunun buradan mezun olmuş isimler ve buradaki yöneticileri kapsamı kaçınılmazdı. Bu destekleme, Halide Edip 1919'da burada bir konferans vermesi ve Haziran 1919'da ise kolejin o dönemki müdürü Marry Mills Patrick'in Paris'e giderek Türkiye'nin neden Amerikan Mandasına ihtiyaç duyması gerektiği hakkında bir makale yayınlaması ile devam etmiştir. Üsküdar'da bir misyoner okulu vizyonu ile açılmış bu eğitim kurumunun temayülünü gizlemesi söz konusu edilemezdi.²⁴⁶ 1925'ten sonra okula müdür yardımcısı atanması mecburiyeti getirilmiştir ve 1975'e kadar atanan müdür yardımcılarının hepsi Türk vatandaşıdır.²⁴⁷ 1926'dan sonra da eğitim sistemine Türkçe dersler de eklenmiştir.

²⁴⁴ Tayfur Erdoğan, "Üsküdar Amerikan Kız Kolejinin Kısa Tarihi", *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler I (23-25 Mayıs 2003)*, I, İstanbul, 2004, s. 303.

²⁴⁵ Erdoğan Keskinç, "Üsküdar Amerikan Kız Kolejinde Türk Öğrenciler", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VI (6-9 Kasım 2008)*, II, İstanbul, 2009, s. 541-545.

²⁴⁶ Erdoğan, *Üsküdar Amerikan...*, s. 322.

²⁴⁷ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 929.

3.1.2. İlköğretim

İdadî adı verilen ilköğretim kurumlarının açılması İkinci Abdülhamit döneminde ağırlık kazanmıştır. Bu anlamda ilk idadîler Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında açılmış ve 1893'te ise yeni bir idadî mektebine ihtiyaç duyulması kararında kalabalık olması gerekçesiyle Üsküdar uygun görülmüştü.²⁴⁸ Paşakapısı İdadî Mektebi, açıldıktan Balkan Savaşları başlayana kadar süregelen yıllar içinde eğitime devam etmişse de, Balkan Savaşları sırasında, savaşta yaralanan Osmanlı askerlerinin tedavisi için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne tahsis edilmek üzere tahliye edilmesi uygun bulunmuştu. Ancak ne kadar süreyle bu amaçla kullanılmış olduğu kesin değildir. 1908'den sonra ise idadîlerin tümünün sultanîye mekteplerine dönüştürülmesi kararı üzerine, Üsküdar İdadîsi de 1913-1914 yılında Üsküdar Sultanîsi adını almış ve 1923'te bütün sultanîlerin lise olarak değiştirilmesine kadar bu isimle devam etmiştir. Mütarekeden sonra devam eden İngilizlerin işgal politikası çerçevesinde 18 Mart 1920'de Üsküdar Sultanîsi'nin İbtidaî kısmı da işgal edilmiştir. 11 Kasım 1920'de belediye binasının üst katında çıkan yangında sıçrayan alevler okul binasının tamamen yanmasına neden olmuş, onarıldıktan sonra Üsküdar Sultanîsi, bugünkü Burhan Felek Lisesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.²⁴⁹

Sadrazam Sait Paşa sadaretinde, 1887'de Faik Bey tarafından özel okul mahiyeti ile Ahmediye ile Çavuşderesi arasında bir sokakta açılan Ravza-i Terakki Mektebi, İbtidaî ve Rüştî Erkek Mektebi olarak açılmıştır. İbtidaî kısmı 4, rüştîye kısmı 3 yıl olmak üzere toplam 7 senelik bir okuldur. 1910 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından el konularak adı İttihat ve Terakki Mektebi şeklinde değiştirilene kadar okulun görev yapan tek müdürü Halil Rüştü Bey'dir. Aynı sene okul müdürü Halil Rüştü Bey vefat edince, okul İTC kontrolünde bir müteveli heyeti tarafından bu şekilde 1926 yılına kadar eğitim öğretime devam etmiştir. Okulun adı buradan mezun Şeyh'ül Muharririn Burhan Felek'in gayretleriyle 1951-1952 öğretim yılında Halil Rüştü Bey İlköğretim Okulu olarak değiştirilerek günümüzde hala hizmet vermeye devam etmektedir. Emin Ongan, Necmettin Okyay, Şemsettin Günaltay,

²⁴⁸ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 936.

²⁴⁹ Hatip Yıldız, "Üsküdar Paşakapısı Mülki İdadî Mektebi (1893-1923)", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015, s. 420-424.

Abidin Daver, Doktor Mazhar Osman, Üsküdarlı Hafız Ali Efendi okuldan mezun olmuş ünlü isimler arasındadır.²⁵⁰

1914'te Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından Nakkaştepe'de inşa edilen bir diğer İdadî Nakkaştepe İlkokuludur. 1934 tarihli Pervitich'in Üsküdar haritasında yeri belirtilmesinden o tarihlerde hala eğitim verdiği anlaşılrsa da, Boğaziçi Köprüsü'nün yapımı sırasında, Beylerbeyi'nin yukarısındaki mahallenin istimlak edilmesi ile okul öğrencisiz kalmış ve kapatılmak zorunda kalmıştır.²⁵¹

Sultan Üçüncü Selim Mektebi, 1931'de Numune Mektebi isimiyle inşa edilmiştir. Cumhuriyet döneminde önce 19. İlkokul adını almış, 1949'da ise Üçüncü Selim İlkokulu olarak adlandırılmıştır. General Muhsin Batur, General Ali Fethi Esener, müzisyenler Avni Anıl ve Müzeyyen Senar bu okulun ünlü mezunları arasındadır.²⁵²

1930²⁵³, 1932 ve 1933'te Maarif İdaresi Üsküdar'da ve bazı kalabalık semtlerde yeni mektepler açılması için çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Solak Sinan Mahallesi'nde yeni bir ilk mektep açılabilmesi için hazırlıklar yapılmıştır.²⁵⁴ 1933'te ise Anadolu Yakası'nda Moda, Yeldeğirmeni, Merdivenköy, Erenköy, Pendik ve Üsküdar'da yeni mektepler açılması için gayret gösterilmiş, eğitim kurumlarının yetersiz kalmasına müsaade edilmemiştir.²⁵⁵ İlk mektep öğrencilerinin faaliyetlere katılmalarına ayrıca önem verilmiş, yerli malı haftası programlarında il genelindeki bütün ilk mektep öğrencileri Üsküdar, Kadıköy ve Taksim meydanlarında toplanarak Milli İktisat Cemiyeti tarafından hazırlanan programlara katılmışlar, Üsküdar ve Doğancılar Meydanında da bu konuda kutlamalar hazırlanmıştır.²⁵⁶

3.1.3 Ortaöğretim

İlköğrenimden sonra orta öğrenime devam edebilmek hem kız hem de erkek öğrenciler için hemen mümkün olamamıştır. İkinci Abdülhamit döneminde Rüştiyelerin sayısı artmış, ilk önce askeri ve sivil rüştiye mektepleri, 1859'dan sonra

²⁵⁰ Tuğba Yalçın Aydeniz, "Üsküdar'da Bir Meşhurlar Okulu", Ravza-i Terakki Mektebi", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015, s. 451-469.

²⁵¹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 920.

²⁵² Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 926.

²⁵³ "Üsküdar'da Yol ve Mektep Yapılacak", *Son Posta*, 19 Ağustos 1930, s. 5.

²⁵⁴ "İlk Mektepler Çoğalıyor." *Son Posta*, 26 Eylül 1933, s. 2.

²⁵⁵ "Maarifte Yeni Mektepler", *Vakit*, 3 Kanun-u Sâni 1932, s. 3.

²⁵⁶ "Tasarruf Haftasının Beşinci Günü", *Vakit*, 17 Kânun-u Evvel 1932, s. 1.

kız rüştiye mektepleri açılmıştır. Rüştiyelerin açılması için ilk önce Dersaadet'te 4, Üsküdar'da ise, 1 sıbyan mektebi rüştiyeye çevrilerek programa uygun şekilde idare edilmeye başlanmıştır. Böylece ilk önce Davutpaşa, Babıâli, Tophane, Bayezid ve Üsküdar'da olmak üzere toplam 5 adet rüştiye mektebi açılmıştır. Üsküdar Merkez Rüştiyesi olarak Selim Efendi Kütüphanesi'nin bitişiğinde açılan bu kurum 1847-1913 yılları arasında hizmet vermişse de, zamanla yetersiz kaldığından, 1875'te, Paşakapısı Askeri Rüştiyesi açılmıştır.²⁵⁷

6 Ekim 1913'te Üsküdar Mekteb-i Sultanîsi adını alan Üsküdar Merkez Rüştiyesi, 1913-1922 yılları arasında Paşakapısı'nda devlete ait bir binada faaliyet göstermiştir. Seferberlik dolayısıyla 1917-1919 yılları arasında mezun verememiştir. Mondros Mütarekesi sonrasında öğrencilerin çok azı geri dönerek eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Lise kademesinde eğitim görecektir olan öğrencilerin yokluğu sebebiyle 1919-1922 yılları arasında da bu okulda öğrenci yokluğu sıkıntısı yaşanmıştır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında sultanî mekteplerinin lağvıyla 17 Kasım 1923'te Üsküdar Erkek Lisesi adını almış ve 1929'a kadar bu isimle hizmet vermiştir. 1983'ten günümüze kadar ise Burhan Felek Lisesi olarak eğitim vermeye devam etmiştir.²⁵⁸ 1875'te açılan Paşakapısı ve Toptaşı Askeri Rüştiyeleri, bu konuda ele alınabilecek diğer okullardır. Toptaşı Askeri Rüştiyesi, Balkan Savaşları sırasında, askeri rüştiyelerin eğitim faaliyetlerine son verilmesi üzerine kapatılarak, 1914'te sivil rüştiyeye çevrilmiş ve Sokullu Numune Mektebi adını almıştır. Cumhuriyetin ilanı ile kurulan Maarif Vekâleti tarafından Üsküdar Toptaşı 15. İlkokul adıyla yeniden açılmış ve 1940'ta ise ismi Sokullu Mehmet Paşa İlkokulu olarak değiştirilerek günümüze değin varlığını devam ettirmiştir.²⁵⁹ Paşakapısı Askeri Rüştiyesi ise, 1893'e kadar hizmet verse de, bu tarihten sonra Üsküdar İdadîsi olarak eğitim vermiştir. Mütareke Döneminde yanan binası, Cumhuriyet Döneminde önce 20. İlkokul, şimdi ise Üsküdar Ortaokulu olan binaya taşınmıştır. Bu okul 1931'de karma eğitim vermeye başlamıştır.²⁶⁰

²⁵⁷ Hatip Yıldız, "Osmanlı Döneminde Üsküdar'da Açılan İlk Sivil Modern Okul: Üsküdar Merkez Rüştiye Mektebi", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, III, İstanbul, 2016, s. 54-74.

²⁵⁸ *Objektiften Yansıyanlarla Sultan İkinci Abdülhamit Döneminde Eğitim*, yay. Haz. Atilla Beşli, Ayşe Nur Çalıkçı, Zekiye Eraslan, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2017, s. 48.

²⁵⁹ Esmâ Parmaksız, "Üsküdar'dan İki Askeri Rüştiye: Toptaşı ve Paşakapısı Askeri Rüştiyeleri", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VI (6-9 Kasım 2008)*, II, İstanbul, 2009, s. 570-580.

²⁶⁰ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 937.

1878 yılında Ahmet Vefik Paşa tarafından Doğancılar'da açılan Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, 1920 yılında kapatma kararı alınmasına rağmen, okul müdiresi Fatma Zekiye Hanım'ın yaptığı teşebbüslerle eğitimine devam etmiştir. Bu sırada adı Üsküdar İnas Sultanîsi olarak değiştirilmiştir.²⁶¹ Cumhuriyet dönemi boyunca hizmet veren bu okulda her gün öğleye kadar rüştiye mekteplerinin programı uygulanmış, öğleden sonra atölye uygulamaları yapılmıştır. Her sene yılsonunda düzenledikleri sergilerde öğrenciler tarafından yapılan eserler Beyoğlu'nda satışa çıkarılmış, maarif müfettişleri, maarif erkânı bu sergileri gezerek ilgi göstermişlerdir.²⁶² Bu mektep de günümüze değin Mithatpaşa Anadolu Kız Meslek Lisesi olarak varlığını sürdürmüştür.²⁶³

Acıbadem'de bulunan Ahmet Ratıp Paşa Köşkü, İkinci Meşrutiyet'ten sonra, 1926 İzmir suikasti davasında idam edilen Maarif Nazırı Şükrü Bey tarafından okul yaptırmak amacıyla bakanlık adına satın alınmıştı. Alman eğitim programına göre hizmet vermeye başlayan okul, kısa zaman sonra kapatılarak yerine ülke eğitim programına göre milli bir kurum olarak 1913'te Çamlıca İnas Sultanisi adıyla yeni bir okul açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında kısa süreli olarak kapalı kalan kurum, 1922'ye kadar inas sultanisi olarak hizmet vermiş, 1938'den günümüze değin ise Çamlıca Kız Lisesi olarak öğrenim vermeye devam etmiştir.²⁶⁴

Cumhuriyet'e değin faaliyet gösteren bu okulların tarihçelerinin arasında Kuleli Askeri Lisesi'nin ayrı ve kapsamlı bir yeri mevcuttur. 1828'de Sultan II. Mahmut döneminde ordunun barınma ihtiyacını gidermek amacıyla inşa edilen bina mütareke dönemine kadar farklı mahiyette ihtiyaçlar için kullanılmış, Birinci Dünya Savaşı'na kadar aksatmadan ilköğretim ortaöğretim ve lise birimleri eğitim vermeye devam etmiştir. İşgali takip eden dönemde önce Pangaltı'daki Harbiye Mektebi binası, 1920 Temmuzunda ise Kuleli Kışlası işgalcilerin denetimine geçmiştir. İngilizler depo ve transit ambarı olarak kullanmak üzere Kuleli Kışlası'nı istemişler, Harbiye Nezareti, Kadıköy Mıntıka Kumandanlığı vasıtasıyla okul müdürü Albay Halil Rüştü Bey'e okul binasının boşaltılması emrini vermişlerdir. Mukavemet etmeyi düşünen okul idaresi, öğrencileri silahlandırmış, ancak neticede boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Çengelköy'den bir istimbotta gelen İngiliz askerleri binayı ele

²⁶¹ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 938.

²⁶² "Üsküdar Kız Sanat Mektebi Sergisi", *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1933, s. 1.

²⁶³ *Objektiften Yansıyanlarla...*, s. 290.

²⁶⁴ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 1318.

geçirdikten sonra Ermeni Yetiştirme Okulu olarak Ermenilere vermiş ve İstanbul'dan geçen Ermeni göçmen vatandaşlar da burada konaklamışlardır. Okul öğrencileri ise önce Kâğıthane'de çadırlara yerleştirilmişler, sonra kısa süreliğine Maçka'da bir karakola taşınmışlardır.²⁶⁵ İngiliz, Fransız ve Amerikan işgal güçleri, Osmanlı kamu binalarını Hristiyan yetimlere tahsis ettikçe, aynı zamanda Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin devreye girmesiyle gayrimüslim yetimlerine imtiyazlı davranışlar gösterilmesi Türk yetimlerini ikinci plana itmişti. Aynı zamanda Rum ve Ermeni Papazlar da Türk yetimlerini devşirmek istiyorlardı.

1919-1920 eğitim yılında öğrencilerin Kuvâ-yı Milliye'ye sempati duymaları, kalpak giymeleri ve Anadolu'ya geçmeye başlamaları üzerine İngiliz güçleri daha çok öfkelenmişler, kontrolü arttırmışlardır. Mayıs 1921'de Maçka'dan Beylerbeyi Jandarma Mektebi ve Çengelköy Hastanesi'ne nakledilen öğrenciler, buradaki binalarda öğrenim görmekteyken binanın geri verilmesi talep edilse de İngiliz işgal kuvvetleri bu talebi reddetmiştir. Kuvâ-yı Milliye'ye katılmak için çaba sarf eden öğrenciler, TBMM'nin İstanbul temsilcileri tarafından Beylerbeyi, Çamlıca ve İçerenköy üzerinden silah depolarına ulaştırılarak buradaki mühimat ile Anadolu'ya geçmişlerdir. Bu haber Damat Ferit Paşa tarafından duyulunca okul müdürü Albay Halil Rüştü Bey ve okulda bulunan iki subay tutuklanarak hapse atılmışlardır. İşgal döneminde Kuleli'den firar ederek Anadolu'ya geçen 18 Kuleli mezunu subay vekili 1921 yılında İnönü Kütahya Eskişehir ve Sakarya cephelelerinde şehit düşmüşlerdir.²⁶⁶ Büyük Taaruz sonrası İngiliz işgal kuvvetleri işgal ettikleri okul binasını teslim etmişlerdir.

Tevhid-i Tedrisat kanunu ile sivil lise haline getirilen Kuleli Askeri Lisesi, bir yıl sonra tekrar askeri lise statüsünü geri kazanmıştır. 1927'de Kaymakam Cevat Kura, 1928'de Miralay Talat Bey, 1929'da Kaymakam Arif Tanyeli, 1931'de Kaymakam Mustafa Sabri Bese ile Rıfat Mataracı, 1932'de Kaymakam Hamdi Doğruer okulda yöneticilik yapmış komutanlardır.²⁶⁷

²⁶⁵ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s. 250.

²⁶⁶ Zekeriya Türkmen, "Mütareke Dönemi İşgal İstanbul'unda Bir Eğitim Kurumu: Kuleli Askeri İdadisi", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, III, İstanbul, 2016, s. 149-181.

²⁶⁷ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s. 251-252.

Haziran 1924'te Üsküdar'da büyük bir lise binasına ihtiyaç duyulduğu ortaya konulmuştur.²⁶⁸ 9 Eylül 1929'da Üsküdar Halk Fırkasını ziyaret eden İstanbul mebusları, halkın taleplerini tespit etmişler, bu talepler ise çoğunlukla eğitim üzerine yoğunlaştığından Üsküdar'da yeni kız ve erkek mekteplerinin açılması üzerinde mutabık kalmışlardır.²⁶⁹ Ocak ayında ise, Cumhuriyet döneminin kapsamlı bir eğitim seferberliği başlatılıyor olacaktı.

3.1.4. Millet Mektepleri

1 Ocak 1929'da faaliyete geçen millet mektepleri, Arap harflerinin yerine Latin harflerinin benimsenerek, halka öğretilmesi amacını taşıyordu. Halkın okuryazarlık seviyesinin artırılabilmesi için millet mektepleri yurdun her yerinde yaygınlaşabilmesi hedeflendiğinden, bu mekteplerin halka tanıtılması çok önemliydi. Halka tanıtımının nasıl yapılacağı ise talimatnamenin ayrı bir kısmında belirtilmişti. Buna göre Millet Mektepleri İdare Heyeti tarafından halkın ilgisini uyandırmak ve teşvik edebilmek amacıyla propaganda heyetleri oluşturulacak, bu heyetler basın yoluyla ve konferanslar vererek halkı aydınlatacaklardı. Bu yöntemlerin ise aşırıya kaçmadan ve gerektiği kadar uygulandığı takdirde faydalı olacağı anlatılmıştı.²⁷⁰ 1929'da ilan edilen bir diğer talimatnamede ise, açılış günü hakkındaki detaylar anlatılarak, yapılacak hazırlıklardan bahsedilmiştir. Açılış gününde yani 1 Kasım'da, halk büyük meydanlarda toplanacak, köy şehir ve kasabalar bayraklarla donatılacak, mekteplerde orkestralarla konserler düzenlenecek ve halka duyurular yapılacaktı.²⁷¹ Planlandığı üzere, 1 Ocak 1929'dan itibaren millet mektepleri açılmaya başlanmış, ilk törenler Taksim ve Galatasaray Lisesi'nde yapılmıştı. Açılış günü bütün okular süslenerek ışıklarla donatılmış, müsamereler organize edilmişti. Bu müsamerelere diğer insanlar da davet edilmişti. Elektrik alamayan okulların aydınlatma vasıtaları Üsküdar aza heyeti tarafından temin edilmişti.²⁷² Müsamerelere ise, Üsküdar Askeri Fırka Kumandanlığı bando ekibi göndermişti. Bütün hükümet erkânı, vali, polis müdür, eğitim bakanı yapılan merasimlerde hazır bulunmuşlardı.²⁷³ Üsküdar'da 6 Kasım 1929'da, millet mektebinin açılış merasimi yapılmış, Üsküdar Kaymakamı,

²⁶⁸ *BCA*, 92.448.22. 180.9.0.0. Üsküdar'da Lise Binasına İhtiyaç Duyulduğu Hakkında 18.06.1924 Tarihli Belge.

²⁶⁹ "Üsküdarlıların İhtiyaçları Nelerdir?", *İkdam*, 9 Eylül 1929, s. 2.

²⁷⁰ *T.C. Resmi Gazete*, S: 1048, 24 Kasım 1928, s. 6107.

²⁷¹ *T.C. Resmi Gazete*, S:1321, 16 Ekim 1929, s. 8399.

²⁷² "Bugün Maarif Bayramı Var.", *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1929, s. 1.

²⁷³ "Halk Mektepleri", *İkdam*, 2 Ocak 1929, s. 1.

Belediye Reisi ve Halk Fırkası Erkânı hazır bulunmuş, merasimden sonra derslere başlanmıştır.²⁷⁴ Vali Muhittin Bey, her semtte açılan mektepleri tek tek teftiş ederek ziyaret etmiş ve bilhassa kadınların çoğunlukta olduğunu anlatmıştır.²⁷⁵ Gündüz ders almak isteyen hanımlar için pazartesi ve perşembe günleri öğleden sonra iki ders olarak düzenleme yapılmıştır. Üsküdar Kız Mektebi Müdürü Aliye Hanım, açılış merasiminde konuşma yaparak, harf inkılâbının ve millet mekteplerinin önemini mektebe katılan hanımlara bizzat ifade etmiştir.²⁷⁶ Talepler o denli yoğun olmuştur ki, Üsküdar, Kadıköy ve Beyoğlu gibi yerlerde açılan dershaneler yetersiz kalmıştır.²⁷⁷ Talebin bu kadar yoğun olması, bu mekteplere de daha fazla bütçe ayrılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla Cemiyet-i Umumiye-i Belediye, millet mektepleri için 10.000, bu mekteplerde okuyan gıdasız çocukların yaşesine de 2500 lira bütçe ayırmıştır. Ayrıca Üsküdar Tramvay Şirketi'nin hisse senetlerine ait 50.000 liralık damga vergisinin emanetçe düzeltilmesi talebi bütçe encümenine havale edilmiştir.²⁷⁸ Atatürk de bu çalışmaların yanında, yeni alfabeyi yaygınlaştırabilmek amacıyla yurt gezisine çıkmış ve okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Üsküdar'daki okuma yazmanın gelişimi açısından devam ettirilen bu faaliyetler, millet mekteplerinin temel felsefesi olmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde, 1930'da yeni bir lise açılmasına karar verilmiş,²⁷⁹ 2 Eylül 1931'de ise, bu kez İhsaniye Mahallesi'nde yeni bir ilkokul açılmıştır.²⁸⁰ Çünkü bilhassa tramvayın gelmesinden sonra yoğunlaşan nüfusun gereksinimlerinin karşılanabilmesi, gerekli çalışmaların yapılmasını mecbur kılıyordu. Bu vesile ile gıdalar üzerindeki denetim arttırılmış²⁸¹, Sıhhiye Vekâleti tarafından çocuk bakım evi açılmış²⁸², Hilâl-i Ahmer Cemiyeti fakir vatandaşlar için gıda dağıtımını yapmaya başlamıştır.²⁸³

²⁷⁴ "Üsküdar'da", *Milliyet*, 6 Kanun-ı Sâni 1929, s. 1.

²⁷⁵ "Millet Mektepleri", *İkdam*, 3 Ocak 1929, s. 1.

²⁷⁶ "Millet Mektepleri Taşıyor.", *Cumhuriyet*, 4 Kanun-ı Sâni 1929, s. 1.

²⁷⁷ "Mektep Yetişmiyor.", *İkdam*, 6 Ocak 1929, s. 1.

²⁷⁸ "Emanette Millet Mektepleri", *Milliyet*, 7 Kanun-ı Sâni 1929, s. 3.

²⁷⁹ "Üsküdar'da Lise", *Son Posta*, 30 Temmuz 1930, s. 7.

²⁸⁰ "Maarifte Mektepler Açılıyor.", *Milliyet*, 2 Eylül 1931, s. 3.

²⁸¹ "Üsküdar'da Gıda Maddeleri Üzerinde Bir Tetkik", *Son Posta*, 1 Eylül 1930, s. 6.

²⁸² "Çocuk Bakım Evleri", *Son Posta*, 1 Kanun-ı Sâni 1930, s.2.

²⁸³ "Fakirlere Güzel Bir Yardım", *Son Posta*, 31 Kanun-ı Evvel, s. 1.

3.2. Üsküdar'da Ulaşımın Tarihçesi

Nüfusun daha çok merkezi yerlerde toplanması, yoğunlaşması ulaşım sorununu da beraberinde getirmiştir. İstanbul'da atlı tramvaylar, motorlu taşıtlar yetersiz kalmaya başlamış, devlet yöneticileri ise bu problemi çözmek adına çeşitli yaklaşımlar aramaya çalışmışlardır. Atlı tramvaylar ise hem İstanbul'da, hem de diğer Avrupa ülkelerinde yaygınlaşan bir ulaşım türüdür. 1871'de ilk olarak Beşiktaş- Karaköy atlı tramvay hattı Avrupa Yakası'nda hizmete girmiştir.²⁸⁴ Dersaadet Tramvay Şirketi, tramvayı İstanbul'a getiren ve azınlıklara mensup Osmanlı vatandaşları tarafından kurulan bir şirketti, ancak Balkan Savaşları sırasında Harbiye Nezareti tarafından şirkete ait hatlara el konulması üzerine, İstanbul'da atlı tramvay işletmeciliği son bulmuştur. 1907'de ise Osmanlı hükümetinin bir üyesi olan Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa Üsküdar'a tramvay ve elektrik getirmeyi teklif etmiş, ancak Şeyhülislam ve diğer divan üyeleri tarafından iyi niyetli bulunmayarak eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Bakanlık nüfuzunu kullanarak haksız kazanç temin etmeye çalışmakla itham edilen Abdurrahman Paşa'nın bu teklifi sunduğu sırada, toplantıda ciddi tartışmalar yaşanmış ve usulsüzlük yapmakla suçlanan paşa toplantıyı terk etmiştir. O günden, elektrikli tramvayların hizmete girmesine kadar, Abdurrahman Paşa'nın bu girişimi sonuçsuz kalmışsa da bir ilk olarak Üsküdar'ın ulaşım tarihinde yerini almıştır.

Elektrikli tramvay hatlarının İstanbul'da kullanımına ilk olarak 1913'te Avrupa Yakası'nda Şişli- Tünel hattında başlanmıştır. Atlı tramvayların son bulmasının ardından Anadolu Yakası'nda da elektrikli tramvayların hizmete girmesi üzerinde ciddi çalışmalar başlamıştır. Buna istinaden, 1912'de Kadıköy, Üsküdar ve çevresinde, elektrikli tramvay işletilmeye başlanması için bir ihale açıldı ve ihale sonucunda en iyi teklifin Fransız Omniyum D'Entrepriz firmasına ait olduğu anlaşılacak bu firmaya imtiyaz verilerek mukavele verildi.²⁸⁵ Ancak asıl sorun bundan sonra başlamıştı, Vakıflar İdaresi, tramvayların yapımının bir Türk şirketine ya da kendisine verilmesini talep ettiğinden, anlaşma bozularak bu sefer imtiyaz Evkaf Nezareti'ne verildi. Nezaret Üsküdar İskelesinden başlayarak, Bağlarbaşı ve

²⁸⁴ Vahdetin Engin, "İstanbul'un Anadolu Yakası'nda ilk Tramvay Hattı: Üsküdar-Kısıklı", *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler II (12-14 Mart 2004)*, I, İstanbul, 2004, s. 121.

²⁸⁵ Engin, "İstanbul'un Anadolu Yakası'nda...", s. 120- 123.

Kısıklı'dan Alemdağ'a kadar devam edecek bir hat inşa edecek²⁸⁶ ve tramvayın inşa edilmesi için gerekli olan elektriğin sağlanabilmesi için Bağlarbaşı'nda bir elektrik fabrikası kurulacaktı. Bu amaçla Evkaf Nezareti bir Alman şirketi olan Bergman'a siparişler vermiş, gerekli malzeme İstanbul'a getirilerek faaliyetler başlatılsa da Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle hepsi yarım kalmıştır.

3.2.1. Cumhuriyet Döneminde Kara Ulaşımı

Mütareke dönemi ve Cumhuriyet ilan edilene kadar geçen sürede Üsküdar'da ulaşımın dair çalışmalar yarım kalmış ve herhangi bir faaliyet sürdürülmemiştir. Alman şirket, daha önce ödemesi yapılan fakat İstanbul'a gönderilemeyen malzemeleri 1922'de İstanbul'a gönderse de devamı getirilememiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra bu konu Süreyya İlmen öncülüğünde tekrar gündeme getirilmiş ve İstanbul Milletvekili Hüseyin Bey, Kocaeli Milletvekili Avni Bey, Manyasızade Feridun Bey ile Üsküdar'ın ileri gelen isimlerinden Avni, Vehbi ve Celal Beyler tarafından "Üsküdar Kısıklı Alemdağı Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi" adıyla bir şirket kurulmak istenmiştir.²⁸⁷ Diğer taraftan İstanbul Belediye Başkanı Emin Bey de gerçekleştirdiği yurt dışı gezisinde Üsküdar tramvaylarının inşası ile ilgili olarak Belçika, Alman ve Avusturyalı firmalarla görüşmeler yapmışsa da netice alamamıştır.²⁸⁸ Fakat daha önce Evkaf Nezareti'ne verilen imtiyaz, elektrik fabrikası ve raylar için ödenmiş paralarla birlikte çizilmiş planlar da mevcuttu.²⁸⁹ Bu sorunun çözümlenebilmesi için Nafia vekili Süleyman Sırrı Bey ile Şeriye ve Evkaf Vekâleti adına Mustafa Fevzi Bey arasında 4 Şubat 1924'te bir mukavele yapılarak, Üsküdar-Kısıklı-Alemdağ hattının imtiyazı 75 yıl süreyle Evkaf Nezareti'ne devredilmiştir. Daha sonra Evkaf Vekâletinin yerini alan Vakıflar idaresi ile İstanbul Belediyesi arasında 9 Mart 1925 tarihinde bir sözleşme yapılmış ve tramvay hattının imtiyazı İstanbul Belediyesi'ne geçmiştir.²⁹⁰ Bu son mukavele ile Bağlarbaşı'ndaki elektrik fabrikası ile o güne kadar satın alınan aletler belediyeye ait olacaktı.²⁹¹ Tramvay hattı için yapılan çalışmalar, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 7 Haziran 1920'de çıkardığı bir kanun ile İstanbul'un işgalinden sonra İstanbul Hükümetinin imzaladığı

²⁸⁶ BOA, İ. MMS., 167/8 lef 1. Üsküdar'dan Kısıklı Yoluyla Alemdağ'a Kadar Bir Elektrikli Tramvay İnşasına Başlanması Hakkında Evkaf Nezareti'ne İmtiyaz Sunan Belge.

²⁸⁷ Engin, *İstanbul'un Anadolu Yakası'nda...*, s. 124.

²⁸⁸ "Emin Bey Ne Yaptı?", *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1925, s. 2.

²⁸⁹ BCA, 97.47.1.230.0.0.0. lef 1-5. 9 Ekim 1922 Tarihli Nafia Vekâletine Ait Proje.

²⁹⁰ Engin, *İstanbul'un Anadolu Yakası'nda...*, s. 124.

²⁹¹ T. C. Resmi Gazete, 25.06.1931, Sayı:1832, s. 58.

tüm sözleşmeleri geçersiz sayması ile yabancı firmalar ile yapılan sözleşmeler askıda kalmıştır. Üsküdar Kadıköy Halk Tramvayları şirketinin kuruluş süreci mecliste de tartışılmış, Gümüşhane Vekili Hasan Fehmi Bey mecliste şu konuşmayı yapmıştır:

“...Harb-i Umumiden evvel Evkaf İdaresi Üsküdar ve havalisine ait bir tramvay yapılması için teşebbüs ediyor, hükümetten imtiyazını alıyor ve tesisatını yaptırmaya başlıyor. Başladıktan ve epeyce emek ve masraf sarf ettikten sonra Harb-i Umumi meydana çıkıyor, bunun üzerine tesisat meydana kalıyor. Bir kısmı bozuluyor, bir kısmı çürüyecek hale geliyor. Nihayet Harb-i Umumiden sonra şerait değiştiğinden, Üsküdar ve havalisine ait tramvayı ümrana faydası olur mülâhazası ile şehremaneti evkaftan dört yüz seksen küsür bin lira bedel mukabilinde satın aldı. Bu bedeli de muayyen taksitlerde ödemek şartıyla bir mukavele akdettik. Şehremanetinin evkaftan satın aldığı hem imtiyaz hem de tramvaya ait olan tesisat ve malzemedir. Şehremaneti bu hattı işler bir hale getirebilmek için aynı zamanda da bir şirket teşkil etti...”²⁹²

Ödeme koşullarını ve çalışma şartlarını karara bağlanabilmesi amacıyla 1927’de bir komisyon teşkil edilmiştir. Bunun üzerine Şehremini Muhittin Üstündağ, Evkaf Genel Müdürü Rüştü Bey, Başbakanlık Müsteşarı Kemal Bey arasında bir mukavele imzalanmış ve bu mukavele şehir meclisinin 7 Eylül 1927’de yaptığı toplantıda kabul edilmiştir. Şehremaneti, Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne 8.250 TL ödeyerek, tramvaylara ait bütün tesisleri teslim almıştır.²⁹³ Şehremanetinin tesisleri teslim alması sonucunda, buradaki bakım çalışmalarının yapılması ve teknik nitelikli işlemlerin gerçekleştirilebilmesi için ayrı bir şirket kurulması gerekiyordu. Ya da belediye bu işlemleri gerçekleştirebilecek yeni bir şirket kurmak istiyor, hem de asıl olarak Üsküdar Tramvayları adıyla bir şirket tesis etmek istiyordu. Bir yandan güzergâh üzerinde faaliyetler başlamış, elektrik fabrikası ve tramvay hattı üzerinde çalışmalar yürütülmeye başlanmıştı. Yani inşaatın ilk çalışmaları belediye tarafından yapılmaya başlansa da asıl olarak yeni bir ulaşım şirketi kurulmaya çalışılıyordu. Kurulacak şirketin sermayesi 1 milyon lira olacaktı. Sermayenin 500.000 lirasını belediye, diğer 500.000 lirasını ise hissedarlar temin edecekti. Hisselerden büyük bir kısmı Süreyya Paşa tarafından satın alınacaktı. Artık şirketin kurulması önünde hiçbir engel kalmadığından, 19 Şubat 1928 tarihinde Bakanlar kurulu ve

²⁹² TBMMZC, D. IV, İ.S. XV, C. II, Oturum I, (20 Haziran 1931), s. 80.

²⁹³ TBMMZC, D.IV, İ.S. XV, C. II, Oturum I, (20 Haziran 1931), s. 80-81.

Cumhurbaşkanı şirketin kuruluşunu onaylamıştır. Bundan sonra Necmettin Sahir, Süreyya Paşa gibi isimlerden oluşan yeni bir kurucular heyeti teşekkül etmiş ve Ticaret mahkemesinin onayı ile İstanbul Ticaret ve sicil memurluğunun tescilinden sonra “Üsküdar Kısıklı Alemdağ Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi” 8 Haziran 1928’de faaliyete başlamıştır.²⁹⁴ Aynı gün açılış haberi basında da yer bulmuş, *Milliyet* gazetesinde ise, açılış merasiminden bir intiba ve bir hatıra alt yazısı ile karikatür çizimine yer verilmiştir.²⁹⁵ Yine aynı sayfada açılış merasimi ile ilgili detaylara da yer verilmiş, merasimin 7 Haziranda yapıldığı anlatılarak, Bağlarbaşı’ndaki elektrik fabrikasının süslenerek hazırlandığı, tramvay bekçileri ve vatmanların davetlileri karşıladığından bahsedilmiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, Meclis Başkanı Kazım Paşa, İstanbul Valisi Mithat Bey, Belediye Başkanı Muhittin Bey, İstanbul Milletvekilleri, Belediye Meclisi üyeleri, vatandaşlar bu merasime katılım sağlamışlardır. Davetliler öncelikle Üsküdar’dan tramvay ile Bağlarbaşı’na fabrikaya gelmişlerdir. Buradaki törende konuşmalar yapılmış, açılış merasimindeki kurdele ise Kazım Paşa tarafından kesilmiştir. Fabrika gezildikten sonra tramvaylara binilerek Kısıklı’ya kadar gidilmiş, Kazım Paşa burada halkla görüşmeler yaparak, halkın tramvaya dair izlenimlerini ve memnuniyetini dinlemiştir. Bundan sonra geriye dönmüş ve tören sona ermiştir.²⁹⁶ 8 Haziran 1928 tarihli Son Saat gazetesinde de tramvay açılışı yer almıştır. “*Türkün bir hayali daha gerçekleştiğinden, memnuniyetimiz nihayetsizdir.*”²⁹⁷ Denilerek, tramvayın faaliyete geçiş süreçleri anlatılmıştır. Yine 8 Haziran 1928 tarihli İkdâm gazetesinde ise, Üsküdar için yıllardır elzem olan tramvay hattının işlemeye başladığı, ihmal edildiği için ulaşımda gelişimin sağlanamadığı, Çamlıca ve diğer ulaşımın zor olan yerlerinin güzelliğinden istifade etmenin bu sayede kolaylaştığı anlatılmaktadır. Burada da aynı şekilde açılış töreninin detayları ile birlikte, satır aralarında yıllarca ulaşımın zorlaştırılması yerine daha erken bu hattın tamamlanması gerektiği tenkit edilmiştir.²⁹⁸ Mizah dergisi olan *Akbaba*’nın 7 Haziran 1928 tarihli sayısında, tramvay resmi ile birlikte, açılışı tasvir eden karikatüre yer verilmiştir.²⁹⁹ Tramvay işlemeye başladıktan sonra fiyatlandırma yapılmıştır. Bilet ücretleri, birinci mevki 10 kuruş, ikinci mevki 7.5 kuruş olarak belirlenmiştir. Her altı dakikada bir sefer

²⁹⁴ Engin, “*İstanbul’un Anadolu Yakası’nda İlk Tramvay Hattı...*,” s.124-125.

²⁹⁵ “Üsküdar Kısıklı Hattı Bugün Açılıyor”, *Milliyet*, 8 Haziran 1928, s. 1.

²⁹⁶ “Resmi Küşadı Dün Yapıldı.” *Milliyet*, 8 Haziran 1928, s. 1.

²⁹⁷ “Memnuniyetimiz Nihayetsizdir.”, *Son Saat*, 8 Haziran 1928, s. 1.

²⁹⁸ “Üsküdar Tramvaylarının Dün Resmi Küşadı Yapıldı.”, *İkdâm*, 8 Haziran 1928, s. 1.

²⁹⁹ “Bugün Üsküdar Tramvayının resmi Küşadı Yapılıyorken”, *Akbaba*, 7 Haziran 1928, s. 1.

yapılması uygun bulunmuştur.³⁰⁰ Tramvayın açıldığı 8 Haziran'dan 30 Haziran'a kadar devam eden 22 günlük dönemde, 110.856 yolcu taşınmıştır. Bir sene sonra, 1929 yılı 8 Haziran- 30 Haziran döneminde ise, 132.895 yolcu taşınmıştır. Toplam olarak, 1928 yılı boyunca 810,710 kişi taşınmış, 1929'da 1.378.151, 1930'da ise, 2.463.766 kişi bu hat vasıtasıyla ulaşımını gerçekleştirilmiştir. Ayrıca açıldığı 1928 yılında hattın yolu dört kilometre iken, 1929'da ön dört kilometreye çıkarılmıştır.³⁰¹ 1928 ve 1930 tarihleri arasında, yolcu taşıma oranı oldukça fazla olmasına rağmen, gelir ve gider oranlarında istenilen uyum sağlanamamıştır. İlk üç sene boyunca şirket istenilen kârı elde edememiştir. Bu olumsuz durum, şirketin yeni hatlar kurup, yolcu potansiyelini arttırma yoluna gitmesine sebep olmuş ve şirketin geleceğini belirlemiştir. Şehremaneti Mecmuasında Haziran 1928 tarihli sayıda da Üsküdar Kısıklı tramvayı ile ilgili yazılara yer verilmiştir. Üsküdar'da ulaşımın tarihi uzunca anlatılarak, Osmanlı zamanında burada faytonlu ve atlı ulaşım yapıldığı, devlet adamlarının Çamlıca'ya ve oradaki korulara bu şekilde ulaştığı ifade edilmiştir. Tramvayın gelmesi ile ulaşım ve bayındırlık hizmetinde gelişim sağlandığı, geçmişte ulaşım hizmetlerini yetersiz bulanların ve hiçbir zaman gelişimin sağlanamayacağını düşünenlerin mahcup olduğu ifade edilmiştir. Bu hizmetin elzem bir ihtiyaç olduğu zamanla daha iyi anlaşılacak ve elverişli bir zamanda, Üsküdar'ın Kadıköy'e de tramvay ile bağlanacağı öngörüsü anlatılmıştır. Şehremini açılış konuşmasında, bu hususa tekrar vurgu yaparak, bu hamlenin yapılabilmesi için uzun seneler beklendiğini ifade etmiştir.³⁰² Üsküdar'ın başka semtlere karayolu ile ulaşımı konusu ise bir başka tartışmalı konuydu. 1929 yılının eylül ayında bitirilmesi planlanan Şile-Üsküdar hattının tamamlanması uzun sürdüğünden basına tenkit içerikli haberler yansımıştır.³⁰³ Bu hat 1924'ten itibaren tamir ve yenileme çalışması içindeydi.³⁰⁴ Aynı sene içinde, ulaşım da farklı sorunlarla da yüz yüze gelinmişti. Üsküdar Kadıköy çevresinde seyahat eden otobüslerin Gazi Köprüsü vergisi vermesi zorunlu kılınmış ve yolcularına bilet satan nakil vasıtalarının da bilet ücretlerine bu vergiyi yansıtması gerektiği zorunlu kılınmıştır.³⁰⁵ Bir başka gazetede ise, deniz taşımacılığı gündeme getirilerek, geçmişten kalan bir ulaşım şekli olan sandal taşımacılığının

³⁰⁰ Engin, *İstanbul'un Anadolu Yakası'nda...*, s.125.

³⁰¹ "İstanbul'da Nakliyat Hareketi ve Faaliyeti, *İstanbul Belediye Mecmuası*, No: 94, 1932, s. 439.

³⁰² "Üsküdar Kısıklı Tramvayı", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, No: 46, 1928, s.622-623.

³⁰³ "Şilede", *Son Saat*, 5 Teşrin-i Evvel 1929, s. 6.

³⁰⁴ *BCA*, 10.38.13.30.18.1.1. lef 2-3. Üsküdar- Şile Yoluna Ait Tamiratta Süre Uzatma Talebinin Kabulüne Dair Belge.

³⁰⁵ "Yeni Köprü", *Son Saat*, 10 Haziran 1929, s. 10.

Şirket-i Hayriye'nin Üsküdar ve diğer ilçelerle olan ticaretini sekteye uğrattığına değinilmiştir. Şirket müdürü Yusuf Ziya Bey ise bu hususa şu şekilde cevap vermiştir:

“...Bizim köprüdeki Boğaziçi İskelemizin hemen yakınında rıhtım şirketinin dubası duruyor. Arada sandalcılar da nakliyat yapıyorlar. Vapurlarımızın iskeleye yanaşması ve hareketi güç oluyor. Deniz ticareti müdürlüğüne bunları yazdık ve dubanın oradan kaldırılmasını rica ettik...”³⁰⁶

Bununla birlikte Üsküdar- Kısıklı hattının ulaşımına katkı sağlasa da yeterli bulunmadığı zamanla anlaşılacaktı. İstanbul'un genelinde taşınan yolcu sayısı artmış, dolayısıyla yeni ulaşım ağlarına ihtiyaç söz konusu olmuştur. İstanbul'da 1920 yılında toplam 48.409 yolcu tramvaylarla yolculuk yapmışken, bu sayı 1930 yılında, 60.773'e yükselmiştir. Bu sayı 1926 ve 1927 yıllarında ise, 62 bin kişiye kadar çıkmıştır.³⁰⁷ İlerleyen yıllarda, hat, Karacaahmet ve Haydarpaşa yönüne doğru genişletilmiş ve Bayındırlık Bakanı Recep Peker ile Belediye Başkanı adına Hamit Bey tarafından imzalanan bir sözleşme ile şirketin adı “Üsküdar- Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi” olmuş ve İstanbul Belediyesi tüm imtiyaz hattını bu şirkete devretmiştir.³⁰⁸ Yeni hatların yapımı da bu şirket tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu arada bir yandan Nafia Vekâleti tarafından yeni projeler de hazırlanmaktaydı. Çünkü sadece Kısıklı- Alemdağ hattında devam eden taşımacılığın yeterli olamayacağını anlamışlardı. Bunun üzerine hattın Haydarpaşa ve Kadıköy'e kadar uzatılması uygun bulunmuştur. Bu amaçla, Üsküdar-Kısıklı, Üsküdar-Haydarpaşa ve Bağlarbaşı- Karacaahmet hatlarının içinde rayların ve makasların bulunduğu 1000 tonluk malzeme sipariş ederek getirtilmiştir.³⁰⁹ 17 Eylül 1929'da Başbakan ve Bayındırlık Bakanının katılımıyla hattın temeli atılmış, 13 Aralık 1929'da ulaşımına açılmıştır. Önce Kadıköy'e kadar uzatılması planlanmış, ihale açılmış ancak mali külfeti nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Üsküdar hattında 1550 metrelik bir bölüm çift hale getirilmiştir. Tedbirler alınarak, seferler daha düzenli ve sık yapılmaya başlamıştır. Elektrik daha ucuz olması amacıyla belediyeden temin edilmiştir. 14 Kanun-ı evvel 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesi haberine göre, hattın

³⁰⁶ “Sandalcılar”, *Son Saat*, 8 Nisan 1929, s. 1.

³⁰⁷ “İstanbul'da Nakliyat Hareketi ve Faaliyeti”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, No: 94, 1932, s. 435.

³⁰⁸ Hamit Pehlivanlı, “Anadolu Yakası Ulaşımında Üsküdar Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi'nin Yeri”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri X (19-20-21 Ekim 2018)*, I, İstanbul 2009, s. 251.

³⁰⁹ “Üsküdar Tramvayı İkinci Kısım Malzeme ve Raylar da geldi.”, *Akşam*, 12 Ağustos 1929, s. 3.

Kadıköy'e kadar uzanabilmesi için, belediye, kendi hissesine düşen 60 bin TL'yi ödemiş, ancak Demir Yolları İdaresi ayırması gereken bütçeyi vermekten vazgeçmiştir. Çünkü Kadıköy' kadar uzanabilmesi için, asma bir köprüye ihtiyaç duyuluyordu, bunun için de 320.000 TL'ye mal olacağı hesap edilmişti. İlk ödemeler yapıldıktan sonra, Demir Yolları İdaresi ikinci ödemeyi yapmamış, bunun üzerine belediye elindeki bütçeyi Cerrahpaşa Hastanesinin yapımına harcamıştır. Halk Haydarpaşa hattına ilgi gösterse de Kadıköy'e ulaşım kolaylığı sağlamadığı için şikâyet etmiştir.³¹⁰ Hattın genişleme çalışmaları sonucunda 1931 yılı sonundaki durumu şu şekildedir: Üsküdar- Kısıklı 3050 metre tek hat ve 1550 metre çift hattır. Üsküdar- Haydarpaşa 3.900 metre ve tek hattır. Bağlarbaşı- Karacaahmet ise 2.200 metre ve tek hattır.³¹¹ Bazı hatlar 1934'te yapılan bir başka çalışma ile çift hatta çevrilmiştir. 1931'de bir kanun layihası ile Vakıflar Genel Müdürlüğü de Üsküdar Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi'ne katılmıştır.³¹² Demiryolları İdaresinin de desteğini alabilmek, asma köprü inşaatının yapılabilmesi ve hattın Kadıköy'e uzatılabilmesi açısından değerliydi. Yeni bir çözüm yolu üretebilmek adına İsveç'ten bir şirket ile görüşmeler yapılarak, bir anlaşmaya varılmış ve anlaşmanın esasları 25 Kanun-ı Sâni 1933 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlanmıştır. Buradaki anlaşmaya göre, tramvay Haydarpaşa kavşağında bulunan Hıfzıssıhha Enstitüsünün yanından İbrahimağa Çayırına indirilecek ve oradan Yeldeğirmeni'ne kadar uzatılacaktır. Söğütlüçeşme ve Altıyol hattından devam ederek, hat ikiye ayrılacak ve tramvaylardan biri Moda'ya diğeri Kızıltoprak'a geçecektir.³¹³ Ertesi gün Milliyet gazetesi ise, müzakere sürecinin devam ettiğini ancak henüz anlaşmaya varılmadığını yazmıştır.³¹⁴ Kuşkusuz ki yabancı bir firmaya duyulan güvenin altyapısı, 1930'da tramvay şirketinin döviz ihtiyacının artması sonucunda, nasıl karşılanacağına dair tezkire hazırlanarak³¹⁵ içeride çözümlenmeye çalışılarak oluşturulmuşsa da, her iki yolla da bir çözüme ulaşılmak istendiği aşikârdır. Nihayetinde Alman firması ile 11 Ekim 1933'te anlaşma yapılmış ve Almanlardan ray ve döşeme teçhizatına dair malzemeler satın alınmıştır. Malzeme temininden sonra, 30 Nisan 1934'te şirket idare meclisi murahhas üyesi Necmettin

³¹⁰ "Haydarpaşa Tramvayına Rağbet", *Cumhuriyet*, 14 Kânun-u Evvel 1929, s. 2.

³¹¹ Pehlivanlı, *Anadolu Yakası Ulaşımında...*, s. 252-253.

³¹² *BCA*, 20.31.19.30.18.1.2. Evkaf Umum Müdürlüğünün Üsküdar Kadıköy Halk Tramvayları T.A.Ş.'ye Katılması Hakkında 20 Mayıs 1931 Tarihli Kanun Layihası.

³¹³ "Kadıköy'e Tramvay Hattı", *Cumhuriyet*, 25 Kânun-ı Sâni 1933, s. 2.

³¹⁴ "Üsküdar Tramvayları", *Milliyet*, 26 Kânun-ı Sâni 1933, s. 3.

³¹⁵ *BCA*, 13.59.9. 30.18.1.2. Üsküdar Tramvay ve Kadıköy Elektrik Şirketlerinin Döviz İhtiyacı ile İlgili 3 Eylül 1930 Tarihli Belge.

Sahir Bey tarafından ilk kazma vurularak temel atılmıştır. Şirket 29 Ekim 1934'te, yani Cumhuriyetin ilanının 11. Yıldönümünde şebeke inşaatını bitirmeyi vaat etmiştir. Ancak vaat ettiğiinden daha erken bir tarihte, yani 27 Ağustos 1934'te Üsküdar- Kadıköy arası tramvay ulaşımı sağlanmıştır. Açılış merasiminde Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ, Necmettin Sahir konuşmalar yaparak, hattın uzatılmasının önemini ve şimdiye kadar yapılamayışının sebeplerini izah etmişlerdir.³¹⁶ 1928-1932 yılları arasında Üsküdar- Kısıklı- Bağlarbaşı- Haydarpaşa arasında toplam 9.349.751 yolcu taşınmıştır. En çok yolcu 5.478.573 kişi ile Üsküdar Kısıklı arasında, en az yolcu ise 166.525 kişi ile Üsküdar- Bağlarbaşı- Haydarpaşa arasında taşınmıştır.³¹⁷ Şebeke genişletildiği için 1934 ve 1937 yılları arasında ise bu rakam daha çok artmıştır. Aynı sene içinde hem taşımacılığın ve ona bağlı olarak elektrik tüketiminin de artması nedeniyle 1934'te tramvay şirketinin de elektrik tüketim vergisi ödemesine karar verilmiştir.³¹⁸ 1 Eylül 1934'ten itibaren Kadıköy'e de yolcu taşımacılığına resmi olarak başlayan tramvay tarifelerinde aynı gün indirimine gidilmiştir. En son fiyat değişimi, 1926 yılında Nafia Vekâleti ile tramvay şirketi arasında yapılan anlaşma ile yürürlüğe girmiş, ancak aradan geçen zaman zarfında herhangi bir değişime gidilmeyerek halkın ucuz bilet temin etme talebine yanıt verilememiştir. Bu bakımdan Nafia Vekili Ali Bey, 1926 mukavelesini feshederek, 1923 yılında tatbik edilen ödeme sistemine geri dönmüştür.³¹⁹ Temel olarak Cumhuriyet döneminde sadece tramvay taşımacılığı yoktu, bilhassa 1930'dan itibaren taksiler, otobüsler ve dolmuşlar kullanılmaya başlanmıştır. Ancak tramvay taşımacılığı bu araçlara göre daha ucuz olduğundan dolayı halkın daha fazla talebine maruz kalıyordu. Taşımacılığı daha çok arttırabilmek amacıyla 1900'lerin başında benzinli araçlar Üsküdar'da hizmet veriyor, halkı etraftaki mesire yerlerine ulaştırıyordu. Standartları yükseltebilmek için, 1 Ocak 1925 tarihinden itibaren benzinle çalıştırılan araçlara taksimetre takılmaya başlanmıştır. Şehremini Emin Erkul Bey, civardaki mesire yerlerine yolcu taşıyan bir araca taksimetreyi bizzat kendisi takmıştır.³²⁰ Arabaların tarifeleri ve işleyecekleri hatlar da burada netleştirilmiştir.³²¹ 1929'a gelindiğinde ise, şoförler istedikleri hakları elde edemedikleri gerekçesiyle

³¹⁶ Pehlivanlı, *Anadolu Yakası Ulaşımında...*, s. 253-254.

³¹⁷ Pehlivanlı, *Anadolu Yakası Ulaşımında...*, s. 258.

³¹⁸ "Elektrik Resmi Tramvay Şirketinden de Alınacak.", *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1934, s. 3.

³¹⁹ "Eski Tarifeye Dönüyoruz.", *Milliyet*, 1 Eylül 1934, s. 1.

³²⁰ "İstanbul'da İlk Taksimetre", *Şehremaneti Mecmuası*, 1 Kânun-ı Sâni 1341, s. 222-223.

³²¹ Akın Kurtoğlu, "Üsküdar Şehir İçi Ulaşım Tarihi", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VII (2-4 Kasım 2012)*, İstanbul, 2014, s. 524.

greve gitmişlerdir. Tramvay şirketinden ve Şirket-i Hayriye'den tramvay ve vapur seferlerinin çoğaltılmasını talep etmişlerdir.³²² Ulaşım ağını arttırabilmek adına bir yandan farklı çalışmalar da yürütülmekteydi. Üsküdar sahillerini Avrupa Yakasına bağlayabilecek bir köprü ya da tünel inşası için İspanyol bir mühendis olan Fernando Herrera bir proje tanzim ederek³²³ Hariciye Vekâleti'ne sunmuş, 1929'da bu projenin yapımı ile ilgili proje aşamalarını İspanya heyeti Nafia Vekâletine takdim etmiştir.³²⁴ Bu konu 1936'da tekrar gündeme getirilmiş, Üsküdar'da Salacak sahili ile Sarayburnu arasında ulaşımı kolaylaştırabilmek için Nuri Demirağ tarafından bir teklif sunulmuştu. Amaç Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlamaktı, bunun için bağlantı noktası olarak Üsküdar uygun bulunmuştu.³²⁵ Gerek İstanbul'da olsun gerekse herhangi bir muhitte, ulaşım ihtiyacının karşılanabilmesi bütçe ayrılması belli kriterlerle ilişkiliydi, yani insan sayısının artması doğrultusunda yeni metotlarla ulaşım ağları geliştirilmeye çalışılıyordu. Yine aynı mantıkla, tramvay geldikten sonra nüfus yoğunluğunun artmasının devamında Üsküdar'da 2 Ağustos 1929'da müteşebbis ve faal bir zümrenin gayretiyle, Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü'nün çıkardığı kararname ile Üsküdar Bankası açılmıştır.³²⁶ Mihrimah Sultan Camii'nde okunan mevlidin ardından, bankanın müdürü bir konuşma yapmış, ardından Kaymakam Faik Bey, Üsküdar Bankasının anonim şirketlerin daha uzun ömürlü olabilmesi, Üsküdar'da geniş kapsamlı çalışmalar yürüten ve maddi desteğe ihtiyaç duyan kimseler için 100 bin Türk lirası sermaye ile açıldığını söylemiştir. Kurucuları arasında Balıkesir Mebusları Mehmet Cavit Bey ile Osman Niyazi Bey, Diyarbakır Mebusu Rüştü Bey gibi tüccarlar bulunmaktadır.³²⁷

Üsküdar Kadıköy Halk Tramvayları Türk Anonim Şirketi, kurulduğu günden itibaren, yarattığı olumlu tesirin yanında, kendi içinde çözmeye çalıştığı bazı sorunlarla da meşguldü. Mali olarak istenilen düzeyde refah sağlayamamış, kâr oranı düşük kalmıştır. 1929 yılının temmuz ayında, gazetelerde gelir ve gider düzeyinin dengede kaldığı, ancak gelecek senelerde istenilen kârın elde edebileceğine dair

³²² “Şoförlerin Grevi Devam Ediyor.”, *Akşam*, 4 Haziran 1929, s. 1.

³²³ *TDA*, Yer Bilgisi: 44739-215544- 22. Hariciye Vekâleti Ticari İşler Müdüriyetine Ait 25 Temmuz 1929 Tarihli Belge.

³²⁴ *TDA*, Yer Bilgisi: 44739-215544-23. Hariciye Nezaretine Gönderilen 8 Temmuz 1929 Tarihli Belge.

³²⁵ “İstanbul Üsküdar Köprüsü Yapılırsa”, *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1936, s. 8.

³²⁶ *BCA*, 30.18.1.2. 1.13.19. 16 Ocak 1929 Tarihli Kararname.

³²⁷ “Üsküdar'da İlk Banka”, *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1929, s. 1.

haberler çıkıyordu.³²⁸ Alınan tüm tedbirlere rağmen şirket istenilen seviyeye ulaşamamış ve tasfiyesine karar verilmiştir.³²⁹ 1955'te şirket, İstanbul Belediyesi Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. Şirketin inşa ettiği tramvay hattı ise, Üsküdar'da 1966 yılına kadar hizmet vermeye devam etmiş, ulaşımı aksattığı gerekçesi ile aynı sene içinde kaldırılmıştır. Tramvaylar sadece halk için ucuzluğundan dolayı değil, aynı zamanda çevre korumak için de tertemiz bir toplu taşıma sistemiydi. Bir şehir disipliniydi de aynı zamanda. Durakta beklerken sıraya girmeyi, vasıtaya kimseyi itip kakmadan binmeyi öğreten, usul ve adabı olan bir toplu taşıma biçimiydi.³³⁰ Ulaşım ağına yeni katkı sağlayabilmek amacıyla da Beyoğlu Üsküdar ve Boğaziçi bendinde otobüsler tahsis edilmiştir.³³¹

3.2.2. Deniz Ulaşımı

Üsküdar'da yolcu taşımacılığı yapılan bir diğer alan da deniz ulaşımı idi. Esasında Üsküdar ve Kadıköy Anadolu Yakası'nda deniz ulaşımının çok eski dönemlerde başladığı ve zamanla sosyal yaşamın bu çevrelerde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bilhassa Kadıköy'de 1930'larda tüm resmi daireler iskele meydanı çevresinde toplanmıştı.³³² Üsküdar ve Kadıköy'de aynı şekilde, deniz ulaşımının temeli tekne ve kayıklara dayanıyordu. Ancak zamanla kayıkla iki yaka arasında yolcu taşımacılığı yetersiz gelmeye başlamış, gelişen teknoloji farklı yöntemler uygulanmasını mecbur kılmıştı. Sultan Abdülmecit'in onayladığı layiha ile kurulan Şirket-i Hayriye, Boğaziçi kıyılarında kayık ve mavnalarla yapılan yetersiz ulaşım seyrini değiştirebilmesi amacını taşıyordu. İlk gemileri İngiltere'ye sipariş edilen şirket, sipariş edilen 6 gemiden 4 tanesi İstanbul'a ulaşır ulaşmaz Nisan 1852'de ilk seferini yapmış ve bu sefer Üsküdar'a gerçekleştirilmiştir. O zamanlar vapurların yanaşabileceği bir iskele mevcut olmadığından sahile yanaştırılan yolcular kayıklarla kıyıya çıkarılıyorlardı. Kötü hava koşullarında kıyıya ulaşım bu şekilde mevcut olamayacağından Boğaziçi'nin Anadolu ve Rumeli taraflarına iskeleler inşa edilmiştir.³³³

³²⁸ "Üsküdar Tramvayları", *Vakit*, 20 Temmuz 1929, s. 2.

³²⁹ Pehlivanlı, *Anadolu Yakası Ulaşımında...*, s. 272-273.

³³⁰ Gökhan Önce, *Kendine Özgü Bir Semt Moda*, İstanbul, Kadıköy Belediyesi Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, 2004, s. 20.

³³¹ "İstanbul Tramvay Şirketi", *Son Saat*, 6 Ağustos 1929, s. 8.

³³² Önce, *Kendine Özgü...*, s. 16.

³³³ Levent Kaya Ocakaçan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Şirket-i Hayriye", *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2009, s. 33.

Beylerbeyi Camisinin yanındaki Beylerbeyi İskelesi, İskele Cami yanındaki Çengelköy İskelesi (Şirket-i Hayriye sonradan bu iskeleyi başka bir yere taşımıştır.), Tahir Efendi Cami yanındaki Harem İskelesi, Kandilli, Kavak, Kuzguncuk, Salacak, Balaban, Vaniköy, Ayazma, Paşalimanı, Öküzlimanı, Taşlıman, At Kayıkları, Üsküdar ve İhsaniye İskeleleri, Üsküdar'da deniz taşımacılığının yapıldığı merkezlerdi. Deniz yolu ile gelen mallar Kavak İskelesi'nde depolanır ve gümrüğü alınırdı. Hüsrev Ağa Cami'nin bulunduğu sokak Kavak İskelesi Sokağı olarak adlandırılmış, zamanla iskele kapatılarak mahalle kahvesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kuzguncuk İskelesi, 1865'teki yangından sonra, 1913'te Şirket-i Hayriye tarafından yeniden düzenlenmiş, her gün ortalama 2000 yolcunun deniz ulaşımını kullandığı bir yerdi. Salacak İskelesi, 1852'de Şirket-i Hayriye tarafından kurulmuş Üsküdar'ın en eski deniz ulaşımı bölgesidir. Kuzguncuk'a göre halkın tamamıyla Müslüman olması ve nüfus yoğunluğunun azlığı nedeniyle yolcu potansiyeli daha düşük olup, 1926'da günde 222 yolcu seyahat etmekteydi.³³⁴ Cafer Tayyar Eğilmez ve Çürüksulu Mahmut Paşa'nın bu iskeleye yakın köşkları vardı. Bu iskele 1970'lere kadar aktif şekilde kullanılmıştır. 1851'den beri hizmet veren bir başka ulaşım yeri olan Kayık İskelesi ise, Şirket-i Hayriye kurulduktan sonra önemini yitirmiş ve Üsküdar vapurlarının kullanılmasıyla buradaki kayıkçıların meslek grubu olarak zamanla bir etkisi kalmamıştır. 1925'te deniz ulaşımını geliştirebilmek adına Bahriyeli İngiliz Ahmet Paşa'nın temsil ettiği yabancı sermayedar grup tarafından şehremanetine müracaat edilerek Üsküdar ile Sarayburnu arasında deniz altından tünel inşası teklif edilmişse de şehremaneti, bu teklifin belediyeden ziyade hükümetle alakalı bir konu olduğuna karar vererek hükümete arz etmişse de girişim sonuçsuz kalmıştır.³³⁵ 1926'da Harem ve Salacak İskelelerinin onarım ve işletmesinin bir diğer deniz ulaşımı firması Seyr-i Sefain Umum Müdürlüğüne verilmesi ile ilgili mecliste önerge sunulmuştur.³³⁶

Üsküdar İskelesi (Büyük İskele), çok eski tarihli bir yapı olup, İstanbul Türkler tarafından fethedildikten sonra, Müslümanlar cenazelerini kutsal kabul edilen Üsküdar'a bu iskeleden getirmişlerdir. Yakınında Mihrimah Sultan ile Yeni Valide Camileri bulunmaktadır. 1929'da Üsküdar İskelesi'nden Doğancılar ve

³³⁴ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle...*, s. 363-364.

³³⁵ Yusuf Yıldırım, "Emin Erkul'un Mesleki ve Siyasi Biyografisi", Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2017, s. 87.

³³⁶ *BCA*, 8.46.6. 30.10.0.0. lef 2-3. Muş Mebusu Osman Kadri Bey'in 24 Temmuz 1926 Tarihli Önergesi.

Bağlarbaşı'na uzanan bir tramvay hattı inşa edilmesi için³³⁷, 1932 yılında ise tramvay hattının genişletme çalışmaları sırasında, hattın bu iskeleyle yakın, merkezi bir yerden geçmesi için çalışma yapılmıştı.³³⁸ İskelenin yakınındaki Kayıkhane Gazinosu ise bu çalışmalar sonucunda 1932 yılında satılığa çıkarılmıştı.³³⁹ 1929'da resmi bir ziyaret için 5 gemi ile İstanbul'a gelen İngiliz Filosu Üsküdar ile Kabataş arasında demirlemiş, bu gemilerden biri ise, Dünya Savaşı'ndan bir yıl önce inşa edilen Queen Elizabeth zırhlısıydı.³⁴⁰ 1930'da Akdeniz'den gelen yüklü bir İngiliz gemisi, Beşiktaş açıklarında bir vapur ile çarpışmış, çarpışmanın etkisiyle iki gemi de sürüklenerek Salacak açıklarında karaya oturmuştur.³⁴¹

Şirket-i Hayriye kurulduktan sonra sefer sayıları da zamanla arttırılmış, özel günlerde, ramazan ayında ve yazın mesire yerlerine rahatlıkla ulaşmak isteyen vatandaşlar için deniz ulaşımı da cazip hale gelmeye başlamıştı.³⁴² Zamanla Üsküdar, Beşiktaş ve Karadeniz'e kadar bütün Boğaziçi hattının işletmesi Şirket-i Hayriye'ye verilmişti.³⁴³ Halkın bu talebi sonucunda, ulaşım kolaylığı sağlanabilmesi için sefer tarifelerinde indirim yapılmıştır.³⁴⁴ Şirket-i Hayriye, yaz aylarında, hem gündüz hem de gece Salacak ile Üsküdar'a seferleri sıklaştırmıştır.³⁴⁵ Bihassa cuma ve pazar günleri, Çamlıca ve Fenerbahçe gibi mesire yerlerine arabaları ile gitmek isteyenlere kolaylık sağlayabilmek adına belli günlere arabalı vapur seferleri eklenmiştir.³⁴⁶ Kışın öğrencilerin ulaşımını kolaylaştırabilmek adına Üsküdar yönündeki tarifelere yeni vapur seferleri eklenmiştir.³⁴⁷ Üsküdar ve Kadıköy vapurları günün her saatinde yoğun olmuş, yolcu profili her zaman değişken olsa da tanınmış simalar, yazarlar bu vapurlarla seyahat etmişlerdir. Şehremaneti, Beyoğlu, Beşiktaş ve Üsküdar İskelelerine halkın rahat ve seri şekilde ulaşabilmesi için de bu hatlara ek otobüs seferleri koymuştur.³⁴⁸ 1929 yılında yaşanan ağır kış şartları nedeniyle Kandilli Rasathanesi halkı uyarmış, Üsküdar, Harem, Salacak

³³⁷ “Kadıköy’e Tramvay Yapılmıyor.”, *İkdam*, 1 Nisan 1929, s. 1.

³³⁸ “İmtiyazlı Şirketler İşlerinin Tetkiki”, *Vakit*, 4 Kânun-ı Evvel 1932, s. 4.

³³⁹ “Bedavadan 1500 Lira”, *Vakit*, 27 Kânun-ı Sani 1932, s. 7.

³⁴⁰ “İngiliz Filosunun Ziyareti”, *İkdam*, 5 Teşrin-i Evvel 1929, s. 1.

³⁴¹ “Çarpışan Gemiler”, *Vakit*, 19 Şubat 1930, s. 2.

³⁴² Önce, *Kendine Özgü...*, s. 16-17.

³⁴³ “Şirket-i Hayriye'nin Tarifesi”, *Vakit*, 26 Kanun-ı Sâni 1930, s. 4.

³⁴⁴ “Limanda”, *Vakit*, 6 Ağustos 1931, s. 5.

³⁴⁵ “Vesaiti Nakliye”, *Milliyet*, 18 Haziran 1931, s. 7.

³⁴⁶ “Şirket-i Hayriye'den”, *Vakit*, 21 Haziran 1929, s. 4.

³⁴⁷ “Tarifelerde Tadilat”, *Vakit*, 1 Kânun-ı Evvel 1929, s.3.

³⁴⁸ “Otobüs Seyrüseferi”, *Milliyet*, 26 Haziran 1931, s. 7.

vapur seferleri iptal edilmiştir.³⁴⁹ Deniz ulaşımı ile birlikte elektrik hatları da donduğundan Üsküdar- Kısıklı hattı da işleyemez hale gelmiştir. Boğaz hattı boyunca ve Karadeniz’de deniz kazaları meydana gelmiş,³⁵⁰ 15 Kânun-ı Sani 1929’da Üsküdar’dan kalkan Şirket-i Hayriye vapuru Sarayburnu açıklarında dalgaların yoğunluğuyla batma tehlikesi atlatmıştır. 3 Mart 1929’da hava tahminini beyan eden Kandilli Rasathanesi müdürü Fatin Gökmen, hava şartlarının daha olumsuz olacağı hususunda halkı uyarmıştır.³⁵¹ Üsküdar’da yapılamayan seferler Haydarpaşa’dan tatbik edilmek istense de mümkün olamamıştır.³⁵²

Vapurun kalkmadığı sisli günlerde yolcular küçük gruplar halinde araba kiralayarak, ya da küçük motorlara binerek seyahat etmeye çalışmışlardır. 1851’den beri hizmet veren Kayık İskelesi, Şirket-i Hayriye kurulduktan sonra önemini yitirmiş ve Üsküdar vapurlarının kullanılmasıyla buradaki kayıkçıların meslek grubu olarak zamanla bir etkisi kalmamıştır. Bilhassa cumhuriyetin ilanından önce iskelelerde kadınlar için ayrı bir yer mevcut olup, vapura kendileri için ayrılan kısımdan binmişlerdir. Bu iskelelerde deniz ulaşımı ile birlikte halk için kurulan kahvehane gibi yerler de mevcuttu.³⁵³ Beylerbeyi ve Çengelköy İskeleleri bir dönem vapurların geç hareket etmesi şikâyetleri ile gündeme gelmiştir. Bunun üzerine kaptanın, idare meclisinde savunmasının alınmasına karar verilir. Kaptan Beykozlu Ömer Bey gecikmenin nedenini şöyle anlatmıştır:³⁵⁴

“...Bilindiği gibi Beylerbeyi İskelesinde iki kişi karşılaşınca nezaketen birbirine selam vermek, yol vermek ister. Birbirini önden buyur ederken vapurun hareketini geciktirirler. Kuzguncuk, malumunuz kalabalık Musevi ailelerinin oturduğu bir yer. Vapura öyle hücum ediyorlar ki binmeleri uzun zaman alıyor. Çengelköy bildiğiniz gibi bahçelik bir köy, halk yetiştirdiği mahsulü İstanbul’a hep vapurla indiriyor. Sebzelerin küfelerin indirilmesi epey vakit alıyor. Şimdi anlatabildim mi niçin geciktiğimin sebebini?...”

7 Temmuz 1932’de Üsküdar halkı, Üsküdar vapur ücretlerinin fazlalığı konusunda şikâyet dile getirmiş, bunun üzerine liman tarife komisyonu tetkikat

³⁴⁹ “Kar Fırtınası”, *Milliyet*, 3 Şubat 1929, s. 1.

³⁵⁰ “Limanımızda”, *Son Saat*, 10 Şubat 1929, s. 2.

³⁵¹ “Başımızda Felaket Dolaşıyor.”, *Son Saat*, 3 Mart 1929, s. 1.

³⁵² “İstanbul’un Görmediği Manzara”, *İkdam*, 2 Mart 1929, s. 1.

³⁵³ “Şirket-i Hayriye’den”, *Milliyet*, 6 Haziran 1931, s. 6.

³⁵⁴ Adil Bali, *Vapurlarıyla İstanbul*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2020, s. 861.

başlatmıştır.³⁵⁵ 1940'larda ise Üsküdar iskelesi aşırı kalabalık ve izdihamlı oluşu ile tasvir ediliyordu.³⁵⁶ Şirket-i Hayriye vapurları daha sık işlemeye başlayınca Harem İskelesi de tamir edilmişti.³⁵⁷ Eskiden Defterdar Cami yanında bulunan Harem İskelesi, 1956-1958 yıllarında yapılan genişleme çalışmaları ile yeni şeklini almıştır. Kandilli ve Vaniköy İskeleleri de Cumhuriyet döneminde aktif şekilde kullanılmıştır.

Şirket-i Hayriye'nin Üsküdar, Haydarpaşa ve Sirkeci iskelelerinde bulunan 26 numaralı Suhulet ve 27 numaralı Sahilbent arabalı vapurları, Birinci Dünya Savaşı sırasında asker nakliyatında kullanılmışlardır. Askeriye'nin talebi üzerine, Beşinci Kolordu'dan iki firkanın Üsküdar'dan Sirkeci'ye geçirilmesi istenmişti. Bunun üzerine 27 numaralı Sahilbent vapuru bir gün içinde sekiz sefer yaparak, ayrıca Piyade'nin de nakledilmesi için de Kalender, Sarayburnu, Boğaziçi ve Güzelhisar vapurları da ek seferler gerçekleştirerek bu sevkiyatı 10 günde tamamlamışlardı. 27 numaralı Sahilbent arabalı vapuru, askeri sevkiyat yaparken, 7 Temmuz 1915'te Üsküdar'dan yüklediği asker ile birlikte rıhtıma geldiği sırada Kız Kulesi civarına gizlenmiş bir İngiliz denizaltısı tarafından torpil saldırısına uğramış, ancak torpil gemiyi iskalayarak sadece maddi zarara sebep olmuştur.³⁵⁸ İskele çevresinde yürüyüş yapmak ise Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkmış bir alışkanlıktı. Havanın güzel olduğu kış aylarında dahi hanımlar ve erkekler devrin moda kıyafetleriyle iskele çevresinde yürüyüş yaparlardı.³⁵⁹ Bu mesire yerlerine ulaşım ihtiyacını karşılayabilmek için Şirket-i Hayriye vapurların sefer sayılarını arttırmıştı. 1927'de 72 numaralı Üsküdar isimli vapur hizmete girmiş ve 1944 yılına kadar Boğaziçi'nde yolcu taşımacılığı yapmıştır.³⁶⁰ 1945'ten sonra Şirket-i Hayriye, Türkiye Denizcilik İşletmeleri adını almıştır.

3.3. Üsküdar'da İmar ve Çevre Düzenleme Faaliyetleri

İmar faaliyetleri, 20. Yüzyıl başlarında Cumhuriyetin ilanını takiben fazlaşmış, geçmişte mevcut olan ahşap binaların yerini modern yapılar almıştır. Üsküdar'da bulunan hatırı sayılır düzeyde Rum ve Ermeni nüfusu, kiliseler ve camilerin bir arada bulunması, mahalle kültürünün mevcut olması, elbette ki modern

³⁵⁵ "Boğaziçinde Seferler Ucuzlayabilecek mi", *Milliyet*, 7 Temmuz 1932, s. 7.

³⁵⁶ Bali, *Vapurlarıyla...*, s. 879.

³⁵⁷ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2014, s. 73.

³⁵⁸ Ocakaçan, *Birinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 44.

³⁵⁹ Önce, *Kendine Özgü...*, s. 63-64.

³⁶⁰ Eser Tutel, *Şirket-i Hayriye*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 83.

diye adlandırılan yapılaşmanın tamamıyla modern değil de geleneksel bir temelinin mevcut olduğu anlamına da geliyordu. Müslüman ve gayrimüslim esnaf kendi aralarında meslek gruplarına ayrılmışlardı. Rumlar Üsküdar'da bulunan Müslüman olmayan nüfus içinde, Ermenilerden sonra ikinci, 1914'ten sonra ise ilk sırayı almışlardır.³⁶¹ Bakkalcılık, balıkçılık, bahçıvanlık ve çobanlıkla meşgul olmuşlardır.³⁶² Bilhassa Kuzguncuk'ta ve Selamsız Mahalle'sinde, Yahudi ve Ermeni nüfusu fazlaydı, buradaki gayrimüslim okullarına Yahudi Cemaatinin destek olduğu da bilinmektedir. Müslüman mahalle kültüründe ise, bütünleştirici bir nitelik mevcuttu. Örneğin camiiler sadece ibadethane değil, bu camilerin etrafında bulunan meydanlarla birlikte mahalle kültürüne katkı sağlayan mekânlardı. Esnaf ya da diğer vatandaşlar burada toplanırdı. Fetihten sonra, mahalle kültürünün oluşması elbette ki kaçınılmazdı. Bu kültürün oluştuğu yerlere ilk olarak çeşmeler yapılmış, su ihtiyacını karşılayabilmek birincil ihtiyaç olarak görülmüştür.³⁶³ Cumhuriyetin ilk yıllarında bütçe açıklarına ve Nafia Vekâletinin kısıtlı olanaklarına rağmen hükümetin ilk olarak el attığı alanlar ulaşım ve imar konularıydı. İcra Vekiller Heyeti Reisi Fethi Okyar, 5 Eylül 1923 tarihli hükümet programında: *"Yaşamak için, iktisadi gelişimimizi temin edebilmek için, umur-u nafia' ya dört elle sarılmak mecburiyetindeyiz. Ancak bu ihtiyacın bütçeden teminine bugün için ihtiyaç yoktur."*³⁶⁴ Cümleleriyle ulaşımın önemini ifade etmiştir. Doğal bir durum olarak ilk yıllarda hükümetin imar ve ulaşım alanlarına yaptığı yatırımlar sınırlı kalmıştır. Türk ulusçuluğunun etkisi ise milli iktisat, milli müdafaa, milli sanayi gibi alanlarda kendini gösterdiği gibi ulaşım ve yapılaşma alanında da kendini göstermiştir. Buna paralel olarak da yeni faaliyetler ülkenin kendi iç bünyesinde yapılmaya çalışılmıştır. İmar faaliyetlerinin artması ise, Üsküdar'da yeni binaların yapılmasını da beraberinde getirmişti. 1923 yılında ülke çapında imarı özendirebilmek için inşa edilmiş veya edilecek olan gayrimenkuller bazı vergilerden muaf tutulmuştu, bina inşasına taahhüt eden şirketlere ve müesseselere de bazı kolaylıklar sağlanacaktı.³⁶⁵ On yıl sonra, 1933'e gelindiğinde ise Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ, İstanbul'un tümünde sadece üç katlı binalara izin verileceğini planladıklarını beyan

³⁶¹ Raif Kaplanoğlu, "İlk Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, I, İstanbul, 2017, s. 524.

³⁶² Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat*, İstanbul, Üsküdar Belediyesi Yayınları, 2015, s. 116-117.

³⁶³ Hürel, *Anlat İstanbul...*, s. 349.

³⁶⁴ İnci Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2010, s.27.

³⁶⁵ Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet...*, s. 27.

etmiştir. Hangi semt veya cadde üzerinde bina yapılacağı ise harita ve planlarla tayin edilecekti.³⁶⁶ 12 Haziran 1933 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ise Falih Rıfkı Atay, Üsküdar'daki yapılaşmayı eleştiren bir yazı yazmıştır. İstanbul'da Cumhuriyet sonrası yapılaşmayı tenkit eden Atay, Cihangir, Taksim ve Nişantaşı'nın beton yığını içinde kaldığını, Üsküdar'da planlı yapılaşma gecikirse eğer aynı çirkinliğin orada da görüleceğini ifade etmiştir.³⁶⁷ Buna rağmen Üsküdar'a olan talep hiçbir zaman azalmamıştır. Kazım Karabekir Paşa, günlüğünde, 25 Ağustos 1927'de Çengelköy'de satılık köşk baktığını not almıştır.³⁶⁸ Atatürk de 6 Ekim 1923'te kendisini İstanbul'a davet eden Üsküdar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin telgrafına cevaben ziyaret sözü vermiştir³⁶⁹, 11 Temmuz 1927'de ise tekrar İstanbul'a gelmiş ve Üsküdar'da halk çarşısında dolaşmıştır.³⁷⁰ Cumhuriyet'in ilanından sonra ağırlıklı olarak, imar faaliyetlerinin yanında, meydan düzenlemeleri ve bununla birlikte yaşanan tartışmalar gündeme gelmiştir. Yeni imar faaliyetlerine sebep olan büyük olay ise, 1927 yangınıydı. Eski Türk evleri belirli ihtiyaçlara göre ve ortak bir plan anlayışının örneği idi. Bahçe içinde, birbirinin görüş ufkunu kapatmayacak şekilde, konak ve köşk tipli evlerdi.³⁷¹ Çengelköy, Kandilli, Beylerbeyi mahallelerinde bu tip yapılaşma örnekleri mevcuttur. Zamanla şehir hatları vapurlarının ve tramvayın hizmete başlaması bütün mahallelere ulaşımı da kolaylaştırmıştır. Şehirleşmenin fazlalaşması adına atılan adımlar, eski üsluba dair güzellikleri zamanla yok etmiş, Üsküdar'ın çehresini büsbütün değiştirmiştir. Yöneticiler arasında bulunan zihinsel farklılıklar da bu faaliyetlere yansımış, her dönemde farklı bir zihniyetin ürünü olan düzenlemeler devreye girmiştir. Konut ve inşaat faaliyetlerini teşvik etmek ve hızlandırmak için açılan Emlak ve Eytam Bankası, 1928 yılında İstanbul'da şube açmış, 1930'da ise kabul edilen Belediyeler Yasası ile belediyelere ucuz konut yapımı ve arazi spekülasyonunu önleme yetkisi verilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'da imarın zayıf kalmasının bir nedeni de buranın politik muhalefet yeri olarak görülmesiydi, yani İstanbul başlarda milli mücadeleye muhalif bir portreye sahip olduğundan, şehircilik hareketlerinden ziyade politik duruşu ile ön

³⁶⁶ "İstanbul'un İmarı Pek Kolay Bir İş Değildir.", *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1933, s. 1.

³⁶⁷ "İstanbul", *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1933, s. 3.

³⁶⁸ *Kazım Karabekir Günlükler(1906-1948)*, C:II, Yay. Haz. Yücel Demirel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020, s. 1024.

³⁶⁹ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007, s. 342.

³⁷⁰ Kocatürk, *Doğumundan...*, s. 401.

³⁷¹ Ataman, *Türk İstanbul...*, s. 131.

planda kalan bir yer olmuştur.³⁷² Ayrıca Ankara'nın başkent oluşu ile de bütün bürokrasi, sefaretler oraya taşınmıştır. 23 Eylül 1924'te Kazım Karabekir'in Çengelköy'de teftiş ettiği Birinci Ordu dahi, Ankara'nın başkent olmasından sonra oraya taşınmıştır.³⁷³ Yani farklı bir yorum olarak, İstanbul'un şehir olarak politik duruşu, Cumhuriyetin ilk yıllarından sonra Ankara'nın bir adım geride kalmasına neden olmuştur. Üsküdar'da ise semt olarak, farklı bir durum daha söz konusuydu, imar faaliyetleri tetikleyen bir fonksiyon sıklıkla çıkan yangınlardı. İstanbul'un genelinde zaman zaman çıkan bu yangınlar, yanan ya da yakılan yerlerin, tekrar inşa edilmesi ile sonuçlanıyordu. Bu yangın olaylarına karşı önlem alabilmek amacıyla, yabancı sigorta şirketleri İstanbul'da şube açmış, riskli bölgeleri harita ile ortaya koymuşlardı. Bunlardan biri de Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi adına Jacques Pervitich tarafından 1922-1945 yılları arasında yapılmıştır. 27 paftadan oluşan Üsküdar bölgesine dair hazırladığı haritaları, 1930-1935 yılları arasında tamamlamıştır. Her haritada sokak isimleri dizini ayrı ayrı belirtilmiştir. Üsküdar'ın coğrafi ve topografik özellikleri de bu haritalarda renklerle ifade edilmiştir.³⁷⁴ Hanelerin yanında okullar, kiliseler, karakollar, kahveler, mezarlıklar, türbe ve camiiler de bu haritalarda yer almıştır. 1930'da Kuzguncuk, Selamsız, İcadiye Bağlarbaşı ve Yenimahalle, 1931'de Arapzade, İcadiye, Sultantepe, Paşalimanı, Şemsipaşa, İmrahor, Toygar Hamza Mahallesi, Çavuşzade, Atik Valide ve Tophanelioğlu, 1933'te Büyük Hamam Çarşısı, İskele Mahallesi Pervitich haritalarında yer almıştır.³⁷⁵ Üsküdar'da ve İstanbul'un genelinde imar ve yapı çalışmalarının hareketlilik gösterdiği bir dönem de söz konusu olmuştur. İmar çalışmalarının hareketlenmesi doğrultusunda emlak piyasasına aynı oranda etkilenmiştir. 1929'da İstanbul Tapu Dairesi Müdürlüğüne tayin edile Yusuf Ziya Bey; İstanbul genelinde bir ayda bir milyon liralık taşınmaz satışı yapıldığını beyan etmiştir. Satılan 1,157,150 liralık emlakın 71,161 liralık kısmı Üsküdar, 489,798 lira Beyoğlu, kalan 596, 189 liralık meblağın ise İstanbul'un diğer semtlerine ait olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁶

³⁷² Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi...*, s. 40-41.

³⁷³ Kazım Karabekir *Günlükler(1906-1948)*..., s.930.

³⁷⁴ Betül Ekimci, "Jacques Pervitich Haritalarında Üsküdar ve Kentsel Dönüşüm", *Üsküdar Sempozyumları Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)* , I, İstanbul, 2007, s.145-146.

³⁷⁵ Ekimci, *Jacques Pervitich...*,s. 150.

³⁷⁶ "Tapu Dairesinde Islahat Yapılacak.", *Son Saat*, 18 Şubat 1929, s. 1-2.

Üsküdar'ın imar faaliyetlerine yönelik bir başka çalışma da Süreyya İlmen'in 1924 yılında hazırladığı rapordur. İlmen bu raporu, 1924'te Belediye Başkanı Emin Erkul'a danışmanlık yaptığı sırada hazırlamıştır. 36 sayfadan oluşan ve Süreyya Bey'in imar faaliyetlerine yönelik fikirlerini içeren bu rapor belediye meclis üyelerine de dağıtılmıştır.³⁷⁷ Süreyya İlmen, Anadolu Yakası'nda Kadıköy ve Üsküdar'a kültürel anlamda birçok faydalar sağlamış bir isimdir. Bu raporda, her iki ilçede mevcut olan eksiklikleri sıralamıştır. Ona göre, suların arttırılması, mevcut çeşmelerin tamir edilmesi ve yeni çeşmelerin yapılması, sahillerde rıhtım yapılması, yeterli kanalizasyon inşa edilmesi, parke yolların yapılması, elektrik getirilmesi, tramvayların inşa edilmesi, yeni parkların açılması, çocuk bahçelerinin yapılması, mezbaha inşa edilmesi, hal yapılması, at yarışı mahalli yapılması, spor meydanları yapılması, Üsküdar ve Kadıköy'e meydanların inşası, yeni iskeleler ve duraklar yapılması, belediye dairesi, yeni sinema, tiyatro ve kütüphanelerin inşa edilmesi sorunları, Üsküdar'ın imarı için gerekli olan düzenlemelerdi. Ancak bunların proje aşamasında kalmaması için gerekli düzeyde bir bütçenin bu faaliyetlere ayrılması gerekiyordu. Suların arttırılması halkın ucuz su temin edebilmesi için mühimdi, doğal su kaynağı olan Çamlıca'dan temiz su getirebilmek içinse demir boruların döşenmesi mecburdu. Sultantepe, İhsaniye ve Selimiye Kanalizasyonlarının ıslahı ve Bülbülderesi ve Çavuşdere için de aynı şekilde ıslah çalışması yapılması gerekiyordu. Üsküdar ve Kadıköy arasındaki mesafenin kısaltılabilmesi için deniz kenarından yeni bir yol inşa edilmesi hem de Haydarpaşa tren yolunun üzerine yeni bir köprü inşa edilmesi gerekiyordu. Salacak ve Şemsi Paşa arasına ağaçlar dikilip yeşil alan arttırılırsa halk için gezinti yeri oluşturulabilirdi. Şehir içinde Arnavut kaldırım ve şose inşası yasaklanmalı, mevcut Arnavut kaldırım ve şoselerin ise bozuk yerleri tamir edilmeliydi. Belli bir plan dâhilinde ana caddeler inşa edilmeli, arabaların geçtiği yollar düzenlenmeliydi. Kuzguncuk, Bağlarbaşı, Beylerbeyi, İhsaniye, Selimiye, Kısıklı, Bulgurlu, Libadiye, Ahmediye Mahallelerinde bulunan sokaklar parkeye çevrilmelidir. Boğaz hattı boyunca, Beykoz'a kadar olan yol, hisar hattının ana caddesini teşkil edecekti.

Yol düzenleme faaliyetlerinin yanında, 1924'te elektrik Anadolu Yakası'na gelmişti ancak Üsküdar ve Kadıköy'e ulaşmamıştı. Tramvay hattının ve elektriğin Üsküdar'a ulaşabilmesi için mühim olan çalışmaların yapılması gerektiğini de

³⁷⁷ Ökkeş Kürşad Karacagil, "Üsküdar'ın İmarına Dair Bir Rapor", *Üsküdar Sempozyumları Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, I, İstanbul, 2007, s.158.

Süreyya İlmen bu raporunda dile getirmiştir. Ancak onun tasarladığı tramvay hattı biraz daha kapsamlıydı. Kadıköy'e 1934'te ulaşan hat, İlmen'in 1924'teki raporunda yer almıştı. Üsküdar, Çamlıca ve Beykoz hattında bir tramvay hattı inşa edilmeli ve bu hat Alemdağı ve Şile'ye kadar uzatılmalıydı. Kadıköy, Yel değirmeni ve Fenerbahçe içinde Üsküdar İskelesine bağlanacak farklı bir hat planlanmalıydı. Bunların yanında, Üsküdar'da uygun miktarda arazi istimlak edilerek yeni çocuk parkları, meydanlar ve spor alanları açılmalı, Büyük Çamlıca, Kuzguncuk ve Şemsi Paşa Mahallelerine ağaç dikilmelidir. Üsküdar'a bir belediye binası inşa edilmeli ve bu belediye dâhilinde yeni kütüphane, sinema ve tiyatro yapılmalıdır. Eski mezarlıklardaki mezar taşları korunmalı ve yeni mezarlıkların şehrin daha uzak bölgelerine inşa edilmesi sağlanmalıdır.³⁷⁸ Bütün bu bayındırlık planlamaları ona göre on yıl sürecek ve Kadıköy ve Üsküdar'ın diğer semtlere göre eksik kalan imar faaliyetleri tamamlanacaktı. İlmen'e göre, belediyenin ayırması gereken bütçe de bölge nüfusuna göre değil, ihtiyaca göre belirlenmeliydi. Raporun ana amacı Üsküdar'ın layık olduğu düzeyde gelişim sağlayabilmesini ve kalkınmasını başarmaktı.

Ona göre İstanbul'un farklı semtlerine verilen ehemmiyet ve özen, Üsküdar'dan esirgenmiştir. İlmen'in Üsküdar'a yönelik bu raporunun yanında, 1922'de Kadıköy'den sonra Üsküdar'da da Hilal-i Ahmer Cemiyetinin bir şubesini açması da geçmişte yaptığı hizmetlerden biridir.³⁷⁹ Onun başkanlık yaptığı Kadıköy Hilal-i Ahmer Cemiyeti ise, İstanbul'un işgal altında bulunduğu dönemde, Selimiye Kışlası'nda barındırılan 1800 muhacire 158 gün süreyle sıcak yemek ve kıyafet dağıtmıştır. Bu cemiyeti düzenlediği müsamerelerde, milli mücadeleye maddi destek sağlanmış, hem de yine Selimiye Kışlasında ihtiyaç sahibi muhacir çocuklarını sünnet ettirmiştir. Bu yardım amaçlı faaliyetler aynı zamanda Üsküdar'da Tunusbağı ve At Pazarı gibi değişik mahallerde de düzenleniyordu. Kukla, hokkabaz, orta oyunu, tuluat gibi programlar hazırlanır, Üsküdarlı diğer vatandaşlar da bu programlara destek verirlerdi. Hilal-i Ahmer cemiyeti, Süreyya İlmen öncülüğünde 1924-1925 tarihlerinde 881.691 TL yardım toplamıştır.³⁸⁰ 1932 yılına gelindiğinde, muhtaç durumda bulunan insanlar için, Dâhiliye Vekâleti çalışmalarını ilerletmiş,

³⁷⁸ Karacagil, *Üsküdar'ın İmarına ...*, s. 160-163.

³⁷⁹ Ökkeş Kürşad Karacagil, "Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri", *Yayımlanmış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2011, s. 55

³⁸⁰ Karacagil, *Süreyya İlmen...*, s. 55-56.

Üsküdar'da yoksul vatandaşların ucuz gıdaya erişimi için vekil Şükrü Kaya belediye şehir meclisine yeni emirler vermiştir.³⁸¹

Süreyya İlmen'in Üsküdar'a dair hazırladığı raporun yanında, farklı çalışmalarını zaten mevcuttu. tramvay hattının inşa edilmesi üzerindeki emeği büyüktü. İstanbul Belediye başkanı danışmanlığından ayrıldıktan sonra dahi, Üsküdar Halk Fırkası belediye azası ve bölge başkanı olarak bu çalışmalarını sürdürmüştür.³⁸² Çalışmaları, en çok Muhittin Üstündağ'ın başkanlığı döneminde hız kazanmıştır. 1 Mayıs 1926'da Belediye Meclisi'nde tramvaylarla ilgili bir rapor sunmuş ve bu raporun içeriğinde ise, 1924'te fahri danışmanlık yaptığı sırada değindiği hususları beyan etmiştir. Anadolu yakasının ihmal edildiğini ve tramvayın daha ucuz bir ulaşım şekli olduğu için tüm yakada hizmet vermesi gerektiğini söylemiştir. Üsküdar- Kısıklı-Alemdağ hattının tek başına yeterli olmayacağı fikri onun nazarında ön plandaydı. Belediyenin bu hat için kâr amacı gütmemesi gerektiği ve burada temel hedef tramvayın ulaştığı yerlerde sağlanacak gelişim olmalıydı. 20 Ağustos 1926'da ise Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Müfettişi İbrahim Tali Bey'e yine tramvaylarla ilgili benzer konularda rapor sunmuştur.³⁸³ Ulaşımına dair çalışmaları Atatürk tarafından da desteklenmiş, Ankara'da yaptığı ziyarette, kendisini takdir ettiğini Süreyya Paşa'ya ifade etmiştir.³⁸⁴ İlmen, tramvay konusunda büyük çabalar sarf ederek, fikirlerini eylem haline getirebilmek için de farklı isimlerle çatışma yaşamaktan çekinmemiştir. Bunlardan biri de İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ idi. Belediyenin zarar edeceğini öne süren Üstündağ, Üsküdar- Kısıklı-Alemdağ hattını belediyenin satın almasının iyi olmayacağını düşünmekteydi.³⁸⁵ Bunun üzerine tramvayın inşa edilmesinden yana olanlar ise, bütçeyi iade edip ödenek konmasını istediler.³⁸⁶ Bunun üzerine 2 Haziran 1927 tarihinde belediye meclisi üyeleri CHF İstanbul merkezinde toplanarak otuz dört imzalı bir mazbata hazırlamışlar ve bu mazbatayı Muhittin Bey'e sunmuşlardır. Şiddetli tartışmalarla geçen toplantı üç saat sürmüş, 1927 bütçesine de hattın satın alınması için tahsisat konulması kararlaştırılmıştır.³⁸⁷ Alınan bu kararın akabinde yaşanan tartışmalar son bulmamış, bu kez de Belediye Fen İşleri Müdürü Fuat Bey, tramvaylarla ilgili

³⁸¹ “Şehirde Yeni Pazarlar Açılacak.”, *Vakit*, 24 Teşrin-i Sâni 1932, s. 1.

³⁸² “Süreyya Paşa”, *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1925, s. 1.

³⁸³ Karacagil, *Süreyya İlmen...*, s. 111-112

³⁸⁴ Süreyya İlmen, *Teşebbüslerim Reisliklerim*, İstanbul, Kasdav Yayınevi, 2001, s. 186.

³⁸⁵ İlmen, *Teşebbüslerim...*, s. 168.

³⁸⁶ “Üsküdar Tramvayları”, *Cumhuriyet*, 8 Kânun-ı Evvel 1926, s. 1.

³⁸⁷ “Üsküdar Tramvayları”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1927, s. 1.

sunduğu raporda, belediyenin işletmesi halinde zarar edeceğini yazmıştır.³⁸⁸ Bunun üzerine Fuat Bey ile Süreyya Paşa arasında uzun süren tartışmalar başlamıştır. Tartışmalar gazetelerde yer bulmuş ve Süreyya Paşa şu sözleriyle tartışmaları sonlandırmıştır:

“...Fuat Bey evvelce Üsküdar Kısıklı hattının her sene 170 bin lira zarar edeceğini söylediği halde bilahare yolcu adedinin tezayüd edeceği ifade ettiğinden artık kendisine verilecek cevabım yoktur. Ben öteden beri bu hattın işletilmesine taraftarım. Çünkü bu hattın zarar değil bilakis kâr getireceğine kâni bulunuyorum. Bu kanaatim yalnız bir düşünceden ibaret değildir. Senelerden beri yaptığım tetkikata istinat etmektedir...”³⁸⁹

Bu tartışmanın devamında birlikte Bağlarbaşı’ndaki elektrik fabrikasını gezmişler ve hattın işletilmesinde hiçbir sakınca bulunmadığını Süreyya Bey bir kere daha ifade etmiştir. Süreyya Paşa’nın ve komisyonun bu çalışmaları halkın Kısıklı ve çevresine olan ilgisini arttırmış, tramvaydan önce 7 lira olan ev kiralari, 25 liraya kadar çıkmıştı, hatta burada ev bulmak imkânsız hale gelmişti.³⁹⁰ Çankaya’daki görüşmelerinden sonra, İstanbul’da milletvekili olduktan sonra da Atatürk’e bu sefer de mektup yoluyla tramvay konusundan bahsederek, hattın sadece Kısıklı’dan ibaret değil, Kadıköy’e kadar uzatılarak halkın istifadesine sunulması gerektiğinden bahsetmiştir. Üsküdar ve Kadıköy’ün birlikte imara muhtaç olduğunu belirterek, bunun için iki yüz elli bin liralık hisse senedi mubayaası talep etmiştir.

Atatürk’ten desteğini talep ederek hem milletvekilliği döneminde hem de ayrıldıktan sonra Üsküdar’ı kalkındırabilmek amacı ile mücadelesini orta koymuştur. Ancak Fethi Okyar’ın kurduğu ve kısa süre sonra da kapattığı Serbest Fırka’da yaşadığı bazı olumsuz olaylar sonucunda milletvekilliğinden de istifa etmek zorunda kalmış ve Atatürk’e muhalif olmakla itham edilmiştir. 1930’daki seçimlerde Serbest Fırka Üsküdar’da 4917 oydan 1491’ini, Cumhuriyet Halk Fırkası ise 3397 oy almıştır.³⁹¹ 1930’da belediye seçimlerinin yapıldığı günlerde İstanbul’da genel anlamda hareketli bir ortam mevcuttu. Serbest Fırka’nın iddialı bir muhalefet ortaya koyması, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra halkın da seçime olan katılımına etki etmiş ve mevcut olan tek parti üstünlüğünü biz nebze sarsıcı

³⁸⁸ “Şehremanetimiz”, *Milliyet*, 6 Haziran 1927, s. 1.

³⁸⁹“ Süreyya Paşa”, *Milliyet*, 16 Haziran 1927, s. 1.

³⁹⁰ “Üsküdar”, *Cumhuriyet*, 16 Teşrin-i Evvel 1927, s. 2.

³⁹¹ “İntihabatı Halk Fırkası Kazandı.”, *Cumhuriyet*, 19 Teşrini Evvel 1930, s. 1.

nitelikte olmuştur. İstanbul'da seçimi kimin kazanacağı ise çekişmeli ve tartışmalı yönüyle basına yansımıştır. Geçen seçimlerde halkın seçime ilgi göstermediğini ifade eden haberlerde, bu seçimde ise katılımın çok yoğun ve halkın alakası ile Üsküdar'da seçimin iptal edilebilme olasılığından bahsediyordu. Vali muavini Fazlı Bey Kadıköy ve Üsküdar semtlerini dolaşarak teftiş etmiş, Kadıköy'de seçimin daha sakin geçtiğini ifade etmiştir. Serbest Fırka'nın burada kazanacağından emin olduğunu, ancak halkın bazı müdahalelerden şikâyet ettiğini ortaya koyan haberde, Üsküdar'da seçimin kaymakamlık ve belediye binalarında yapılacağı ifade edilmiştir. Ancak, Üsküdar seçiminde iptalin gündeme gelmesi, usulsüzlük iddiası ile Serbest Fırka tarafından mahkemeye taşınarak, halkın katılımının yoğun olmasının yanında seçimin hararetli ve tartışmalı geçtiğinin kanıtıydı.³⁹² Fakat Serbest Fırka Üsküdar Kaymakamından şikâyetçi olmuş, Fethi Okyar, İsmail Hakkı Bey ile fırka merkezine giderek oradaki görevlilerle görüşmüş ve Kısıklıda ise halk ile sohbet etmiştir. Halk Fethi Bey'e bazı vergilerden şikâyet ederek, Üsküdar'ın yeniden imarına dair isteklerde bulunmuşlardır. Üsküdar halkı aynı zamanda Serbest Fırka'ya desteğini Fethi Okyar'a açıkça ifade etmiştir.³⁹³ Hatta Kuzguncuk'tan oy vermeye giden vatandaşları Serbest Fırka'ya destek olabilmeleri için belediye binasına kadar bedavaya taşıyan vatandaşlar dahi olmuştur.³⁹⁴

Süreyya Paşa'nın Tramvay hattının yanında bir diğer hizmeti ise Üsküdar'ın susuzluk probleminin giderilmesi idi. Anadolu Yakası'nda susuzluğun had safhaya ulaştığı günlerde halk Kadıköy, Üsküdar, Erenköy, Çamlıca civarındaki membalardan tenekesi 10 kuruşa su almak mecburiyetinde kalmıştı.³⁹⁵ İstanbul Belediye Başkanı Emin Bey, bir heyet teşkil etmiştir. Heyetin görevi, Üsküdar ve Kadıköy civarındaki kuyulardan, çeşmelerden ahaliye su dağıtılıp dağıtılmayacağı ayrıca bu suların nasıl istifade edileceği konusuydu. Emin Bey'in başdanışmanlığını yürüten İlmen, bu görevi yürüttüğü sırada su konusunda da büyük çaba harcamıştır. Süreyya Paşa'nın raporuna rağmen, İstanbul Şehremaneti Kayışdağı suyunun Kadıköy veya Üsküdar'a değil, Bostancı'ya taşınmasını uygun bulmuştur. Anadolu Yakası'na elektrik gelmesi için de mücadele vermiş, 9 Haziran 1924'te Emin Bey'in belediye başkanı seçilmesinden iki ay sonra danışman olarak

³⁹² “Üsküdar İntihabı Fesih mi Ettirilecek”, *Son Posta*, 9 Teşrin-i Evvel 1930, s. 4.

³⁹³ “Fethi Bey Üsküdar'da”, *Son Posta*, 7 Teşrin-i Evvel 1930, s. 2.

³⁹⁴ “Şoförler Halkı Meccanen Taşıyorlar.”, *Son Posta*, 15 Teşrin-i Evvel 1930, s. 4.

³⁹⁵ Karacagil, *Süreyya İlmen...*, s. 133.

geldiği bu görev üzerinde en çok yoğunlaştığı konu Üsküdar ve çevresi olmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası İl kongresinde, Üsküdar'ın İstanbul'dan ayrılıp müstakil bir il yapılması yönündeki yaklaşımları ve basına yaptığı açıklamalar nedeniyle Belediye Başkanı Emin Bey ile görüş ayrılığına düşerek 5-6 Ağustos 1925'te danışmanlık görevine son verilmiştir. Ancak 11 Şubat 1926'da Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'ye Üsküdar üyesi olarak seçilerek Üsküdar ve Anadolu Yakasına dair faaliyetlerini belediye azası olarak devam ettirmiştir.³⁹⁶ Belediye meclisine devamlı olarak verdiği önergeler, dönemin gazetelerinde “Süreyya Paşa'nın Meşhur Takrirleri”³⁹⁷ olarak yer almıştır. Anadolu Yakası ile Avrupa Yakası'nın ayrı birer il olarak ele alınması gerektiği konusu idare kolaylığı sağlayacağından ayrıca mühimdi ancak bu hususta yine Emin Bey ile fikir ayrılığına düşmüştü.³⁹⁸ Belediye başkanı ile fikir ayrılığına düşmüş olsa da Üsküdarlıların desteğini kazanmış ve bizzat Üsküdarlılar tarafından fikirlerini harekete geçirmesi konusunda ikna edilmek istenmiştir.³⁹⁹ 5 Eylül 1927'de İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye katıldıktan sonra dahi çalışmalarını devam ettirmiştir.

3.4. 1927 Üsküdar Yangını

Üsküdar'da yapılaşmanın bahçe içinde ve ahşap evlerden oluşması nedeniyle 19. Yüzyıldan itibaren büyük çapta yangın felaketleri meydana gelmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı bu hususta rakam vermiş ve 1722'den 1921 yılına kadar 21 yangın tespit etmiştir.⁴⁰⁰ Yangınlara müdahale edebilmek amacıyla modern anlamda Üsküdar İtfaiye teşkilatının kuruluşu da Eylül 1923'tür. Bu yangınların çıkış sebeplerini tam anlamıyla tespit etmek elbette mümkün değildir, ancak 23 Ağustos 1927 saat 14.15'te Valide-i Atik Mahalesi'nde çıkan yangın, Üsküdar Belediye Müdüriyeti'nin Şehremaneti'ne gönderdiği rapora göre, Tekke Önü Sokağı'nda bir evde, çıkmıştır. Sokak iki taraflı olarak tamamen yanmış ve kısa sürede yayılan alevler Kapı Ağası Mahallesi'ne de sıçrayarak oradaki birkaç sokağı da etkisi altına almıştır. Kazasker ve Arakıyyeci Hacı Mehmet Camileri, Kapı Ağası Polis Karakolu, Kazasker Ahmet Efendi Mahallesi'nin Divitçiler, Hacı Hasan Bey ve Harmanlık, Arabacılar, Aşçıbaşı Mahallesi, Ekmekçi Başı ve Kâtip Sokakları da tamamen

³⁹⁶ “Bütün Şehrimizde Belediye İntihabı Başlıyor.”, *İkdam*, 1 Şubat 1926, s. 1.

³⁹⁷ “Süreyya Paşa'nın Takrirleri” *Milliyet*, 2 Haziran 1927.

³⁹⁸ “Müstakil Üsküdar”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1925, s. 2.

³⁹⁹ “Üsküdar- Kısıklı”, *Milliyet*, 6 Haziran 1927, s. 3.

⁴⁰⁰ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri...*, s. 475-478.

yanmıştır.⁴⁰¹ Yangın bölgesine gelen Üsküdar itfaiyesi, yangını söndürmekle meşgul olduğu sırada, evlerden sıçrayan kıvılcımlar bu kez Doğancılar'da başka bir yangına sebep olmuş ve etki alanını genişletmiştir. Bu yangına müdahale edilinceye kadar Karacaahmet, Tunusbağı, Zeynep Hatun Hastanesi, Nuh Kuyusu Caddeleri alevlere teslim olmuş ve bu mahallelerde ikamet eden insanlar genellikle memur ve esnaf olduklarından yangından vakitli haberdar olamamışlar ve eşyalarının büyük bir kısmını maalesef kaybetmişlerdir. Saat 14.15'te başlayan yangın ancak 19.00 sıralarında söndürülebilmıştır. Yangın esnasında etkili olan rüzgâr, çalışmalarını daha güç duruma düşürmüştür.⁴⁰² İlk yangın ile alevlerin sıçradığı diğer sokaklar arasındaki mesafe sadece yirmi dakika olmasına rağmen, rüzgârla birlikte kısa sürede yayılma etkisi göstermişti. İtfaiye müdahale edene kadar zaten yangın etkisini çoktan arttırmıştır.⁴⁰³ Kadıköy İtfaiye grubunun da destek amaçlı bölgeye gitmiş olmasına rağmen, bu kez de susuzluk tehlikesi baş göstermiş, yeterli derecede su bulunamayışı üzerine bazı bahçelerde bulunan kuyulardan su çekilerek yangına müdahale edilmeye çalışılmıştır. Terkos Su Şirketi borulara tazyikli su vererek su sıkıntısını büyük ölçüde gidermiştir. Ancak rüzgârın etkisi ve yeterli suyun zamanında tedarik edilemeyeişi çalışmalarını boşa çıkarmış, bunun üzerine Selimiye Kışlası'ndan askerler kazma, kürekler ile yıkılması gereken evleri yıkarak, yangının etki alanını daraltmaya çalışmışlardır.⁴⁰⁴ İstanbul Valisi de Üsküdar'a gelerek olay yerinde tatbikatta bulunarak vilayetten ve kolordudan destek gelmesi emrini vermiştir. Selimiye'den istihkâm askerleri ve tahrip malzemesinin gelmesi, yangının saat 19'da tamamen söndürülmesini sağlamıştır. Aksi takdirde Karacaahmet'teki servilere sıçrama ihtimali ortaya çıkacak ve Üsküdar Çarşısı ile Haydarpaşa tarafına doğru daha da büyüyecekti. Destek amacıyla gelen Beyoğlu ve İstanbul İtfaiye Grupları⁴⁰⁵, Kabataş İskelesi'nden Şirket-i Hayriye'nin arabalı vapurlarıyla Üsküdar'a gitmiş ve yangın mahalline ulaşarak söndürme çalışmalarına katılmışlardır. Büyük yangında can kaybı olmamış, bununla birlikte Üsküdar Grup Amiri ve İtfaiye Müdürü ile birkaç vatandaş yaralanarak tedavi altına alınmışlardır. Şehremaneti yetkililerine göre; yangının geç söndürülme sebepleri ise, yangın çıktığı anda itfaiye ve belediyeye geç haber verilmesi, Kadıköy İtfaiyesi gelene kadar yangının birkaç kola

⁴⁰¹ "Üsküdar'ın Mahalleleri Dün Bir Hamlede Kül Oldu.", *Milliyet*, 24 Ağustos 1927, s. 1.

⁴⁰² *İkdam*, 24 Ağustos 1927, s. 1.

⁴⁰³ "Gazi Hazretleri Harikzâdelere Yardım Toplamıştır." *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1927, s. 1.

⁴⁰⁴ "Üsküdar Yangını", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1927, s. 1.

⁴⁰⁵ Tarık Özavcı, *İstanbul Yangınları(1923-1965)*, İstanbul, Ekin Basımevi, 1965, s. 20.

ayrılarak devam etmesi, yangın yerinin boğaz rüzgârlarına açık olması, itfaiye imkânlarının kısıtlı ve yetersiz olması idi.⁴⁰⁶

Üsküdar'da yaşanan bu yangına Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da müdahale ederek, Başyâveri Rusûhi Bey ile yaverlerinden Naşit Bey'i hemen yangın yerine göndermiştir. Rusûhi Bey gazetelere olan beyanatında, Cumhurbaşkanının yangından dolayı çok üzgün olduğunu ve 5000 lira yardım gönderdiğini söyledikten sonra, açıkta kalan insanların hemen yerleştirilmeleri ve işlerinin temini için şehremaneti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin gayret göstermelerini ayrıca emretmiştir.⁴⁰⁷ Yangının kontrol altına alınmasından sonra Halk Fırkası İstanbul Merkezi'nde 25 Ağustos'ta bir toplantı yapılmış, toplantı Sıhhiye Vekili Refik Saydam, 13. Mıntıka Müfettişi İbrahim Tali Öngören, İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Başkanı Ali Paşa, Halk Fırkası Genel Sekreteri Saffet Bey katılmıştır. Bu toplantıdan sonra Üsküdar Hârikzadelerine Yardım Komisyonu kurulmuştur. Komisyon başkanı ise Refik Saydam'dır.⁴⁰⁸ Yangının bilançosu ile ilgili gazetelere farklı bilgiler yansımıştır. Çinili Polis Merkezi'nden Polis Müdüriyeti'ne verilen rapora göre 300'e yakın ev, altı dükkân, bir camii, Kapı Ağası Polis Karakol Binası ve bir tekke yanmıştır.⁴⁰⁹ Üsküdar Belediye Müdüriyetinin raporuna göre ise 120 hane, 2 camii ve 4 dükkân yanmıştır.⁴¹⁰ Yangında zarar gören aileler için, Üsküdar'ın diğer aileleri kendi aralarında yardım toplayarak komşularına destek olmayı kararlaştırmışlardır. "Üsküdar Hârikzedeleri Tâli Komisyonu" toplanarak, zarar gören vatandaşları tespit etmeye çalışmıştır. Yangın günü hemen bölgeye giden Kızılay, afetzedeleri çadırlara, tekke ve zaviyelere yerleştirmiş ve 25 gün boyunca her gün 300 ekmek dağıtımını yapmıştır. Ayrıca bu komisyon, yangından zarar gören vatandaşın mesken ihtiyacı için harcanacak yardım paralarının doğrudan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İş Bankası hesabına yatırılmasını kararlaştırmıştır. Cemiyetin genel merkezi ise yardım için 5000 lira göndermeyi kabul etmiş, Cumhurbaşkanının verdiği para ile toplam 21.307 lira toplanmıştır. Yangın bölgesine kamyon ve arabalar göndererek kurtarılan eşyaların taşınmasına destek olmuş, bir de aşhane kurarak mağdurlara sıcak yemek vermeye başlamıştır.⁴¹¹ Hem Sıhhiye Vekili hem de

⁴⁰⁶ *Son Saat*, 25 Ağustos 1927, s.1, *Akşam* 25 Ağustos 1927, s. 1.

⁴⁰⁷ *Milliyet* 24 Ağustos 1927, s.4, *Milliyet*, 25 Ağustos 1927, s. 1.

⁴⁰⁸ "Üsküdar Yangını", *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, C. VIII, No:73, 15 Eylül 1927, s. 17.

⁴⁰⁹ Üsküdar'ın Mahalleleri Dün Bir Hamlede Kül Oldu.", *Milliyet*, 24 Ağustos 1927, s. 1.

⁴¹⁰ "Gazi Hazretleri Harikzâdelere Yardım Toplamıştır." *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1927, s. 1.

⁴¹¹ "Hilâl-i Ahmer Havadisi", *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, C.VIII, No:74, 1927, s. 408-409,

cemiyetin yardım komisyonu başkanı olarak Doktor Refik Saydam, İstanbul'da varlıklı insanlara ve bazı müesseselere mektup yazarak, yardımlarını rica etmiş ve yangınzedelere ev tahsis edebilmek için gerekli desteğin verilmesini talep etmiştir. Cemiyetin mecmuasının 73. Sayısında, yardım eden kişi kurumlar ve ülke elçilikleri liste halinde yayımlanmıştır.⁴¹² Yine Refik Saydam'ın talimatıyla evsiz kalan vatandaşların bir kısmına Zeynep Kâmil hastanesi tahsis edilmiştir. Vakit gazetesinin haberine göre İstanbul'da bulunan Yahudi zenginleri aralarında bir komite teşkil ederek eğer hükümet izin verdiği takdirde mağdur olan vatandaşlara yardım edeceklerini belirtmişlerdir. Asayişin sağlanabilmesi için bütün önlemler alınmaya çalışılmış, hırsızlık olmaması ve halkın yeni mağduriyetler ile yüz yüze gelmemesi adına çalışmalar sürdürülmüştür. Buradan anlaşılacak bir konu gerek yangın gibi doğal afetlerde gerekse genel anlamda Üsküdar'da yaşanan su problemiydi. Yunus Nadi 25 Ağustos 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesinde bu konuya değinerek “*yeni yangının ehemmiyetle ve elzemiyetle tekrar ortaya koyduğu mesele işte budur*”.⁴¹³ Demiş ve İstanbul'un su problemine değinmiştir. 1929'a gelindiğinde ise, şehremanetinin yeni dönem bütçesi düzenlenirken, İstanbul mahallelerindeki yangın potansiyeli de göz önünde bulundurularak itfaiye teşkilatı hakkında önemli yenilikler yapılmıştır. Terkos suyu olmayan yerlerde büyük süs havuzlarının yaptırılması, yangın ihbar telefon tertibatının kurulması bu düzenlemeler arasında mevcut olup, bunların icra edilmesi içinse bütçeden pay ayrılması uygun bulunmuştur. Özellikle Üsküdar, Kadıköy, Adalar, Fatih, Beyoğlu, İstinye'de bulunan itfaiye merkezlerinde yangın ihbar telefon hatları kurulması kararı alınmıştır.⁴¹⁴

3.5. 1924 Üsküdar Sel Felaketi ve Belediyenin Çalışmaları

Mevcut yönetimlerin değişmesinin devamında eleştiriler ve farklı bakış açıları da söz konusu ediliyordu. İstanbul'da ve Üsküdar'da yaşanan yangın, sel ve diğer olumsuz olaylar, günün sonunda şehremanetinin eleştiri oklarının hedefi haline gelmesine neden oluyordu. Bu felaketlerin yaşanması, doğal olarak bazı eksikliklerin gündeme gelmesiyle sonuçlansa da altyapı, imar ve iskân faaliyetleri bir hamlede düzenlenecek çalışmalar değildi. Bu eleştirilerin bir kısmı da 1924 yılının haziran ayında İstanbul'da yaşanan iki sel felaketi sonucunda ortaya çıkmıştır. 8 Haziran'da yaşanan selin etkilediği yerler arasında sadece Üsküdar değil, Kadıköy, Sarıyer,

⁴¹² “İ'ane Verenlerin listesi”, *Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, C.VIII, No:73, 1927, s. 355-356.

⁴¹³ “Yangına Karşı”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1927, s. 1.

⁴¹⁴ “Yangınlara Karşı”, *Son Saat*, 1 Şubat 1929, s. 2.

Beykoz, Beşiktaş, Fındıklı ve Boğaziçi'nin diğer semtleri de bulunuyordu. Bu sırada Emin Erkul Cumhuriyet döneminin ilk belediye başkanı olarak göreve başlamıştı. Yağış ve sel Üsküdar, Kadıköy ve Boğaziçi'nde büyük zararlara yol açmıştır. 24 Haziran 1924'te Vatan gazetesinde yayınlanan bir okuyucu mektubunda Kadıköy'de lağımların sokağa aktığı ve altyapı eksikliğinden şikâyet ediliyor, sokakların bakımsızlığı ve kokudan rahat yürüyüş dahi yapılamadığı anlatılıyordu.⁴¹⁵ Çamlıca Tepesi'nden ve Uzunçayır'dan inen sel suları Kurbağalıdere'yi taşımış, Üsküdar'da İskele Meydanı'nda ise karşıdan karşıya geçme imkânı ortadan kalkmıştı. Bilhassa Üsküdar Çarşısı konumu gereği Karacaahmet, Toptaşı, Selamsız, Doğancılar ve Bağlarbaşı'ndan gelen sellerin birleşme noktası durumuna gelmiş, altyapı düzenlemesi yetersiz kaldığından bütün mağaza ve dükkânları su basmıştı. Toygartepe, Çinili, Sultantepe civarında duvarlar yıkılmış ve evler çökmüştü. Ahmediye ve Selamsız Caddelerinin parkeleri ve kaldırımları sel sularının altında kalarak sökülüştü.⁴¹⁶ Yağışların kesilmesiyle birlikte Üsküdar'ın sokakları adeta bir bataklık haline gelmişti.⁴¹⁷ Paşalimanı'nda ise, odun ve kömür deposu önünde bir balıkçı kayığı batmış fakat içindekiler kurtarılmıştır. Beylerbeyi'nde bulunan Abdullah Ağa Camii'nde su baskını yaşanmış, Çengelköy'de bulunan bostanları su bastığından ürünler israf olmuştur. Çengelköy Havuzbaşı'nda halk karşıdan karşıya ancak bir balıkçı kayığı ile geçebilmiştir.⁴¹⁸

6-8 Ağustos 1924'te de aynı koşullarda bir sel felaketi daha yaşanmış ve aralıksız üç gün boyunca yağmur yağmıştır. Bu sel felaketlerinin enteresan bir noktası da yaz aylarına denk gelmiş olmasıdır. Bir başka soru işareti de 1924 yılında Kandilli'de bulunan rasathanenin hava tahmini konusunda belki yetersiz kalmış olmasıdır. Bu teknolojiye sahip olmaması ise 1920'li yılların imkânları dâhilinde doğal olarak mümkün değildi. Yapılan tahminlerin yanlış çıktığı ve halkın gözünde güvenilir olmadığı basına yansımıştır. Basında yer alan bilgiye göre rasathanenin hava tahminindeki isabet oranı %60'ı bulmaktaydı.⁴¹⁹ Ancak 6 Ağustos'ta İstanbul'da yaşanan sel olayı konusunda halkı önceden uyarmakta haklı çıkmıştı.⁴²⁰

⁴¹⁵ “Kadıköy Sokaklarında Pislik”, *Vatan*, 24 Haziran 1924, s. 3.

⁴¹⁶ “İstanbul Evvelki Gece Bir Tufan Geçirdi, Eyüp ve Kadıköy'ünü Su Bastı.”, *Tevhid-i Efkâr*, 22 Haziran 1924, s. 3.

⁴¹⁷ “Şehrimizdeki Tufanın Tahribatı, İstanbul'da 500 Bin Liralık Hasar Var.”, *Tevhid-i Efkâr*, 23 Haziran 1924, s. 1.

⁴¹⁸ “Yağmurun Tahribatı”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1924, s. 2.

⁴¹⁹ “Tayyareciliğimizde Evvela Yapılması Lazım Şey”, *Vakit*, 14 Ağustos 1924, s. 2.

⁴²⁰ “Rasathanenin Tahmini Bu Defa Doğru Çıktı.”, *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1924, s. 1.

Beşiktaş ve Üsküdar arasında bir kayık devrilmiş ve kayıkçı kurtarılmıştır. Yeşilköy’de ise uçak hangarı çökmüş ve hangarda bulunan uçaklar zarar görmüştür. Belediye başkanı Emin Bey, uçakların zarar görmesi nedeniyle, bağış yoluyla değil, yerlerine yenisini alarak bu durumu telafi edeceklerini beyan etmiştir. Alınacak uçaklara Üsküdar, İstanbul ve Beyoğlu isimleri verilmesi de uygun görülmüştü.⁴²¹ Basın da bu karara destek vermiş, Emin Bey’in beyanını paylaşmıştır.⁴²² Belediye bütçesinden selden zarar gören vatandaşlar ve uçaklar için belli bir tutar ayrılması uygun görülmüştür. Bir başka problem ise Şehremaneti’nin bu dönemde mali açıdan iyi durumda olmadığı ve borçlarını ödemekte sıkıntı çektiğidir. Bunun bir göstergesi 13 Ağustos 1924 tarihinde Osmanlı Bankası’ndan %7,5 faizle 500.000 lira borç para alması olmuştur. Bu borç ile belediye başka borçlarını kapatacak ve memurlarına da peşin olarak bir maaş verecekti.⁴²³ Belediyenin ekonomik sıkıntı içinde olması basın tarafından farklı sebeplere bağlanıyor, belediye kaynaklarının gereksiz yatırımlar için harcandığı ileri sürülüyordu:

“..Şehremimiz bu gelirleri Avrupa tarzı caddeler, meydanlarda havuzlar, sahillerde şimdilik hiçbir ihtiyaç duyulmayan rıhtımlar gibi süs ve ziynet işlerinde israf etmeye başladılar. İstanbul gibi kaldırımları perişan, sokakları karanlık, lağımları olmayan, çukur mahallelerini her yağmurda su basan bir şehirde böyle sefahat sayılabilecek bir icraata girişen şehreminiler...”⁴²⁴

Tenkrit edilen nokta yanlış yere harcanan paralar ve bir türlü düzelmeyen problemlerdi. Emin Bey’e göre ise, belediye Haziran’da meydana gelen selden sonra suların akışının sağlanması için dere yatakları açmaya başlamıştı. Bu dere yatakları hazırlanmamış olsaydı, sel bütün bölgeyi baştan başa süpürecek ve daha büyük boyutlu bir felaket yaşanacaktı. Yapılan çalışmalar sayesinde bazı evler yıkımdan kurtulmuştu. 1925 yılı bütçesinde bu işe daha büyük bütçe ayrılacaktı.⁴²⁵ Ancak yine de Ağustos ayında meydana gelen selde de İcadiye ve Bülbül Deresi’nden gelen sular Üsküdar Çarşısı’nda tahribata yol açmıştı. Esnafın maddi zararı çok büyük boyutlardaydı. Altunizade ile Beylerbeyi arasındaki Burhaniye Caddesi tamamen bozuldu ve gidiş geliş imkânsız hale geldi. Civar halkı 9 Ağustos’ta Şehremaneti’ne

⁴²¹ “Şehremini Tahribat Hakkında Ne Diyor?”, *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1924, s. 1.

⁴²² “Şehir İşlerine Dair”, *Tanin*, 8 Ağustos 1924, s. 2.

⁴²³ “Emanetin istikrazı”, *Vatan*, 15 Ağustos 1924, s. 2.

⁴²⁴ Önder Kocatürk, *İstanbul’da Sel ve Fırtına(1889-1924)*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2019, s. 375.

⁴²⁵ Kocatürk, *İstanbul’da Sel ve Fırtına...*, s. 396.

bir dilekçe yazarak caddenin bir an önce onarılmasını talep etti.⁴²⁶ Ayrıca yapılan incelemelerde ise dere yataklarının uzun süreden beri temizlenmeyerek taş ve kumla dolmuş olmasının hızlı taşkınlara yol açtığı anlaşılmıştı.⁴²⁷

Bu olayların devamında Emin Bey muhalif basın organlarının hedefi haline gelmişti. 12 Ağustos tarihinde Tanin gazetesi Emin Bey'in görevden alınacağına dair söylentilere ilk sayfasında yer vermişti.⁴²⁸ Ancak Anadolu Ajansı bunun asılsız olduğunu duyurdu ve yalanladı.⁴²⁹ Son Telgraf gazetesi ise Emin Bey'in görevden alınması gerektiğine dair bir haberi ilk sayfadan yayınlamıştır⁴³⁰ Akbaba ve Guguk gibi karikatür dergileri de mizah yoluyla yaşanan olayları ve Emin Bey'i tenkit ediyor, selleri Nuh Tufanı'na, İstanbul halkını da gemiye binecek insanlara benzetiyordu. Şehremini Emin Bey makamda kalmasına karşın, 27 Ağustos'ta Şehremaneti muavini Ercüment Ekrem Bey ve evrak kâtibi Hakkı Bey görevden uzaklaştırıldılar.⁴³¹ Emin Bey ise yapılan bu eleştirileri farklı bir boyuta taşıyarak, kendisinden önce görev yapanlara ilişkin ihmal edilmiş konulardan kendisinin mesul tutulduğunu beyan etmiştir.⁴³² İkdam gazetesi başyazarı Ahmet Cevdet de İstanbul'un altyapı eksikliklerine ve belediyenin gerekli tedbirleri almamasına değinmiştir. Ülkenin genelinde halkın toplumsal hayatta medeni yaşamdan, bilim ve teknikten uzak kaldığını ve bu nedenle İstanbul'a layık belediye teşkilatının kurulamadığını da vurgulamaktadır. İstanbul'daki yaşamı ücra bir köy hayatına benzetmektedir.⁴³³ Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'a göre ise bu afet medeni bir şehirde meydana gelseydi bu kadar hissedilmez ancak İstanbul'da meydana gelince bir felaket bir tufan halini almıştı.⁴³⁴

Altyapı yetersizliği konusu Üsküdar ve İstanbul'da uzun yıllar devam etmiş bir problem idi. 1931'de bir başka yağmurda Üsküdar ve çevresinde yine tahribat yaşanarak Kuleli Askeri Lisesi'nin alt katını tamamen su basmıştı.⁴³⁵ İstanbul'da 1912-1914 yılları arasında Şehremini görevini yürütmüş olan Cemil Topuzlu'ya,

⁴²⁶ "Seylabdan Mütevellid Zararların Tespitine Çalışılıyor.", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1924, s. 1-2.

⁴²⁷ "Suların İstilasını Altında Kalan İstanbul", *Vakit*, 10 Ağustos 1924, s. 2.

⁴²⁸ "Şehir İşleri, Şehremini Değişiyor mu?", *Tanin*, 12 Ağustos 1924, s. 1.

⁴²⁹ "Şehremini Değişmiyor", *Vatan*, 13 Ağustos 1924, s. 3.

⁴³⁰ "Şehr-i Değişmeyecek Diyorlar, O Halde İstanbul Halkını Değiştirmeli!", *Son Telgraf*, 13 Ağustos 1924, s. 1.

⁴³¹ "Emanetteki Tebeddül", *İkdam*, 28 Ağustos 1924, s. 1.

⁴³² Kocatürk, *İstanbul'da Sel ve Fırtına...*, s. 321.

⁴³³ "İstanbul Bir Şehir Midir?", *İkdam*, 10 Ağustos 1924, s. 1.

⁴³⁴ Hüseyin Cahit, "Siyasiyyat", *Tanin*, 10 Ağustos 1924, s. 1.

⁴³⁵ "Yıkılan Başka Yerler Var.", *Milliyet*, 5 Eylül 1931, s. 5.

Çiftelhavuzlar'daki evinde yapılan mülakatta bu konu ile ilgili görüşü sorulmuştur, Cemil Topuzlu belediye bütçesinin yetersiz olduğu gerekçesiyle imar faaliyetlerinin yetersiz kaldığı konusunda beyanat vermiştir.⁴³⁶

Üsküdar'da iklim koşullarını halka erkenden ifade edebilmek, halkın tedbir almasını kolaylaştırmak amacıyla çalışmalar yapan Kandilli Rasathanesi, Cumhuriyet döneminde de kendini geliştirebilmek amacıyla çalışmalar yapmış, 1927'de ise Maarif Vekâleti, Rasathane inşaatının tamamlanması için Milli Müdafaa Vekâlet'inden ödenek talep etmiştir.⁴³⁷ Cumhuriyet hükümetleri, Rasathanenin inşası ve gelişim sağlayabilmesi için çaba sarf etmişlerdir ve 1932 ve 1933'te ise yabancı uzmanlarla ortak çalışmalar yapabilmek amacıyla yurtdışından bilim insanları davet edilmiş ve ortak çalışmalar yürütülmüştür. İstanbul'da yaşanan sel ve fırtına gibi doğa olaylarının yaşanması üzerine, rasathanenin ehemmiyeti ve yaptığı göreve duyulan ihtiyaç da doğal olarak artmıştır. Ancak sel felaketlerinden sonra öngörülerinin yetersiz kaldığı ve altyapı problemi konusunda basında eleştiriler yer almıştır. Bu eleştiriler doğrultusunda, Şehremini Emin Erkul Bey, boğaz hattında yeni yollar açmış ve bazı hatları da genişletmiştir. Öncelikli bir program olarak İstanbul'un imari açıdan kalkınması ele alınarak, bir ümran komisyonu teşkil edilmiştir. Komisyonunda Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'den Hayrettin Nedim, Sezâi ve Rıfat Beylerle, Dr. Hakkı Şinasi Paşa, Refik ve Necmettin Arif Beyler, emanet fahri müşaviri Süreyya Paşa ve Hekimbaşızade Dr. Muhittin Beyler bulunmaktadır. Komisyonun oluşturduğu plan dâhilinde önce şehir yollarının tanzimine başlanmıştır.⁴³⁸ Anadolu Yakası'ndaki ulaşım eksikliklerini tamamlamak için Üsküdar- Beykoz hattı boyunca yapılan bu çalışmaları Şehremaneti Mecmuası şöyle yorumlamıştır:

“...Şehremini Emin Bey'in yedi sekiz aydan beri çok şayan-ı takdir bir cadde siyaseti takibine başladığını ve şehrimizin muhtelif aksamında yer yer hizmet yaparak bir gün evvel iki kişinin; bir arabanın bile kolayca geçmesine izin vermeyen

⁴³⁶ “Cemil Paşa'nın Beyanâtı”, *Son Telgraf*, 9 Ağustos 1924, s. 2.

⁴³⁷ *BCA*, 188.287.4.30.10.0.0. lef 1.Kandilli Rasathanesi İnşaatının Tamamlanması İçin Maarif Vekâletinin, Milli Müdafaa Vekâleti Bütçesinden Ödenek Transferi Hakkında 03.05.1927 Tarihli Belge.

⁴³⁸ Dere, *Operatör Emin Erkul Bey'in...*, s. 163.

sokakların birkaç hafta içerisinde on beşer yirmişer metrelik caddelere kalb ettiğini işitiyor ve yazıyoruz....”⁴³⁹

1932 yılına gelindiğinde ise, boğaz hattını genişletmek amacıyla yapılan Üsküdar- Beykoz yolu inşa çalışmaları Üsküdar Meydanı'na ulaşmıştı. Mayıs ayında meydana bulunan kervansaray yapısının metruk bir halde bulunması ve çatlak duvarlarıyla çökme tehlikesi gösterdiği gerekçesiyle belediye tarafından yıkım kararı verildiği basına yansımıştır.⁴⁴⁰ Yıkım devam ederken, bir yandan İstanbul Belediyesi verdiği ilanla, kervansarayın yıktırılan kısmından çıkan taşı, yıkım masraflarına destek olması amacıyla ihale usulü ile satışa çıkarmıştır.⁴⁴¹ Ancak bu satıştan elde edilen gelir, yeterli bulunamayarak, bir ilan daha verilmiş, yıkılan binadan sökülen 7.000 okka kurşunu ihale usulü ile satışa çıkarmıştır.⁴⁴² Meydandaki yıkım sırasında sadece kervansaray değil, iskele meydanını genişletebilmek için Posta ve Telgraf İdaresinin bulunduğu ahşap bina ile birlikte camiinin önündeki dükkânlar da kaldırılmıştır. Belediye Başkanı Muhittin Bey, Fen Heyeti müdürü Ziya Bey ile birlikte çalışmaları denetlemek amacıyla tramvayla Üsküdar'a gelmiş ve İhsaniye, Harem ve Salacak sahillerini de gezerek denetimde bulunmuştur.⁴⁴³ Üsküdar Kaymakamı İzzettin Bey ise bu düzenleme faaliyetleri nedeniyle hükümet tarafından bir takdirname ile ödüllendirilmiştir.⁴⁴⁴ Kervansaraydan arta kalan taşlar ise iki sene boyunca çeşitli yerlerde depolanmış ve ardından onlar da satışa çıkarılmıştır.⁴⁴⁵ Bu düzenleme faaliyetleri, Pervititch'in 1932'de hazırladığı ve 1933'te revize ettiği haritasında da yer bulmuştur.

1929 yılında İstanbul Vakıflar İdaresi tarafından verilen bir ilanda, imaret içinde bulunan ahırlarında enkaz durumuna düştüğü ve bu ahırların harap olması üzerine enkazın ihale usulü ile 70 liraya satışa çıkarıldığı ifade edilmiştir.⁴⁴⁶ Ancak bu ihale ile satılmayan ahır bölümü, 1930 yılının Mart ve Aralık ayında tekrar satışa çıkarılmıştır.⁴⁴⁷ Kervansarayın yıkılmasının devamında sıra imarete gelmiş ve basında bu imaretin de yıkılacağına dair haberler çıkmıştır. İmaretin yıkım

⁴³⁹ “Boğazın Her İki Sahilinde Açılan Yeni Caddeler”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, S.15, Teşrin-i Sani 1925, s. 142.

⁴⁴⁰ “Üsküdar'da Yeni bir Meydan”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1932, s. 2.

⁴⁴¹ “İstanbul Belediyesi İlanları”, *Vakit*, 8 Haziran 1932, s. 8.

⁴⁴² “Üsküdar Belediye Müdürlüğünden”, *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1932, s. 6.

⁴⁴³ “Belediyede”, *Vakit*, 30 Haziran 1932, s. 4.

⁴⁴⁴ “Üsküdar Kaymakamı Takdimame Aldı.”, *Vakit*, 12 Haziran 1932, s. 3.

⁴⁴⁵ “İstanbul Emlak Müdürlüğünden”, *Akşam*, 13 Mayıs 1934, s. 10.

⁴⁴⁶ “Vakıf Akarlar Müdürlüğünden”, *İkdam*, 3 Temmuz 1929, s. 6.

⁴⁴⁷ “Vakıf Akarlar Müdürlüğünden”, *Cumhuriyet*, 8 Kânun-ı Evvel 1930, s. 5.

faaliyetleri ise 28 Kasım 1933'te başlamıştır. İstanbul Asar-ı Atika Müzesi mimarlarından Kemal Bey, yıkım yerinde inceleme yapması için görevlendirilmiştir. Mimarın hazırladığı rapora göre kervansaray ve imaretin yıkımı sırasında zorluklar yaşanmış, İstanbul Valisi yardımcısı, bir açıklama yaparak yıkımın Vali Muhittin Bey'in talimatı ile yapıldığını ifade etmiştir. Yazılı beyanlarında ise, Mihrimah Sultan İmaretini ve Külliyesinin bakımsızlık ve himayesizlik yüzünden bir taş yığını haline geldiğini, yıkılma tehlikesi gösterdiği için müdahale edildiğini belirtmiştir. Ancak verilen bu cevaplar, tatmin edici olmamış ki, Asar-ı Atika Müzesi idaresi, yıkımın usule uygun olmadığını gerekçe göstererek Başbakanlığa şikâyetle bulunmuştur. Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bayur, Mihrimah Sultan İmaretinin tahrip edildiği gerekçesiyle sorumlular hakkında işlem yapılmasını istemiştir. Yapılan şikâyet üzerine Başvekil İsmet İnönü, konu ile ilgili soruşturma açılması talimatını vererek, Başvekâlet Umum Müdürü Emrullah Bey'i görevlendirmiştir. Emrullah Bey, yıkımın belli esaslar çerçevesinde yapılıp yapılmadığını tetkik edebilmek adına Üsküdar Belediyesi, Müze İdaresi, İstanbul Vakıflar İdaresi ile görüşerek bir rapor kaleme almıştır. Raporda ise, mülkiyetin Vakıflar İdaresi'ne ait olduğunu, yıktırılana kadar sağlam bir şekilde ayakta kaldığını, harap enkaz gibi kelimelerin gerçeği yansıtmadığını, imaretin tarihi eser olması sebebiyle belediyenin müze idaresinden fikir almış olması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca raporunda, kanunsuz hareket etmekle suçladığı Üsküdar kaymakamı ve Belediye Reisi İzzettin Bey ile ilgili hukuki işlem yapılmasını istemiştir. İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ın da savunması alınmış, ancak suçsuz bulunmuştur. Esasında yıkım çalışmalarının devam etmesini basın da desteklemiştir. Külliye'nin kervansaray yapısı çirkin olarak tasvir edilmiş, yapı yıktırıldıktan sonra, cami ve medrese gibi külliye'nin diğer yapılarının güzelliğinin ortaya çıktığı, çarşının daha düzenli bir hale geldiği söylenmiştir.⁴⁴⁸ Hatta imar programını gerçekleştirdiği için Kaymakam İzzettin Bey'e takdirname verilmiş, ancak sıra imaretin yıkımına geldiğinde, Cumhuriyet döneminde ilk defa bir kaymakama tarihi eser korunmasına özen göstermediği gerekçesiyle soruşturma açılmıştır. Müze idaresinin şikâyet konusundaki gerekçesi ise, Üsküdar Belediyesi'nin yıkım ile ilgili hiçbir malumat vermemesidir. Buna cevaben belediye ise, yıkımın sebebini Üsküdar- Beykoz yoluna bağlayarak yapının bir mimari özelliğinin kalmadığını, taş yığınının ibaret olduğunu ifade etmiştir. Mimar Kemal

⁴⁴⁸ "Üsküdar'ın Nüfusu Artıyor.", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1932, s. 2.

Bey'in raporuna bağılı olarak Üsküdar Kaymakamı İzzettin Bey, 3 Şubat 1934 tarihinde görevinden alınarak merkeze çekilmiştir.⁴⁴⁹

3.6. 1927 Nüfus Sayımında Üsküdar

19 Ekim 1829'da İstanbul'da ilk modern nüfus sayımı olarak tarihe geçecek olan sayım yapılmıştır. Suriçi ve Surdışında yaşayanlar sadece erkek nüfus sayılarak kayıtlara geçilirken mahallelerden güvenilir iki kişi, birinci ve ikinci olarak adlandırılıp yönetime katılmıştır. Muhtarlık teşkilatı da Dersaadet (İstanbul) ve Bilâd-ı Selâse (Galata, Üsküdar, Eyüp) olarak oluşturulmuştur. 1913 yılında çıkarılan bir kanun ile ise muhtarlık teşkilatı tamamen kaldırılarak yönetsel bir değışikliğe gidilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra da muhtarlar resmi bir görevleri olmadığı halde gönüllü olarak çalışmaya devam etmiş, ancak zamanla belediyelerin ve yerel yönetimlerin ön plana çıkmasıyla muhtarlık ve ihtiyar heyeti teşkilatları da geri planda kalmıştır.⁴⁵⁰ Henüz Cumhuriyet ilan edilmemişken, genel bir nüfus sayımına duyulan ihtiyacı 1 Mart 1923 günü Gazi Mustafa Kemal Paşa meclis konuşmasında şu sözlerle ifade etmiştir:⁴⁵¹

"...Efendiler! Nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesail-i hayatiyesindedir. İdari, askeri, mali ve iktisadi mesailde memleket nüfusunun miktar-ı sahihini bilmek ne kadar elzem ise her sene yapılacak istatistik ile nüfusun artış veya eksilme miktarı anlaşılmadan artışın sebeplerinin sürdürülmesi ve eksilmenin sebeplerinin ortadan kaldırılması için önlem almanın mümkün olamayacağı aşikârdır. Bitmeyen sıkıntılar ve uğraşlar sebebiyle şimdiye kadar milli hükümetin meşgul olmadığı nüfus meselesinin yeni sene zarfında ehemmiyetle nazarı dikkate alınması ve umumi bir tahrir-i nüfus hakkında vekâletçe layihanın bir an evvel Meclis'e takdimiyle iktisab-ı kanuniyet etmesi temenni olunur..."

1925 yılı sonlarında sayım hazırlıklarına başlandı. Uluslararası İstatistik Enstitüsü üyesi Belçikalı Camille Jacquart Türkiye'ye davet edilerek kendisinden yapılacak sayıma destek olması istendi. 3 Mayıs 1926'da Başvekalet'e bağılı İstatistik Umum Müdürlüğü kurularak Camille Jacquart kurumun başına getirildi. İstatistik Kurumu'nun kurulmasının ardından Haziran 1926'da Umumi Tahrir-i Nüfus İcrası

⁴⁴⁹Anılcan Sıçrayık, "Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesinin Günümüze Ulaşmayan İki Yapısı", *Üsküdar Sempozyumları Bildirileri X (19-20-21 Ekim 2018)*, III, İstanbul, 2019, s. 280-285.

⁴⁵⁰Adil Bali, Burak Kuru, *Muhtarlarıyla İstanbul*, İstanbul, İBB Yayınları, 2022, s.43.

⁴⁵¹"*Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımı (1927 Nüfus Tahriri)*", Yay. Haz. Kansu Şarman, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023, s. 11.

Hakkında Kanun mecliste kabul edilmiş ve 1927’de Türkiye genelinde nüfus sayımı yapılması kararı alınmıştır.⁴⁵²

Bu hazırlıkların sonunda, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk genel nüfus sayımı 28 Ekim 1927 yılında yapılmıştır. Sayım günü aksaklıkların önüne geçebilmek amacıyla yurdun her yerinde önlemler alınmıştır. Sayım tarihinin belirlenmesi, sayımda görev alacak yeterli sayıda sayım ve kontrol memurunun temini, istatistik çalışmalarını yürütecek bir kurum oluşturulması, sokak ve binaların numaralandırılması işlemi, tahrir cetvellerinin ve soru kâğıtlarının hazırlanması, halk için bilgilendirme çalışmalarının yapılması seçimin kolay yapılabilmesi için sürdürülen hazırlık çalışmalarıydı. Çıkarılan bir kararname ile de nüfus sayımının hazırlık ve uygulamalarının Dâhiliye Vekâleti ve ilgili kurumlarla birlikte yürütülecekti. 1927 sayımında bir ilk olarak ve devamında yapılan sayımlarda, özel olarak sayım kanunları da çıkarılmıştı. Kanunlara riayet etmeyen vatandaşlara ise cezai yaptırım uygulanıyordu.⁴⁵³ Basında da bu konuda vatandaşları uyarır tarzda haberler yapılmış, memur olarak sayıma davet edildiği halde gitmeyenlere yaptırım uygulanacağı anlatılmıştı. İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde ise oluşacak güçlükleri çözümlenebilmek amacıyla bir komisyon kurularak 11 maddelik bir talimatname hazırlanmıştır. Talimatnameye göre İstanbul’daki komisyon; İstanbul Valisi, İstanbul Şehremini, Darülfünun Emini, Üsküdar Kaymakamı, Beyoğlu Kaymakamı, İstanbul Polis Müdüründen oluşacaktı. Sayımın icra edilmesi ülke genelinde oldukça önemsenmiş, basında halkı kurallara uyması için ikaz eden ve bilgilendiren haberlere yer verilmiştir. Cumhuriyet gazetesinde ise şu habere yer verilmiştir:

”..28 Teşrin-i Evvel Cuma günü nüfus sayımı günüdür. O gün her yer kapalıdır. Evinizden çıkmayınız. Memurları bekleyiniz ve sorulan sorulara doğru cevap veriniz. Bu vatan borcudur. Bundan evvel nüfusa yazılmamış olanlar için ceza yoktur, ancak o gün saklanılıyorsa, memurlara yanlış cevap veriliyorsa cezası ağırdır. Matbuat Cemiyeti vasıtasıyla da Türkçeden başka lisanlarda yayınlan gazetelerde bildiriler yapılacak ve nüfus sayımına ait propaganda icrası yapılacaktır...”⁴⁵⁴

⁴⁵² *Cumhuriyetin İlk Nüfus...*, s. 12.

⁴⁵³ “Nüfus Sayımı”, *Cumhuriyet*, 19 Teşrin-i Evvel 1927, s. 4.

⁴⁵⁴ “Tahrir-i Nüfus İçin Azami Propoganda”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1927, s. 2.

Başvekil İsmet İnönü ise nüfus sayımı ile ilgili talimatnameler yayınlamıştır. Bu talimatnamelerde, sayımın düzgün şekilde yapılabilmesi için komisyonların görevleri ile bütün vatandaşların kurallara riayet etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁵⁵ 29 Ekim 1927 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde halkın seçime karşı olan ilgisi yer bulmuştur.⁴⁵⁶

Sayım sırasında zorluk yaşanan konulardan biri ise Türkçe bilmeyen gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu semtlerde yaşanan sıkıntılardır. Bilhassa Rumların yoğun olduğu semtlerde memurların yanına Rumca bilen tercümanlar verilmişse de sorulan soruların tercümesinde sıkıntı yaşandığı basında yer almıştır. İstanbul genelinde sayımın gece geç saatlere kadar devam edeceğini ve seçim günü aralıksız on dört saat boyunca sayım yapıldığını Cumhuriyet gazetesi satırlarına taşımıştı. Sayım işleminin tamamlanması Selimiye Kışlası, Bakırköy, Adalar, Marmara Feneri ve Harbiye Mektebi'nden top atışları ile halka ilan edilmiştir.⁴⁵⁷ Sayım sonuçlarının ilanı da kısa sürede gerçekleştirilerek, bütün devlet erkânının ve halkın merakla beklediği ilk sayım işlemi neticelendirilmiştir. Bu sayıma göre Türkiye'nin nüfusu 13.464.564. kişiydi. Ülke nüfusunun yüzde yetmiş beşi köylerde ikamet etmekteydi. Buna rağmen en yoğun bölge, günümüzdeki gibi Marmara Bölgesi idi. Kırsal kesimden şehirlere göç hareketleri nedeniyle bu bölgenin nüfusunun daha yoğun olması tabii idi. İstanbul'da bulunan 794.444 kişilik nüfusun 389.886'sı kadın, 404.558'i erkekti.⁴⁵⁸ Türkiye genelinde kadınlar genel nüfusun %51,9'unu, erkekler %48,1'ini oluşturuyordu. Gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu il de İstanbul'du. Okuryazar nüfusun oranı İstanbul genelinde %53,7 idi.⁴⁵⁹ Bunun %36,97'sini kadınlar oluşturuyor ve bu oran diğer illere göre oldukça yüksek kalmıştı. 1927 sayımında Üsküdar'ın nüfusu 155,92 kişiydi ve bu nüfusun 76.923'ü erkek, 78.169'u kadındı.⁴⁶⁰ Sadece %44'ü okuma yazma biliyordu. Bu oran ise

⁴⁵⁵ BCA, 25.46.8. 30.18.1.1. lef 3. 11 Ağustos 1927 Tarihli Yönetmeliğin Yürürlüğe Konulması Hakkında Kararname.

⁴⁵⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 29 Teşrin-i Evvel 1927, s. 3.

⁴⁵⁷ "Aylardan Beri Hazırlanan Umumi Tahrir Nüfus Dün Yapıldı.", Cumhuriyet, 29 Teşrin-i Evvel 1927, s. 3.

⁴⁵⁸ Mustafa Köse, "1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon, 2010, s. 135-136

⁴⁵⁹ Köse, 1927 Nüfus Sayımı ve... s 173.

⁴⁶⁰ Cemalettin Şahin, "Üsküdar Nüfusunun Coğrafi Kökeni Üzerine Bir Araştırma", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, II, İstanbul, 2014, s. 426.

cinsiyet bazında erkeklerde %52 iken, kadınlarda %37'de kalmıştı.⁴⁶¹ Ancak bu rakamların basına yansımaları üzerine, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, bir genelge yayımlayarak, artık bu tarz rakamsal bilgilerin basında yer aldığı şekilde değil de neşriyatın resmi sorumluluğu ve görevinin İstatistik Genel Müdürlüğüne ait olması gerektiğini ifade etmiştir. Aksi takdirde, basının resmi rakamların yayını görevini üzerine alması, bu hususta karışıklıklara yer açarak, doğru bilginin yayılmasını engelleyecekti.⁴⁶² 1931'de yayınlanan bir başka belgede ise, 1927'de yapılan nüfus sayımı ile 1931'de yapılan mebus seçimindeki erkek nüfus mukayese edilerek, İstanbul'da eksik çıkan mebus sayımının sebepleri izah edilmiştir. Bu belgeye göre; mübadele ve resmi dairelerin Ankara'ya taşınması, İstanbul'daki eksikliğin sebepleridir.⁴⁶³ 1 Ocak 1933 tarihli *Vakit* gazetesinde yer alan bir habere göre Türkiye nüfusu 13,660,275 kişi, İstanbul'un ise 806,863 kişiydi.⁴⁶⁴ 1935'te yapılan Cumhuriyet döneminin ikinci nüfus sayımında ise, Üsküdar'ın nüfusu 57, 171 kişiydi ve bu nüfusun 30,026'sı erkek, 27, 145'i kadındı.⁴⁶⁵

3.7. Üsküdar'da Elektrik ve Su

Üsküdar'da aydınlatma çalışmaları ilk defa 1865'te Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılabilmesi amacıyla inşa edilen Kuzguncuk Gazhanesi ile başlamıştır. Anadolu Yakası'nda aydınlatma işleminin yapıldığı ilk yer olma özelliğine sahip olan Beylerbeyi Sarayı'na yakın olabilmesi amacıyla Kuzguncuk'ta inşa edilen Gazhane, elektriğin yaygınlaşmaya başladığı 1920'li yıllarda etkinliğini yitirmeye başlamış, 1940'ta ise faaliyetleri durdurulmuştur. Tramvay hattı inşa çalışmaları sırasında Bağlarbaşı'nda bir elektrik fabrikası kurulmuştu ancak aydınlatma çalışmaları için kullanımı mevcut değildi. Daha önce, 1892'de ise "Üsküdar Kadıköy Gaz Şirket-i Tenviriyesi" adıyla Kadıköy Gazhanesi, Üsküdar'a da hava gazı temininde bulunmuş ve bu şekilde sokaklarda aydınlatma sağlanıyordu. Yani Anadolu Yakası'nda Kadıköy ve Üsküdar'a aynı yerden hizmet veriliyordu. 1924'te hükümetle yapılan bir sözleşme ile Anadolu Yakası'nın tümünün aydınlatması

⁴⁶¹ Cemalettin Şahin, "Üsküdar Nüfusunun Eğitim Durumu", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri X (19-20-21 Ekim 2018)*, I, İstanbul, 2019, s.480-490.

⁴⁶² *BCA*, 26.147.1. 30.10.0.0. lef 2-3. Nüfus Sayım Sonuçlarının Basında Yanlış Yayınlanması Üzerine İstatistik Genel Müdürlüğünün Rakamlarına İtibar Edilmesine Dair 23.02.1929 Tarihli Tamim.

⁴⁶³ *BCA*, 24.135.15. 30.10.0.0. lef 2. 1927 ve 1931 Nüfus Sayım Sonuçlarındaki Erkek Nüfusun Mukayesesine Dair 19.05.1931 Tarihli Belge

⁴⁶⁴ "Nüfusumuz", *Vakit*, 1 Kanun-ı Sâni 1933, s. 12.

⁴⁶⁵ Şahin, *Üsküdar Nüfusunun Coğrafi...*, s. 426-427.

Kadıköy Gaz Şirketi'ne bırakıldı. Bu sözleşmeye göre şirket Anadolu Yakası'nda bir elektrik fabrikası kuracak ve gaz fabrikasını da oraya taşıyacaktı. İstanbul Havagazı şirketini de 1926'da satın almış olan Kadıköy Gaz Şirketi'nin yeni adı "İstanbul Havagazı Elektrik ve Teşebbüsat Sinaîye ve Türk A.Ş." olarak belirlendi.⁴⁶⁶ Ancak kurulması planlanan elektrik fabrikasının kurulamaması üzerine bu firma, sadece Silahtarağa Fabrikasını işleten elektrik şirketinden aldığı elektrik enerjisini 1926'dan itibaren Anadolu Yakası'nda dağıtmaya başlamıştır. Silahtarağa Fabrikası'nda üretilen elektrik, Kadıköy tarafından İçerenköy, Merdivenköy, Libadiye ve Göksu Deresi ile bütün Üsküdar ve Anadolu Hisarını kapsayacaktı. Anadolu Yakası'nın belli semtlerine elektrik verilmesi ile ilgili haberlere basın da ilgi göstererek, Üsküdar Kadıköy ve Anadolu Yakasının elektrik imtiyazının şehremanetine verildiğine dair söylentilerin doğru olmadığını, imtiyazın ise halen elektrik şirketinde olduğunu beyan etmiştir. 1929'da Erenköy'e, bir sene içinde ise Kartal'a uzatılacağına dair yazılara yer vermiştir.⁴⁶⁷ 1931 ve 1932'de ise, bu şebekeler Büyükkada ve Heybeliada'ya kadar uzatılarak, Sarayburnu ve Üsküdar arasına da bir hat döşenmiştir. Elektriği bütün Anadolu yakasına yayabilmek amaçlı yapılan çalışmalar, Cumhuriyetin ilanından sonra hızlanarak devam etmiştir. Bu konuda Süreyya İlmen, Üsküdar'ın imarına dair hazırladığı raporda elektriğin Üsküdar ve Kadıköy'e ulaştırılması gerektiği düşüncesini ve yapılması gerekenleri ortaya koymuştur.⁴⁶⁸

1929'da Milliyet Gazetesinde ise, Nafia Vekâletinin elektrik fabrikası kurulması için alınan kararı desteklediği ve bunun için Anadolu cihetinde başlı başına bir elektrik santrali yapılarak, kömür vs. değil, bağımsız bir fabrika teşkil edilmesi gerektiği anlatılmıştır.⁴⁶⁹ Kadıköy Üsküdar elektrik kablosu uzatılarak muhitteki elektrik teşkilatı kuvvetlendirilmiştir. 1927'de yeni trafo merkezleri yapılmış⁴⁷⁰ 1929'da yeni bir tarife oluşturabilmek için belediye meclisinde komisyon oluşturulmuştur.⁴⁷¹ 1931'de şebekenin genişletilmesi çalışmaları kapsamında, Anadolu sahilinden Boğaz'a kadar hattın temdit edilebilmesi ve Çamlıca'ya

⁴⁶⁶ Mehmet Mazak, "Osmanlı Üsküdar'ında Aydınlatma", *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler I (23-25 Mayıs 2003)*, I, İstanbul, 2004, s.114-116.

⁴⁶⁷ "Kartal'a Ancak Gelecek Sene Temdit Edilecek.", *Son Saat*, 6 Temmuz 1929, s. 3.

⁴⁶⁸ Süreyya İlmen, *Teşebbüslüklerim ve Reisliklerim*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1949, s. 35-36.

⁴⁶⁹ "Kadıköy'ün Tenviri Elektrik Şirketine Verildi." *Milliyet*, 13 Mayıs 1929, s. 3.

⁴⁷⁰ *BCA*, 29.28.4. 230.0.0.0 lef 2-3. 17 Mart 1927 Tarihli Komisyon Raporu.

⁴⁷¹ "Kadıköy Elektriği", *İkdam*, 28 Mart 1929, s. 2.

ulaştırılabilmesi için belediye reisi Muhittin Bey ile muavin Hamit Bey toplantı yapmışlardır.⁴⁷²

Elektriğin gelmesi zorlu ve geç olsa da başarılmış ve Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarında Kandilli, Beylerbeyi, Çengelköy, Kısıklı, Selimiye ve Paşalimanı'nda ışıklı levhalar konulmuştu. Şemsipaşa İnhisarlar Dairesi önündeki Atatürk portesi ampullerle aydınlatılmıştı. Kız Kulesi ve Harem'de de aydınlatma çalışmaları yapılarak Üsküdar'ın hemen her yeri ampullerle donatılmış, Cumhuriyet Halk Fırkası merkezlerine, kaza idare merkezlerine temsili resimler, levhalar asılmıştır.⁴⁷³ 20 Haziran 1933 tarihli Milliyet gazetesinde ise, ay sonunda Çengelköy civarına da elektrik verileceği haberi yer almıştır.⁴⁷⁴ 3 Mayıs 1933 tarihli Vakıf gazetesi ise, Zeynep Kamil Hastanesinin elektrik ve su tesisatı için çalışma yapıldığını duyurmuştur.⁴⁷⁵ 1933'te aslında Üsküdar Belediyesi bölümleri, Üsküdar merkez, Kısıklı ve Beylerbeyi olarak belirlenmiş olsa da, elektriğin bütün mahallelere ulaşılması için çalışma yapılması uygun bulunmuştur. Şehremaneti; parklarda ve halkın istifadesine sunulan bu tarz yerlere elektriğin ulaşabilmesi için çalışmalar yapmış, bilhassa Gülhane Parkı ve Üsküdar'da bulunan Doğancılar Parkının bütçe elverdiği sürece bakımlı olması ve geceleri de açık bulundurulması planlanmıştır.⁴⁷⁶

Sultan İkinci Abdülhamit, Avrupa Yakası'nda kurulan Terkos Su Şirketi'nin Beyoğlu ve Haliç'te aldığı olumlu sonuçların etkisiyle Üsküdar'da su temini için Sadrazam Sait Paşa'dan bir rapor hazırlamasını talep etmiştir. Sait Paşa, bu proje için Kayışdağı'nı yeterli bulmayarak, su kaynağını Beykoz'un yükseklerinden Anadolu Yakası'na indirerek oradan Üsküdar'a ulaştırmayı planlamıştır. Beykoz ve Riva'dan su ulaştırma planının başarısız olması durumunda, ikinci seçenek olarak, Hereke ve Gebze bölgelerini düşünmüştür. Bu şekilde Terkos Su Şirketi'nin Beyoğlu havalisine suyu ulaştırması gibi, Anadolu Yakası'nın da suya kavuşacağı hususunda Sultan Abdülhamit'i cesaretlendirmiştir. Bunun üzerine Ticaret ve Nafia Nezaretinde kurulan komisyon ile birlikte 17 Aralık 1887'de bir rapor hazırlanmıştır. Söz konusu raporda 1887'de 50 bin nüfusu olan Üsküdar'da su ihtiyacının buradaki çeşmelerden, kuyulardan Kayışdağı'ndan temin edilse de artık bunların yetersiz kaldığı,

⁴⁷² "Belediyede Anadolu Yakası'nı Elektrikle Tenvir İçin Yapılan Müzakereler.", *Milliyet*, 23 Mart 1931, s. 3.

⁴⁷³ "Ankara ve Bütün Memlekette Bayram Nasıl Tesit Edilecek?", *Milliyet*, 29 Teşrin-i Evvel 1929, s. 45.

⁴⁷⁴ "Çengelköy'e Elektrik", *Milliyet*, 20 Haziran 1933, s. 3.

⁴⁷⁵ "Zeynep Kamil Hastanesi", *Vakit*, 3 Mayıs 1933, s. 8.

⁴⁷⁶ "Parklar", *Son Saat*, 10 Eylül 1929, s. 1.

Üsküdar'ın Beyoğlu ve İstanbul gibi masraf getiren yatırımlardan mahrum bırakılarak ihmal edildiği görüşüne yer verilmiştir. Bu raporun devamında Üsküdar'a 25 km uzaklıkta olan Paşaköy deresinde suların yükseltilerek buraya bir baraj inşa edilmesi uygun görülmüş, bu sonuçlar doğrultusunda imtiyaz verilecek şirketler araştırılmaya başlanmıştır. Bu ilk çalışmadan sonra hükümet 29 Ekim 1888 tarihinde Osmanlı Bankası memurlarından Karabet Savciyan ile Üsküdar Kadıköy Su Şirketi mukavelesini imzalayarak Anadolu Yakası'na su dağıtımını yapacak Elmalı Projesi ortaya çıkmıştır.⁴⁷⁷

1893'te Beykoz'da Elmalı Barajı'nı inşa eden şirket, şiddetli yağışların suları kirletmesi ve Elmalı Barajı'nın temizliğinin yapılamaması nedeniyle 1921'e kadar hijyenin sağlanamaması ve salgın hastalığa sebep olduğu gerekçeleriyle gündeme gelmiştir. Üsküdarlıların su ücretleri konusunda çektiği sıkıntılar, su tarifelerine yapılan zamlar, su saatlerinin kullanılan su miktarını fazla göstermesi gibi şikâyetler ile şirket gündeme gelirken, akabinde Ağustos 1922'de şirket yine su tarifelerine zam yapmak istemiş ve gerekçe olarak da yeni bir baraj inşa edilmesi ihtiyacı gösterilmiştir. Bunun için ihtiyaç olan 350.000 liranın 150.000 lirasının su tarifesine yapılacak zamla temin edilmesi uygun görülmüştür.⁴⁷⁸

Cumhuriyet hükümeti genel olarak eskiden kalan şirketlere, yabancı sermaye ile kurulmuş şirketlere kıymet vermekle birlikte, bu şirketlerin imtiyaz mukavelelerinde bulunan ve halkın menfaatine uymayan şartları değiştirerek, sadece kanunlara bağlı kalınması gerektiğini hatırlatmıştır. Üsküdar Kısıklı Tramvay Şirketi, Üsküdar Kadıköy Su Şirketi de imtiyazlı şirketler arasında bulunuyordu. Savaş sırasında yaşanan su, elektrik ve gıda yoksunluğu nedeniyle Üsküdar Kadıköy Su Şirketi Anadolu Yakası'ndaki semtlere dönüşümlü su verilmesi uygulamasına giderek, su kıtlığını önlemeye çalışmıştır. Kuleli Askerî Lisesi, Haydarpaşa Askeri Hastanesi ile Üsküdar ve Kadıköy'ün semtlerine dönüşümlü olarak haftanın belli günleri su tedariki sağlanması uygun bulunmuştu. Dersaadet Su Şirketi ise Avrupa Yakası'nın su ihtiyacını gidermeye çalışıyordu. Ancak bu dağıtımın adaletli olmaması ile ilgili şikâyetler olmasına rağmen, Üsküdar Kadıköy Su Şirketi şikâyetler konusunda dört ay süreyle Bakanlığa hiçbir şekilde cevap vermemiştir.

⁴⁷⁷ Zekeriya Kurşun, "İkinci Abdülhamit'in Üsküdar'a Su İsalesi Projesi", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015, s. 289-299.

⁴⁷⁸ Mehmet Ali Düzgün, "Arşiv Belgelerine Göre Üsküdar Kadıköy Su Şirketi", *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, I, İstanbul, 2007, s. 185-193.

Mütareke döneminde gerek Anadolu Yakası'nda gerekse diğer muhitlerde su şirketlerinin keyfi tavırlarına İtilaf devletleri tarafından göz yumulmuş ve kayıtsız kalınmıştır. Hatta bu konuda, İngiliz askeri temsilcisi, Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir yazıda Kadıköy Üsküdar Su Şirketinin bir yangın sırasında kasten suları kestiğine dair şikâyetle bulunmuştu. İstanbul'un işgalini takip eden günlerde, İtilaf devletleri komiserleri tarafından işgal politikaları gereğince Üsküdar Kadıköy Su Şirketine el konulmaya karar verilmiştir. Bu vesile ile kendilerine ait olan ordu ve donanmaların su ihtiyacını giderecekler, askeri birliklerin su konusundaki iâşesi ise halktan alınarak orduya devredilecekti. Bununla birlikte su satış ücretleri ise yine işgalci kuvvetlerin baskısı ile zamlanmıştır. İtilaf kuvvetlerinin Kasım 1922'de İstanbul'dan çekilmesi ile şirketin üzerinde kurulan baskı ve zorlama faaliyetlerine ihtiyaç kalmamış, son verilmiştir.⁴⁷⁹ Bu gelişmenin paralelinde 1925'te şirkette çalışan gayrimüslim işçiler uzaklaştırılarak, yerlerine Müslüman işçilerin istihdam edilmesi kararı alınmıştır.⁴⁸⁰ Üsküdar'ın gelişimine dair konuya bakılacak olursa, 1933'te Şemsipaşa'da meydan düzenleme faaliyetleri ve Taşdelen suyunun Üsküdar'a ulaştırılması için faaliyetler yapılıyordu.⁴⁸¹ 1929'da ise, Elmalı Barajının tamamıyla dolu olmasına rağmen, Üsküdar ve Kadıköy'deki susuzluğun anlamsızlığı haberleri basına yansımıştır.⁴⁸²

Şehremini Emin Erkul Bey döneminde ise suya olan ihtiyacın artması sebebiyle yeni çalışmalar ve yeni çözüm arayışları gündeme gelmiştir. Basına yaptığı açıklamalarda, Kadıköy Su Şirketinin belediyeyi zor durumda bıraktığını ifade eden Emin Bey, bu durumu Nafia Vekâletine de bildirdiğini anlatmıştır.⁴⁸³ Bununla birlikte su mühendisi Hüseyin Bey başkanlığında bir heyet oluşturulmuş ve su ihtiyacının temini için yapılacak çalışmalar bu heyetin danışmanlığı ile yürütülmüştür.⁴⁸⁴ Fen işlerine yeni mühendisler dâhil ettirilerek yeni inşaatlara başlanmış, su ve altyapı sorunları çözülmeye çalışılmıştır. Su dağıtımının kesintiye uğraması şikâyetlerine binaen, İstanbul Belediyesi, yeterli içme suyu tedarik edilmediği takdirde, Üsküdar Kadıköy Su Şirketi'ne el konulacağı konusunda şirkete

⁴⁷⁹ Ali İhsan Öztürk, "İstanbul'un İşgali Sırasında Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketine El Konulması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, No:15-16 Ekim 2009, s. 33-48

⁴⁸⁰ *BCA*, 28.22.7. 230.0.0.0 lef. 2-3. 3 Mart 1925 Tarihli Gayrimüslim Çalışanların Uzaklaştırılmasından Memnuniyet Duyulması Hakkında Belge.

⁴⁸¹ "Taşdelen Suyu Üsküdar'a Ne Zaman İncecek?", *Vakit*, 6 Teşrin-i Sâni 1933, s. 3.

⁴⁸² "Biz de Şaşırдық.", *Son Saat*, 15 Ağustos 1929, s. 11.

⁴⁸³ "Kadıköy Su Şirketi", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1924, s. 3.

⁴⁸⁴ "Üsküdar'da Kerbela", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1924, s. 3.

ihbarda bulunmuştur.⁴⁸⁵ Belediye bu ihbarda birlikte, Őirketten su satıŐları hususunda bilgi vermesini talep etmiŐtir.⁴⁸⁶ Terkos Su Őirketi m¼d¼r ve yardımcılarıyla İstanbul'un çeŐitli yerlerinde incelemelerde de bulunan Emin Bey, tetkikat sonrası İstanbul'un b¼yle bentlere sahip olduğu halde, su sorunuyla karŐı karŐı kalmasını hayret verici olarak nitelendirerek tetkikat sonrası ilk olarak bentlerin ve su yollarının tamir edileceğini aŐıklamıŐtır. Anadolu Yakasý'nın iŐme suyu ihtiyacını karŐılayabilmek iŐin KayıŐdaĐı suyunu hem Bostancı'ya hem Kadık¼y'e ulaŐtırma ŐalıŐmalarını sonuŐlandırarak, 1925 yılında İŐerenk¼y'de bir ŐeŐme inŐa ettirmiŐ ve halkın talebi üzerine ŐeŐmeye Őehremini Emin Bey'in ismi verilmiŐtir. Belediye bu hususta ayrıca bir d¼zenleme getirerek ŐeŐmelere verilen suların genel tarifeye tabi olmamasını talep etmiŐtir.⁴⁸⁷ 1926'da Őehremanetinden istifa etmesinin ardından bu ŐalıŐmalar yavaŐlamıŐ olsa da, 10 Eyl¼l 1930'da suyun Kadık¼y'e ulaŐtırılması ŐalıŐmaları tamamlanarak resmi bir t¼renle aŐılmıŐtır. T¼rende s¼z alan belediye reis muavini Hamit Bey, suyun buraya kadar ulaŐtırılmasına eski Őehremini Emin Bey'in teŐebb¼s ettiğini s¼ylemiŐtir.⁴⁸⁸

1933'te Őehir meclisinde, ÜŐk¼dar Kadık¼y Su Őirketi ile belediye arasında ihtilafa neden olan konular hakkında enc¼men tarafından tanzim edilmiŐ mazbata okunarak m¼nakaŐaya mahal verilmemiŐtir.⁴⁸⁹ 23 Őubat'ta toplanan iŐtimada, Vali Muhittin Bey'in beŐ yıllık programý ŐerŐevesinde ÜŐk¼dar'da mevcut olan altyapý ve kirli su problemlerinin Őöz¼mlenebilmesi iŐin Őöz¼m yollarý sunulmuŐtur.⁴⁹⁰

3.8. ÜŐk¼dar'da Sağlık

ÜŐk¼dar'ın suya olan gereksinimi Anadolu Yakasý'ndaki mesire ve kuru gibi halka tahsis edilen alanların yoğunlukta olduğu bir b¼lge olmasından dolayı, bunların d¼zenlenmesi, kullanımı ve s¼rekliliĐini kaybetmemesi aŐısından ¼nemliydi. Osmanlı d¼neminden kalan mesire alanları ve kasýrlar Cumhuriyetten sonra da istifade edilebilecek Őekilde takip edilmiŐ ve ihtiyaca g¼re kullanılmıŐtır. Bunlardan biri olan Adile Sultan Kasrı, Sultan Abd¼laziz tarafından inŐa edilmiŐ ancak zamanla terk edilmiŐtir. Sonrasında ise, kurucu m¼d¼r Fazıl Nidai Atuk Bey ¼nderliĐinde, Birinci D¼nya SavaŐı sırasında yetim kalan Őocuklara tahsis edilerek kullanılmıŐ,

⁴⁸⁵ *BCA*, 66.29.3. 230.0.0.0. lef. 2. 12 Ocak 1925 Tarihli İstanbul Belediyesi'ne Ait İhtar Belgesi.

⁴⁸⁶ *BCA*, 66.31.4. 230.0.0.0. 27 Mayıs 1926 Tarihli İstanbul Belediyesi'nin Bilgi Talebine Ait Evrak.

⁴⁸⁷ *BCA*, 66.31.6. 230.0.0.0. lef 2-3. 6 Haziran 1926 Tarihli Evrak.

⁴⁸⁸ Dere, *Operat¼r Emin Erkul'un...*, s. 154-155.

⁴⁸⁹ "Şehir Meclisinin D¼nk¼ İŐtiması", *Vakit*, 7 Şubat 1933, s. 7.

⁴⁹⁰ "Şehir Meclisinde M¼him Kararlar", *Vakit*, 21 Şubat 1933, s. 7.

cumhuriyetin ilanından sonra 1927’de dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati tarafından verem hastalığına yakalanan çocukların tedavi edilebilmesi amacını güden bir hastaneye dönüştürülmüştür. TBMM’nin 12 Nisan 1927 tarihli oturumunda, Maarif Vekâleti Bütçesi görüşülürken, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, şu bilgileri vermiştir:⁴⁹¹

“...Bu sene vekâlet İstanbul’da müsait şerâit dairesinde bir prevantoryum tesis edecektir. Bundan maksadımız, uzun müddet tedaviye ihtiyaç duyan hasta çocuklarımızı ve hasta muallimlerimizi bir taraftan burada toplamak ve diğer taraftan müesseseyi açık hava mektebi şeklinde idare etmektir...”

Adile Sultan Kasrı, 1927’de Mustafa Necati Bey tarafından 60 yataklı olarak açılmış ve İlk olarak bakıma alınan hastalar ise şehit çocukları olmuştur. Hastanenin bu yönde daha da genişletilmesi için, Nisan 1928’de TBMM’de bir görüşme yapılmış ve Adile Sultan Kasrının yanında bulunan araziye, kadın ve erkek muallimlerin de tedavisi için, 80 yataklı bir bina daha eklenmesi kararı verilmiştir.⁴⁹² 1973’e kadar bu amaçla hizmet vermeye devam etmiştir.

1845’te Selimiye’de inşa edilen Haydarpaşa Askeri Hastanesi, başta Selimiye olmak üzere Anadolu Yakası’nda askeri birliklere sağlık hizmeti vermek üzere kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve milli mücadele günlerinde hiç bakılamayan hastane binası, Cumhuriyet ilan edildiğinde harap durumdaydı. Savaş yıllarında Çanakkale cephesinden gemilerle getirilip, Haydarpaşa rıhtımından buraya yaralılar sevk ediliyordu. Mütareke döneminde esirlikten dönen zayıf ve bakıma muhtaç askerler burada tedavi altına alınmıştır. Milli mücadelede hastanenin başhekimisi Sadık Nazif Bey, depolarda mevcut olan tıbbi araç gereç ve sıhhi malzemeleri Anadolu’ya sevk ettirmiştir. 1933’te hastanenin bahçesinde bulunan mescit harap olduğu gerekçesiyle boşaltılmıştır. Elektrik tesisatı olmadığından havagazı ve petrolle aydınlatılıyordu. Onarım ve yenilenme çalışmaları için 1933-1940 yılları arasında Selimiye Kışlası’na taşınan hastanede bu süre içinde elektrik tesisatı

⁴⁹¹ Naciye Turgut, “Validebağ’ın Değişim Sürecinde: Adile Sultan Kasrı”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri II (12-13 Mart 2004)*, II, İstanbul, 2004, s. 430-433.

⁴⁹² Mahmut Gürkan, “Prevantoryumdan Devlet Hastanesine: Validebağ Öğretmenler Hastanesi Tarihçesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VII (2-4 Kasım 2012)*, İstanbul, 2016, s. 22-23.

kuruldu, yeni klinikler açıldı. 1940'ta yeni binasına döndü. Hastane günümüzde Sultan Abdülhamit adıyla hizmet vermeye devam etmektedir.⁴⁹³

1862'de Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın eşi Zeynep Hanım tarafından inşa ettirilen Zeynep Kamil Hastanesi, yoksul ve kimsesizleri himaye etme amacıyla açılmıştı. Zeynep Hanım'ın vefatından sonra, hastane varislerine intikal etse de kurumun bir gelir kaynağı bulunmamaktaydı. Varislerden Abbas Halim ve Sait Paşalar, hastanenin masrafı için Osmanlı maliyesine para tahsis etmişlerdir. 1898'de Sait Halim Paşa, hastanenin hem operatörü hem de müdürü olan Cemil Topuzlu'dan burayı tamir ettirip esaslı bir hastane haline getirmesini rica ederek gerekli olan bütçeyi de tahsis etmiştir. Cemil Paşa, bu tahsisat ile burada birçok yenilikler yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Cemil Paşa'nın yurt dışına çıkması ve Sait Halim Paşa'nın tahsisatını kesmesiyle işgal altındaki bina metruk bir hale gelmiş ve mütareke yıllarında kapalı durumda olan binanın bakımını İstanbul Şehremaneti üstlenmiştir. Fakir ve yardıma muhtaç hastaların bir kısmı 1921'de Sadaret'e ve Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak, çevrede fakir halkın tedavisini üstlenecek başka kurum bulunmadığından hastanenin yeniden açılması konusunda dilekçe vermişlerse de hastane açılmamıştır.⁴⁹⁴

25 Temmuz 1933'te Vali Muhittin Bey, şehir meclisi azaları ve CHF il idare heyeti azalarının katıldığı bir merasimle, 38.000 tahsis edilerek 40 yataklı bir hastane olarak, Lozan Antlaşmasının onuncu yıl dönümünde yeniden hizmet vermeye başlamıştır. Muhittin Bey merasimde şu konuşmayı yapmıştır:⁴⁹⁵

“...Üsküdar cihetinin bir hastaneye olan ihtiyacını şehir meclisi azaları takdir etmişler ve bu cihette bir hastane kurulmasına karar vermişlerdir. Bu ihtiyacın lüzumlu olduğu muhakkaktır. Müşterek mesai neticesinde, Lozan sulhunun onuncu yıl dönümü olan bugün hastaneyi açıyoruz...”

Yeni ilaç ve tıbbi malzeme satın alınmasına dair kararname yayımlanmış⁴⁹⁶ ve açıldıktan birkaç ay sonra, Üsküdar ve Kadıköy'de bir kadın hastanesi mevcut olmadığından, bir doğumevi haline getirilmesi gündeme gelen hastanenin 1935'ten

⁴⁹³ Nuran Yıldırım, “Yeni Kaynaklar ve İlmühaber Defter Işığında Haydarpaşa Askeri Hastanesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VI (6-9 Kasım 2008)*, II, İstanbul, 2009, s. 605-630.

⁴⁹⁴ Süleyman Beyoğlu, “İki Belediye Başkanı Çıkararak Bir Şifa Yuvası: Zeynep Kamil Hastanesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri (12-13 Mart 2004)*, I, İstanbul, 2004, s. 133-137.

⁴⁹⁵ “Üsküdar'da Zeynep Kamil Hastanesinin Açılması”, *Vakit*, 25 Temmuz 1933, s. 4.

⁴⁹⁶ *BCA*, 38.51.20. 30.18.1.2. 16 Temmuz 1933 Tarihli Kararname.

itibaren Zeynep Kamil Doğumevi olarak hizmet vermeye devam etmesi uygun bulunmuştur.

Yine Selimiye’de Sultan İkinci Abdülhamit tarafından yaptırılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane binası, 1903’te bir merasimle açılmıştır. Burada tıbbiye binası ile birlikte, tıbbiye kliniklerinde de inşa edilmişti. Hasta ulaşımının rahat yapılabilmesi için Haydarpaşa, Selimiye ve Karacaahmet yönündeki yollarda düzenleme yapılmıştı. Savaş yıllarında Çanakkale’den gemilerle getirilen askerler burada tedavi gördüğünden bazı günler tıbbiyede ders yapılamıyordu.⁴⁹⁷ Mondros Mütarekesinden sonra, 1919 yılının Ocak ayında, bir İngiliz heyeti tıbbiye binasına gelerek müdür Hulusi Alataş ile görüşmüş, binaya ve kliniklere el koyarak öğrencilerin resmi kıyafet giymesine yasak getirmişlerdi. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali üzerine yapılan Doğancılar mitinginde halk ile birlikte tıbbiye öğrencileri de iştirak etmiş, 22 Mayıs 1919’da ise sadece kendileri Kadıköy’de bir protesto mitingi tertip etmişlerdi. Sivas Kongresi’nin toplanacağı ilan edilince, öğrenciler bir temsilci seçip kongreye iştirak etmesi için gitmesine karar verdiler. Temsilci seçilen Hikmet Bey, gizlice Haydarpaşa’dan Ankara’ya trenle ulaşmış ve Ankara’da Ali Fuat Paşa’nın babası, İsmail Fazıl Bey ile buluşarak Sivas’a hareket etmişti. Burada manda tartışmalarına katılarak, tıbbiyelilerin istiklal için mücadele etmeye hazır olduğunu ifade etmiştir.

İngilizlerin sıkı kontrolü altında bulunan tıbbiye binası ve hastane, öğrencilerin Bahariye’de bulunan İngilizlere ait silah deposundan silah kaçırmasına engel olamamıştı, buradaki silah ve mühimmatı gizlice Haydarpaşa’ya getirerek Anadolu’ya sevk etmişlerdi. 1920 yılında on kadar tıbbiyeli, Gebze üzerinden kendi imkânları ile Anadolu’ya geçmişler ve 18 Temmuz 1920’de Ankara’ya ulaşan tıbbiyelileri Dr. Adnan Adıvar karşılayarak Atatürk’ün yanına getirmiştir. Dört yıl kapalı kalan tıbbiye binası ve klinikleri, 1922’de Refet Paşa’nın İstanbul’a gelmesi ile son bulmuş, 19 Ekim 1922’de Haydarpaşa’da karşılama törenine milli mücadele hizmetinde bulunan bütün öğrenciler katılmışlardır.⁴⁹⁸ Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, tıbbiye binasının Haydarpaşa’dan taşınması yönünde tartışmalar başlamıştı, Darülfünun emini İsmail Hakkı Baltacıoğlu, fakültelerin toplu olarak Beyazıt’ta bulunmasını destekliyordu, ancak Dr. Cemil Topuzlu Paşa, öğrencilere külfet olacağı gerekçesi ile bu karara karşı çıkmıştı. Tartışmalar üzerine 1924’te tıp fakültesi

⁴⁹⁷ Haskan, *Yüzyıllar Boyunca...*, s. 917.

⁴⁹⁸ Ayten Altıntaş, “Kurtuluş Savaşı’nda Haydarpaşa Tıbbiyesi” *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VI (6-9 Kasım 2008)*, II, İstanbul, 2009, s. 631-651.

öğrencileri Vakıf Gureba ve Cerrahpaşa'da staj yapsalar da, tıbbiyenin oraya taşınması uygun bulunmayarak TBMM kararı ile 1925'te Haydarpaşa'ya geri dönmüştür. Dr. Reşit Galip Bey'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde, 31 Mayıs 1933'te Darülfünun lağvedilip İstanbul Üniversitesi kurulmuş ve tıp fakültesi buraya nakledilerek İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi adını almıştır.⁴⁹⁹ Binanın taşınmasından sonra hastane kısmında başlayan tadilat 1936'da sona ermiş ve Haydarpaşa Numune Hastanesi olarak günümüze değin hizmet vermiştir. Tıbbiye binası ise, zamanla Haydarpaşa Lisesi, Marmara Üniversitesi ve günümüzde ise Sağlık Bilimleri Üniversitesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Selimiye, Haydarpaşa ve Kuleli'de olmak üzere Üsküdar'da genel olarak yaygınlaşan bulaşıcı hastalıkları önlemek amacıyla, Sultan İkinci Abdülhamit'in iradesi ile 1894'te Doğancılar'da açılan Üsküdar Tebhirhanesi, Cumhuriyet Dönemi de dâhil olmak üzere, 1980'li yıllara kadar hizmet vermiştir. 1930-1935 yılları arasında, Üsküdar'da en çok görülen salgın hastalıklar karahumma ve difteri vakaları idi. Tebhirhanenin 1933'teki hekimi Dr. İzzet Süleyman Bey, Üsküdar'ın bu hastalıklardan kurtulabilmesi adına Doğancılar'daki binada çalışmalara önderlik etmişti.⁵⁰⁰ 1873-1927 yılları arasında hizmet veren Toptaşı Bimarhanesi ise ruh hastalıklarının tedavisi için açılmış bir müesseseydi. Üsküdar'da mevcut diğer hastaneler gibi savaş yıllarında olanaklardan mahrum kalmıştı. Hastanenin 1918 yılındaki fahri başhekimisi Dr. Mazhar Osman, mütareke yıllarındaki durumu şöyle anlatmıştır:⁵⁰¹

“...Balkan, Umumi Harp'in ve Kurtuluş Savaşı'nın arka arkaya gelmesi Toptaşı'nı meşrutiyet idaresinden daha fena duruma düşürmüştü. Yoksulluk içinde senelerce kıvrandı, ne yiyecek, ne giyecek, ne yatak... Memleket her cephede sıkıntı içindeydi. Kapalı delileri kim düşünebilirdi. Toptaşı Bimârhânesinin ıslahı için fahri ser tabipliği kabul ettim. Genç hekimler ve mütehassıslarla bimarhanenin darülaceze binasına nakledilmesi düşünüldü. Mütareke senesinde Sultan Abdülhamit'in hatırasına hürmet edenler darülaceze binasına deli konmasına razı gelmediler...”

⁴⁹⁹ Burhan Akgün, Nil Sarı, “Haydarpaşa'da Abidevi Eser: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri (2-4 Kasım 2012)*, İstanbul, 2012, s. 192-205.

⁵⁰⁰ Nuran Yıldırım, “1894'ten Günümüze Üsküdar Tebhirhanesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2007, s. 413-428.

⁵⁰¹ Ayten Altıntaş, “Üsküdar'da Bir Akıl Hastanesi: (Toptaşı Bimarhanesi 1873-1927)”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2007, s. 391-406.

1920 yılında, Sıhhiye Müdür-i Umumisi Dr. Abdullah Cevdet, Mazhar Osman'ı baştabipliğe getirmişti. O yıllarda henüz doğum hastanesi olmayan Zeynep Kamil Hastanesinin ruh hastalıklarının tedavisi için ayrılan bölümüne de Toptaşı'nın eski baştabibi Avni Mahmut Bey getirildi. Bu yıllarda Fahrettin Kerim Gökay da burada stajyer hekim olarak görev yapmaktaydı. 1922 yılında tekrar darülacezeye taşınabilmek için girişimde bulunan Mazhar Osman Bey'in talebi reddedilmiş, bunun üzerine istifa eden doktor, cumhuriyetin ilanından sonra 1923'te tekrar başhekimliğe getirilmiştir. Raşit Tahsin Tuğsavul, İhsan Şükrü Aksel, Rasim Adasal gibi Cumhuriyet döneminin tabipleri ilk asistanlık yıllarını bu hastanede geçirmişlerdir. Yer sorununun çözülememesi üzerine, 15 Haziran 1927 tarihinde Üsküdar vapuru ile hastalar Bakırköy'e nakledilmiş ve bina 1970'lere kadar tütün atölyesi olarak kullanılmıştır.⁵⁰²

Aynı zamanda doktor da olan Şehremini Emin Bey, sağlık alanındaki çalışmalara da değer vermişti. İhtiyaçları giderebilmek için şehrin farklı yerlerinde dispanserler açarak, Şehremaneti Mecmuasında da yayınlanan bir talimatname ile bu kurumların uyması gereken esasları belirlenmiştir.⁵⁰³ Bu talimatnameye göre fakir ve muhtaç hastaları ayakta tedavi edebilmek ve barınma ihtiyacı giderilene kadar yatak temin edebilmek amacıyla, erkek ve bayanlar için ayrı yatak tesis edilmiştir. Tıbbi alet ve hekim ihtiyacının da karşılanması karara bağlanmıştır. Kadıköy, Kasımpaşa, Eyüp ve Üsküdar bu muhitlerden bazılarıdır. 13 Mayıs 1931 tarihli Vakit gazetesinin haberine göre ise Belediye Şehir Meclisi toplanarak, tartışmalı geçen bir müzakere sonrası Üsküdar'da da bir hastane açılmasına karar vermiştir. İstanbul'un nüfusu için Haseki ve Cerrahpaşa hastanelerinin yetersiz kaldığı ve buna binaen 100 yataklı bir hastane ile bir de verem hastanesi tesis edileceği ve bunun üzerinde sıhhiye encümeni ve halkın da mutabık olduğu bir fikir olduğu ifade edilmiştir. İstanbul valisi Muhittin Bey, toplantı sırasında yaşanan tartışmalara iştirak ederek bütçenin hastane inşası için yeterli olmayacağına yönelik eleştirileri kabul etmemiştir. Belediye encümeni ise, Üsküdar'da hastanelerin inşasından sonra bir de İstanbul'da mevcut hastanelere 550 yatak ilave edilmesini istemişse de bu teklif reddedilmiştir.⁵⁰⁴ Ertesi günkü içtimada ise, Üsküdar ve Beşiktaş'a birer çocuk bakımevi yapılması kararı verilmiştir. Aslında veremle mücadele amaçlı ilk

⁵⁰² Altıntaş, *Üsküdar'da...*, s. 408-410.

⁵⁰³ "Kadıköy Dispanseri", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, No:15, Teşrin-i Sani 1925, s. 133-134.

⁵⁰⁴ "Şehir Meclisinde Gürültülü Bir İçtima", *Vakit*, 13 Mayıs 1931, s. 1-2.

dispanser, Haziran 1929'da Eyüp'te açılmış ve alınan olumlu neticeler sonrası, Üsküdar ve başka semtlerde de şubeler açılmasına karar verilmişti.⁵⁰⁵ Belediye meclisinde alınan kararın geçmişi buna dayanıyordu. 1933'e gelindiğinde, Üsküdar'da Boğaz hattında mevcut bir dispanser eksikliği nedeniyle, geniş bir sıhhat istasyonu açılmasına karar verilmişti.⁵⁰⁶ Yine halka hizmet etmek amacıyla kurulan Selimiye'deki hayvan hastanesi ve veteriner okulu da bu alandaki çalışmalar için hizmet vermiş; Bağlarbaşı, Selimiye, Kadıköy ve Üsküdar genelinde bulunan halk, hayvanlarını bu hastanede tedavi ettirmişlerdir. Veteriner mektebindeki yeni aşı üretme çalışmaları da basına yansımıştır.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ “Veremle Mücadele ve Halk, *Son Saat*, 10 Haziran 1929, s. 10.

⁵⁰⁶ “Boğazsa Sıhhat İstasyonu Açılıyor.”, *Son Posta*, 26 Temmuz 1933, s. 2.

⁵⁰⁷ “Yeni Aşı, Baytar Mektebi Yeni Bir Aşı Keşfetti.”, *Cumhuriyet*, 10 Mart 1930, s. 2.

SONUÇ

Üsküdar, tarihin her dönemine kendince, hem de yaşayan insanları ile tanıklık etmiş ve o seyirde kendine yer bulmuştur. Türk Osmanlı kültüründe ve Cumhuriyetle birlikte yaşanan değişimlerde İstanbul genelinde ve tüm ülkede bir değişimin yaşandığı ve bu değişimin hangi alanlarda olduğunu tespit edebilmek ise başka bir çalışmanın konusu olabilir. Bu çalışmada 1923 ve 1933 yılları arasındaki on yıllık süreçte Üsküdar'da bu seyrin nasıl olduğu ele alınmıştır. Yönetim biçiminin değişmesi, sadece bir zihin dönüşümü ve politik yenilenme anlamına gelmiyordu. Şehirleşmede yeni motiflerin keşfedilmesi, insan temayülünde meydana gelen yeni fikirler ise kültür konusunu gündeme getirirken, sanatçıların değişen zihinleri ise bu yeni ortamla birlikte yeni bir üretim dönemine evrilmişti. Üsküdar'da bulunan Aziziye, Bağlarbaşı Tiyatroları, Hale Sineması ve diğer açık hava etkinlikleri Kadıköy ile ilerleyen ve halka hitap eden sanat faaliyetleriydi. Önce açık hava sinemaları şeklinde başlayan bu faaliyetler, zamana uyum sağlayarak, modernize olmuş ve daha kapsamlı olarak kendine yer etmiştir. Hat, resim, müzik, oyunculuk üzerine yetişmiş Üsküdarlı sanatkarların birçoğu aynı zamanda milli mücadeleye de destek vermiş, ailelerin sanata karşı mevcut olan önyargılarına rağmen, sanata dair kararlılıklarını devam ettirerek yetenekleri doğrultusunda cumhuriyet İstanbul'unda kendilerine yer etmiş isimler olarak tarihte iz bırakmışlardır. Roman ve kitaplarda yazarların bir kısmı mekân olarak Üsküdar'ı tercih etmiş, zihinsel kurgularını, hayallerini bu semtin sokakları arasında hikâyelere çevirmişlerdir. Türk edebiyatında, bazı yabancı seyyahların eserlerinde dikkat çekici bulunarak satırlarda yer alırken, okuyucuya verilen hissiyat Üsküdar'ın müstesna güzelliği idi. Cumhuriyetin ilan edilmesinin devamında yapılan kutlamaların merkezi yine Üsküdar'dı. Şükrü Naili Paşa valilikteki kabul töreninden dönmüş ve tebrikleri kabul ederken, Üsküdar ve Kadıköy'de cumhuriyet ışığı çoktan yanmış, bu kutlamaların merkezi 1924'teki yıldönümünde yine Üsküdar Meydanı olmuştur.

Halifeliğin kaldırılmasının tartışıldığı günlerde, son Halife yine bir Üsküdarlı olan Abdülmecit Efendi, basında kendine yer bulmuştu. Hilafet meselesi olarak satırlarda yer alan altı yüz yıllık mesele, Abdülmecit Efendi'nin nezdinde konuşulurken, son Halifenin sanatkar kişiliği Bağlarbaşı'ndaki köşkünde resim ve sanata dair izlerini Üsküdar'a bırakıyordu. Kıyafet devrimini dahi satırlarına taşıyan, tenkit eden bir diğer şair Üsküdarlı Ta'lat, Misak-ı Milli ve diğer politik konuları

kendisine seçerek yazan bir isimdir. İsmail Dümbüllü, Burhan Felek, Necmeddin Okyay, İsmail Hakkı Altunbezer ve kısa biyografilerle bu çalışmada yer bulmuş diğer sanatçılar ise Üsküdar'ın on yıllık süreçte sanattaki aydınlık yüzüdür. Özbek Tekkesi'nde, Mevlevi kültüründe dini vasfı ile bulunan isimler dahi, kişiliğinde mevcut olan kültürel yönü ile Üsküdar ve halkını beslemiştir. Dolayısıyla bu dini mekânlara sadece ibadethane ya da dini işlevi olan bir yer gözüyle bakmak ve incelemek mümkün değildir.

Eğitimde ve alfabedeki yeni unsuru ise, yenileşmenin ötesinde, çok daha temelden bir yapılaşmayı mecburi kılıyordu. Üsküdar'da ise, millet mektepleri halkın ilgisini ve öğrenmeye dair isteğini ortaya çıkarmıştır. Süreyya İlmen'in yeni bir Anadolu Yakası temayülü, hazırlamış olduğu kapsamlı raporu, okunduğunda, belki sadece yazıldığı tarihte değil, günümüzde dahi bazı sorunlara ışık tutabilecek nitelikte idi. Kuşkusuz ki Üsküdar'ın imarı uzun vadeli bir problemdi. 1928'de tramvayın gelmesi ve nüfus artışı, ulaşım ve insan yoğunluğunun paralel hızla ilerlemesine bir emsaldi. Kent meydanının düzenlenmesi, elektriğin ve suyun Üsküdar halkına ivedilikle temin edilmeye çalışılması, cumhuriyetin ilk yıllarında Üsküdar nezdinde Anadolu Yakasına ait diğer problemlerdi denilebilir. Üsküdar'ın kendine has mimari dokusu ile sahip olduğu ahşap yapılaşma, beraberinde getirdiği yangın tehlikesi ile karşı karşıya kalındığında güzelliğin yanında bir handikapı. Üsküdar'ı yeniden inşa edebilmek, düzenlemek, zamanla yarışarak ona yeni bir yüz kazandırmak on yılda mümkün olacak bir çalışma olmasa da 1923-1933 yılları arasında bu iradeyi ortaya koyan kararlılıkta çalışmaların yapıldığı görülebilir. Üsküdar sadece bir mekân olarak değil, insan belleğinde, adeta kendine has bir ruhu ve kendi farklılığını ortaya koyan havası ile yer eden bir muhittir. Bundan sonraki yıllarda da bu güzelliğini muhafaza edebilmesi adına elbette ki hem orada ikamet edenlerde hem de yöneticilerde sorumluluklar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

A. YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

DBTDA: Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

DH. EUM: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye

DH. MB. HPS: Dâhiliye Nezareti hapishaneler Müdürlüğü Evrakı

İ.DUİT: İrade, Dosya Usulü İradeler Tasnifi

İMMMS: İrade Meclis-i Mahsusa

KDB: Kararlar Daire Başkanlığı

MF. MKT: Maarif nezareti Mektubu Kalemi

MGM: Muamelat Genel Müdürlüğü

2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

3. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

B. RESMÎ YAYINLAR

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBBMZC)

Devre: II, İçtima Senesi II Cilt IV

Devre: II, İçtima Senesi II Cilt VII

Devre: IV, İçtima Senesi XV Cilt II

C. SÜRELİ YAYINLAR

1. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyeti Milliye

İkdam

Milliyet

Son Posta

Son Saat

Tanin

Tevhid-i Efkar

The Newyork Times

Ulus

Vakit

Vatan

2. Dergiler

Akbaba

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Dede Korkut Dergisi

Hayat Mecmuası

Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi

Hilal-i Ahmer Mecmuası

İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi

İstanbul Belediye Mecmuası

İstanbul Şehremaneti Mecmuası

Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi

Restorasyon Yıllığı Dergisi

Türk Edebiyatı Dergisi

Türkiyat Mecmuası

Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırma Dergisi

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

D. HATIRALAR

CEBESOY, Ali Fuat: *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.

DURUKAN, Eyüp: *Günlüklerde Bir Ömür-VI- Cumhuriyet Yürüyor (1923-1926)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021.

İLMEN, Süreyya: *Teşebbüslüklerim ve Reisliklerim*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1949.

İLMEN, Süreyya: *Teşebbüslüklerim ve Reisliklerim*, Kasdav Yayınevi, İstanbul, 2001.

İNÖNÜ, İsmet: *Hatıralar*, yay. Haz. Sebahattin Selek, C.I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

KANSU, Mazhar Müfit: *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

KARABEKİR, Kazım: *Günlükler (1906-1948)*, C.II, yay. Haz. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

NUR, Rıza: *Hayat ve Hatıratım*, Altındağ Yayınları, İstanbul, 1928

E. ARAŞTIRMA ESERLER

ANDI Kübra, SAMSAKÇI Mehmet: *İstanbulun 100 Yazarı*, İBB Yayınları, İstanbul, 2009.

ASLANOĞLU, İnci: *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (1923-1933)*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2010.

ATAMAN, Sadi Yaver: *Türk İstanbul*, İBB Yayınları, İstanbul, 1997.

AYAŞLI Münevver: *Dersaadet*, Timaş Yayınları, İstanbul, Timaş Yayınları, 2002.

AYAŞLI, Münevver: *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.

AYAŞLI, Münevver: *Rumeli ve Muhteşem İstanbul*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.

AYDIN, Mesut: *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

AYVAZOĞLU Beşir: *Yahya Kemal'in İstanbul'u*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2008.

AYVAZOĞLU, Beşir: *Üsküdarlı Akif*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006.

AYVAZOĞLU, Beşir: *Defterimde Kırk Suret*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

AYVAZOĞLU, Beşir: *1924- Bir Fotoğrafın Uzun Hikâyesi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2021.

BALİ Adil, KURU Burak: *Muhtarlarıyla İstanbul*, İBB Yayınları, İstanbul, 2022.

BALİ, Adil: *Vapurlarıyla İstanbul*, İBB Yayınları, İstanbul, 2020.

BANOĞLU, Niyazi: *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2014.

- BEŞLİ, Atilla, Ayşenur
ÇALIKÇI, Zekiye
ERASLAN: *Objektiften yansıyanlarla Sultan İkinci Abdülhamit Döneminde eğitim*, Üsküdar Belediyesi Yayınları İstanbul, 2017.
- Beyatlı, Yahya Kemal: *Aziz İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2008.
- BOZKURT, Abdurrahman: *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2014.
- CRISS, Bilge: *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÇALIŞLAR, İpek: *Halide Edip- Biyografisine Sığmayan Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÇEÇENER, Besim: *Üsküdar Anıları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÇİFTÇİ, Muhammet : *Bir Ulu Rünyayı Görenler Şehri Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2006
- DURU, Orhan: *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.
- FELEK, Burhan: *Yaşadığımız Günler*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.
- FELEK, Burhan: *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Felek Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- FELEK, Burhan: *Hayal Belde Üsküdar*, Felek Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- GİZ, Adnan: *Bir Zamanlar Kadıköy*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- GÜÇTEKİN, Nuri: *Birinci Dünya Savaşı'nda Üsküdar Mekteb-i Sultanisi*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri: *Yaprak Dökümü, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2016.*
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri: *Akşam Güneşi, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2010.*
- HASKAN, Mehmet Nermi: *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2001.
- HÜREL, Haldun: *Anlat İstanbul IV*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009.
- KAYGILI, Osman Cemal: *Köşe Bucak İstanbul*, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2019.

- KOCATÜRK, Önder: *İstanbul'da Sel ve Fırtına (1889-1924)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2019.
- KOCATÜRK, Utkan: *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.
- KONYALI, İbrahim Hakkı: *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, C.I-II*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2021.
- KUMRULAR, Özlem: *İstanbul Eğleniyor-C.I*, İBB Yayınları, İstanbul, 2022.
- MAZAK, Mehmet: *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- ÖNCE, Gökhan: *Kendine Özgü Bir Semt: Moda*, Kadıköy Belediyesi Sağlık ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- ÖZAVCI, Tarık: *İstanbul Yangınları (1923-1965)*, Ekin Basımevi, İstanbul, 1965.
- ÖZÇELİK, Mustafa: *İstiklal Marşı Tarihçesi, Anlamı ve Yorumu*, Muhit Kitap, İstanbul, 2021.
- ÖZDEŞ, Oğuz: *Bizim Caddeden Portreler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÖZEMRE, Ahmet Yüksel: *Hasretini Çektiğim Üsküdar*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÖZEMRE, Ahmet Yüksel: *Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÖZKARABEKİR, Cengiz: *Cumhuriyet İstanbul'unda Kadın* İBB Yayınları, İstanbul, 2021.
- SELVİ, Haluk, Bülent
CIRIK: *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadoludan Çekilen Telgraflar*, TBMM Yayınları, Ankara, 2020
- SOYDAN, Mehmet Rüyan
Necmettin TURİNAY,
Selçuk KARAKILIÇ: *Mehmet Akif'in Mektupları – I*, TBMM Yayınları, Ankara, 2021.
- ŞARMAN, Kansu: *“Cumhuriyetin İlk Nüfus Sayımı (1927 Nüfus Tahriri)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2023.
- TANPINAR, Ahmet
Hamdi: *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019.

- TEVETOĞLU, Fethi: *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- TUĞRUL, Mehmet, Nuri SALIK: *Yüzüncü Yılında İstiklal Marşı ve Mehmet Akif*, TBMM Yayınları. Ankara, 2022.
- TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiye’de Siyasal Partiler, C.I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- TURİNAY, Necmettin: *Arkandan Serilmiş Yere Bir Mazi Meşrutiyetten Cumhuriyete Mehmet Akif (1908-1920)* TBMM Yayınları, Ankara, 2021.
- TUTEL, Eser: *Şirket-i Hayriye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- YAKIT, İsmail: *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

F. MAKALELER

- AHUNBAY Zeynep, EKİMCİ Betül: “Üsküdar’ın Vakıf Kültür Mirası ve Korunması için Öneriler, *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, S:12, 2016, s. 6-15.
- AKGÜN Burhan, SARI NİL: “Haydarpaşa’da Abidevi Eser: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane”, *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler VII (2-4 Kasım 2012)*, I, İstanbul, 2012.
- AKIN, Rıdvan: “Mütareke İstanbul’unda Bir Semt Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri V(1-5 Kasım 2007)*, II, İstanbul, 2007.
- ALTINTAŞ, Ayten: “Kurtuluş Savaşı’nda Haydarpaşa Tıbbiyesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler VI (6-9 Kasım 2008)*, II, İstanbul, 2009.
- ALTINTAŞ, Ayten: “Üsküdar’da Bir Akıl Hastanesi Toptaşı Bimarhanesi 1873-1927”, *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler IV (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2007.

- ARSLAN, Ali: “Osmanlı Son Döneminde Yahudilerin Üsküdar’da Eğitim Faaliyetleri”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri II(12-14 Mart 2004)*, I, İstanbul, 2004.
- AYAŞLI, Münevver: “Büyük Şair Büyük insan”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, S.158, İstanbul, 1986, s. 19-20.
- AYDENİZ YALÇIN, Tuğba: “Üsküdar’da Bir Meşhurlar Okulu, Ravza-i Terakki Mektebi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015.
- AYVAZOĞLU, Beşir: “Burhan Felek’in Üsküdar’ı”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII(21-23 Kasım 2014)*, II, İstanbul, 2015.
- BABACAN, Hasan: “Birinci Meclis Öncesi ve Sonrasında Mehmet Akif”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İstiklal Marşı ve Mehmet Akif Ersoy Bildirileri*, Samsun, 2021.
- BEYOĞLU, Süleyman: “Milli Mücadele’de Özbekler Tekkesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri I (21-23 Mayıs 2005)*, II, İstanbul, 2005.
- BEYOĞLU, Süleyman: “I. Dünya Savaşı’nda ve Milli Mücadelede Üsküdar (1915-1922)”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2007.
- BEYOĞLU, Süleyman: “İki Belediye Başkanı Çıkararak Bir Şifa Yuvası Zeynep Kamil Hastanesi “”, *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler (12-13 Mart 2004)*, I, İstanbul, 2004.
- BİRİNCİ, Ali: “Üsküdar’da Matbaalar ve Matbaacılar (1839-1908)”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2014.
- BOSTAN, Hanefi: “Fatih ve Kanuni Dönemlerinde Üsküdar Nahiyesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri XI (15-16-17 Ekim 2021)*, I, İstanbul, 2021.

- BÜYÜKER, Kamil: “Üsküdar’ın İlk Müftülerinden Hafız Hilmi Akkuş”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, II, İstanbul, 2014.
- CEBECİ TURGUT, Naciye: “Üsküdarlı Sanatkâr Hekim Hikmet Hamdi Bey”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri X(19-20-21 Ekim 2019)*, III, İstanbul, 2019.
- CEBECİ TURGUT, Naciye: “Bir Zamanlar Üsküdar’dan Tarihe Düşen Notlar Çiçekçi Kahvehanesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV(3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2007.
- ÇAKILCI, Diren: “Osmanlı Devleti Telgraf Şebekesinde Üsküdar Telgrafhanesi ve Önemi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, I, İstanbul, 2017.
- ÇELİK, Yüksel: “Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi İnşası ve İşgali (1912-1913)”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2006.
- DAŞ, Mustafa: “Üsküdar’da Türk ve Bizans Yöneticilerinin Yaptıkları Görüşmeler”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri V (1-5 Kasım 2007)*, II, İstanbul, 2008.
- DAŞ, Mustafa: “İstanbul’a Gelen Türk ve Fransız Elçilerin Hatıratında Üsküdar ve Gündelik Hayat”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015.
- DERMAN, Uğur: “Hezarfen Üstad Necmettin Okyay ile Bir Konuşma”, *Hayat Mecmuası*, S.51, İstanbul, 1968, s.59.
- DÜZGÜN, Mehmet Ali: “Arşiv Belgelerine Göre Üsküdar Kadıköy Su Şirketi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, I, İstanbul, 2007.

- EKİMCİ, Betül: “Jacques Pertivich Haritalarında Üsküdar ve Kentsel Dönüşüm” *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, I, İstanbul, 2007.
- ERDİL, Melike: “Türkiye Cumhuriyetinin Latin Harfleriyle Çıkan İlk Çocuk Dergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslar arası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C.II. S.1, İstanbul, 2018, s. 10.
- ERDOĞDU, Tayfur: “Üsküdar Amerikan Kız Kolejinin Kısa Tarihi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri I (23-25 Mayıs 2003)*, I, İstanbul, 2004.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar: “17. Yy’da Politik Bir Mekân Olarak Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, İstanbul, 2015.
- EYİCE, Semavi: “İstanbul’un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme”, *Türkiyat Mecmuası*, C.XIV, İstanbul, 1965, s. 1999-216.
- EYİCE, Semavi: “Fetihten Önce Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri (23-25 Mayıs 2003)*,I, İstanbul, 2004.
- GÜNALAN, Rıfat: “Evkâf-ı Ümem Tarihinde Üsküdar Vakıfları”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12- 13 Kasım 2016)*, İstanbul, 2017.
- GÜNEŞ, Ahmet: “16.ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar’ın Mahalleleri ve Nüfusu”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri I (23-25 Mayıs 2003)*, I, İstanbul, 2003.
- GÜRGAN Mahmut: “Preventoryumdan Devlet Hastanesine: Validebağ Öğretmenler Evi Tarihçesi” *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VII (2-4 Kasım 2012)*, İstanbul, 2016.

- HESAPÇIOĞLU, Muhsin: “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Eğitim Politikaları ve Felsefesi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.XXIX, S. 29, İstanbul, 2009, s. 123.
- İNCİ, Salih: “Üsküdarlı Patrik Vasilios Yeorgiadis (1925-1929), *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri X (19-20-21 Ekim 2018)*, III, İstanbul, 2019.
- İPŞİRLİ, Mehmet: “Elçilerin Üsküdar’ı”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015.
- KAÇAR, Turhan: “Üsküdar Savaşı ve Bizans’ın Temelleri”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri (23-25 Mayıs 2003)*, I, İstanbul, 2003.
- KAPLANOĞLU, Raif: “İlk Nüfus Defterlerine Göre Üsküdar’da Ekonomik ve Sosyal Yaşam” *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, I, İstanbul, 2017.
- KARACAGİL, Ökkeş Kürşad: “Üsküdar’ın İmarına Dair Bir Rapor (1924)”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, I, İstanbul, 2006.
- KARAKOÇ, Ercan: “Milli Mücadelede Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri II(12-14 Mart 2004)*, I, İstanbul, 2004.
- KESKİNKILIÇ, Erdoğan: “Üsküdar Amerikan Kız Kolejinde Türk Öğrenciler”, *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler VI (6-9 Kasım 2008)*, İstanbul, 2009.
- KEYVAOĞLU, Merve: “Üsküdar’da İki Yangın: Yenimahalle ve Sultantepe Yangınları”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, I, İstanbul, 2017.

- KOÇ, Çilem Tuğba: “The New York Times Gazetesinde Halide Ediple İlgili Olan Haberlerin İncelenmesi (1922-1933), *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S.46, Ankara, 2018, s. S.311.
- KÖSEOĞLU, Mehmet Akif: “Üsküdar Tekkelerinin Son Şeyhleri”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, III, İstanbul, 2014.
- KURŞUN, Zekeriya: “İkinci Abdülhamit’in Üsküdar’a Su İsalesi Projesi”, *Üsküdar Sempozyumu BildirileriVII I(21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015.
- KURT Emre, SARI Nil: “Üsküdar Miskinler Tekkesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV (3-5 Kasım 2006)*, II, İstanbul, 2006.
- KURTOĞLU, Akın: “Üsküdar Şehir içi Ulaşım Tarihi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VII (2-4 Kasım 2012)*, İstanbul, 2014.
- KUZUCU, Kemalettin: “Lale Devri’nden Cumhuriyet’e Üsküdar’da İtfaiye Hizmetleri” ,*Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I,İstanbul, 2015.
- MADEN, Fahri: “Çamlıca’da Bir Erenler Durağı: Tahir Baba Tekkesi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri (21-23 Kasım 2014)*, VII, İstanbul, 2014.
- ÖZCAN, Nuri: “Üsküdar’ın Romantik Bir Sanatkârı Selahattin Pınar”,*Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VI(6-9 Kasım 2008)*, İstanbul, 2009.
- ÖZTOPRAK, Nihat: “Türk Şiirinde Üsküdar Motifi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IV(3-5 Kasım 2006)*, I, İstanbul, 2007.

- ÖZTÜRK, Nuran: “Ahmet Remzi Akyürek Dede Hayatı ve Tasavvufi Yönü”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C.VII, S.1, Adana, 2022, s. 359.
- PARMAKSIZ, Esra: “Üsküdar’dan İki Askeri Rüştüye: Toptaşı ve Paşakapısı Askeri Rüştüeleri”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VI (6-9 Kasım 2008, II, İstanbul, 2008.*
- PEHLİVANLI Hamit: “Anadolu Yakası Ulaşımında Üsküdar Kadıköy ve Havalisi Halk Tramvaylarının Yeri”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri X (19-20-21 Ekim 2018), I, İstanbul, 2019.*
- PEHLİVANLI, Hamit: “İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Raporlarına Göre Üsküdar ve Çevresinde Asayiş (1919-1921), *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri XI (15-16-17 Ekim 2021), II, İstanbul, 2021.*
- SARIDİKMEN, Gül: “Ressam Üsküdarlı Cevat Göktengiz”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri II(12-14 Mart 2004), III, İstanbul, 2015.*
- SARIDİKMEN, Gül: “Münif Fehim Özarman ve Sanatı”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri X(19-20-21 Ekim 2018), III, İstanbul, 2018.*
- SIÇRAYIK, Anılcan: “Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesinin Günümüze Ulaşmayan İki Yapısı”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri X(19-20-21 Ekim 2018), III, İstanbul, 2019.*
- SOFUOĞLU, Adnan: “Anadolu Üzerindeki Yunan Hareketleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesinin Faaliyetleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.X, S.23, Ankara, 1994, s.4.

- ŞAHİN, Cemalettin: “Üsküdar Nüfusunun Coğrafi Kökeni Üzerine Araştırma”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, II, İstanbul, 2014.
- ŞAHİN, Cemalettin: “Üsküdar Nüfusunun Eğitim Durumu”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri X (19-20-21 Ekim)*, I, İstanbul, 2019.
- ŞAHİN, Cemalettin: “Cumhuriyet Dönemi Üsküdar İlçesi İdari Sınırları”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, III, İstanbul, 2016.
- TURGUT CEBECİ,
Naciye: “Validebağ’ın Değişim Sürecinde Adile Sultan Kasrı”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri II (12-13 Mart 2004)*, I, İstanbul, 2004.
- TÜMER ERDEM,
Yasemin: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Üsküdar Kız Mektepleri”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri V(1-5 Kasım 2007)*, I, İstanbul, 2008.
- TÜRKMEN, Zekeriya: “Mütareke Dönemi İşgal İstanbul’unda Bir Eğitim Kurumu Kuleli Askeri İdadisi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX (11-12-13 Kasım 2016)*, III, İstanbul, 2016.
- UÇAR, Ahmet: “XIX. Yy Sonlarında Üsküdar Esnafı ve Bıraktığı Tarihi Miras”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VI(6-9 Kasım 2008)*, II, İstanbul, 2009.
- ÜNSAL, Coşkun: “Fethi Gören Beldede Kutlu Gün; 1914-1915 Fetih Kutlamaları ve Üsküdar”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri IX(11-12-13 Kasım 2016)*, I, İstanbul, 2007.
- ÜNVER, Süheyl: “İsmail Hakkı Altunbezer”, *İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, C.II, S. 67, İstanbul, 1947, s. 9-16.

- YILDIRIM, Nuran: “Yeni Kararlar ve İlmühaber Defter Işığında Haydarpaşa Askeri Hastanesi”, Üsküdar Sempozyumu Bildiriler VI (6-9 Kasım 2008), II, İstanbul, 2009.
- YILDIRIM, Nuran: “1894’ten Günümüze Üsküdar Tebhirhanesi”, Üsküdar Sempozyumu Bildiriler IV (3-5 Kasım 2006), II, İstanbul, 2007.
- YILDIZ, Aysel: “19. Yy Başlarında Üsküdar’da Şiddet ve Karışıklık”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015.
- YILDIZ, Hatip: “Üsküdar Paşakapısı Mülki İdadi Mektebi (1893-1923)”, *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler VIII (21-23 Kasım 2014)*, I, İstanbul, 2015.
- YILDIZ, Hatip: “Osmanlı Döneminde Üsküdar’da Açılan İlk Sivil Modern Okul Üsküdar Merkez Rüştüye Merkezi”, *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler IX (11-12-13 Kasım 2016)*, III, İstanbul, 2016.
- YİĞİT, Yücel: “Komitacı ve İstihbaratçı Serkomiser Bulgar Sadık’ın Üsküdar Günleri”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri XI (15-16-17 Ekim 2021)*, III, İstanbul, 2021.
- YÖRE, Seyit: “Osmanlı ve Türkiye Müzik Kültüründe Bir Üsküdarlı- Osman Zeki Üngör”, *Üsküdar Sempozyumu Bildirileri VIII(21-23 Kasım 2014)*, II, İstanbul, 2015.

G. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

- BOSTAN, Hanefi: “Üsküdar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XLI, İstanbul, 2012.
- DERMAN, Uğur: “Okuyay, Mehmet Necmettin”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul, 2007.

- EVREN, Burçak: “Bahçe Sinemaları”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1993.
- KÜÇÜK, Cevdet: “Abdülmecit Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1988.
- ÖZDEMİR, Hüseyin: “Üsküdar Musiki Cemiyeti”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. II, Ankara, Ankara, 2019.
- ÖZTUNA, Yılmaz: “Çağatay Ali Rıfat”, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, C.I, Ankara, 1990.
- TANMAN, Baha: “Özbekler Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, 1994.
- YÜCER, Hür Mahmut: “Üsküdar Özbekler Tekkesi”, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.V, 2015.

H. TEZLER

- ALANTEPE, İsmail: “Burhan Felek’in Eserlerinde İstanbul Folkloru”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.
- DERE, Umut: “Operatör Emin Erkul Bey’in Hayatı, Mebusluğu ve Şehreminliği”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2018.
- KARACAGİL, Ökkeş Kürşad: “Süreyya İlmen’in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri”, *Yayımlanmış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2011.
- KIZILKAN BALKUR, Özlem: “Emin Ongan Üsküdar Musiki Cemiyeti”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Medeniyet Üniversitesi Eğitim Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, 2022.
- KÖSE, Mustafa: “1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Afyon, 2010.
- OCAKAÇAN, Levent Kaya: “Birinci Dünya Savaşı’nda Şirket-i Hayriye”, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2009, s. 33.

YILDIRIM, Yusuf: “Emin Erkul’un Mesleki ve Siyasi Biyografisi”,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2017.

EKLER

EK:1

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ		Karar No.	187
		Esti L. No.	C. No. 6
			S. No. 512

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekâlet
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
Aded
187

KARARNAME

Istanbulda Şehremâneti ile Üsküdar ve Kadıköy Havagazı Şirketi beyninde 1 Ağustos 307 tarihli mukavele-i asliyyenin bâzı nikhâtında icra kılınmış olan ta'dilâtı muhtevî mukavele-i munzammanın 16 Mart 336 tarihinden sonra akd edilmiş olmasına mebnî ol-bâbdaki kanunla keenlemeyekün adde dildiğinden yeniden tedkik ve tasdiki hakkında Dahiliyye Vekâlet-i celfilesinin 6/12/339 tarihli tezkiresi ile mezbutâtı ve Nafia Vekâlet-i celfilesinin icrâ ettiği ta'dilât Heyet-i Vekilenin 23/1/340 tarihli ictimaında tedkik olundu. İşbu tedkikat esnâsında akd edilecek mukavele mücibince Kadıköyün elektrikten mahrum edilüp edilmeyeceği tamamiyle anlaşılmadığından Kadıköyün de elektrik ile tenviri hususu sarahaten te'min olunmak üzere Nafia Vekâlet-i celfilesinin Şirket mümessili ile yeniden müzâkerâta bulunması tensîb edilmiş ve evrakın takımı ile Vekâlet-i müşarünileyhaya tevdiî karargir olmuştur.

23/1/340

Türkiye Reisicumhuru
Gazi M. Kemâl

Başvekil İsmet	Şer'iyeye Vekâleti Vekili Seyid	Müdâfaa-i Milliyye Vekili Kâzım	
Adliye Vekili Seyid	Dahiliye Vekili Ferid	Hariciye Vekili İsmet	Maliye Vekili Müstafa Abdülhâlik
Maarif Vekili İsmail Safa	Nafia Vekili Süleyman Sırrı	İktisat Vekâleti Vekili Mustafa Fevzi	Sıhhiyye Vekili Doktor Refik
Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Vekili İsmet	Mübâdele, İmâr ve İskân Vekili Mustafa Necâti		

BCA, 8.48.11-30.18.1.1

**İstanbul Belediyesi ile Üsküdar ve Kadıköy Havagazı Şirketi Arasındaki
Sözleşmenin Yeniden Onaylanması**

EK:2

ÜSKÜDAR VE KADIKÖY TÜRK ANONİM SU ŞİRKETİ
Kadıköy, Moda Caddesi

Mukavele numarası 9574 Sıra numarası 2156
dört g⁷⁵ kuruş aboneden teminat akçesi olmak üzere ahz olunmuştur.

Meblağı mezbur, su tevzi nizamnamesinin mevaddı mahsusasına tevfikten ve Şehremanatının 11 Haziran 340 ve $\frac{70}{1339}$ numaralı tebliğatı mucibince tahsil edilüp abonemın bütün hesapatının katı rüyetinden sonra işbu ilmühaberın iprazı mukabilinde reddü iade olunur.

	Kuruş
Teminat Akçesi	<u>400</u>
Pul	
Yekün	<u>400</u>

15 Mayıs 1924
Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi

Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi Faturası 1924

(Atatürk Kütüphanesi)

EK:3

	T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	Kutu No.	Gözetim No.	S. No.	Karar No.
		6	1	147	405

Türkiye Cumhuriyeti
Başvekalet
Kalemî Mahsus Müdüriyeti
Adet
405

Lâyhazı Kanuniye

Beyoğlu ve Üsküdar Vilâyetlerinin lağvı ile kaza haline ifrağı
hakkında.

3.4.340

Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet	Müdafaai Milliye Vekili "Kâzım"	Adliye Vekili Mustafa Necati	
Dahiliye Vekili Ferit	Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik	Maarif Vekili Vasif	Nafia Vekili Hasta
Ziraat Vekili Zekâi	Ticaret Vekili Hasan Hüsnü	Sihhiye ve Muaveneti Dr.Refik	İçtimaiye Vekili

Mübadele, İmar ve İskân Vekili
Mahmut Celâl

089	18	01	01	09	20	3
-----	----	----	----	----	----	---

BCA, 9.20.3-30.18.1.1.

**Beyoğlu ve Üsküdar İllerinin Kaldırılarak İlçe Haline Getirilmesi Hakkında
Kanun Lahiyesi**

EK:6

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET

Muamelât müdürüğü
Şube
Sayı 2.83

KARARNAME

Üsküdar ve Kadıköy Türk anonim Su şirketi esas Mukavelesinin altıncı maddesinin merbut Lâyhada yazılı olduğu şekilde tadili İktisat Vekâletinin 7/II/1928 tarihli ve 6756 numaralı tezkere-sile vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin II/II/1928 tarihli ictimalında tasvip ve kabul olmuştur .

Reisicumhur

M.M.V.

M. Abdülhak

AD.V.

M. Abdülhak

BS.V.

İsmet

MA.V.

S. Saracoğlu

HA.V.

S. Rıza

DA.V.

S. Kaya

S.M.İmV.

H. Refik

İK.V.

M. Abdülhak

NA.V.

Recep

MF.V.

M. Necati

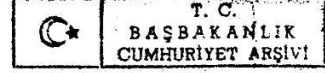
030 18 01 02 1 1 12

BCA, 1.1.12-30.18.1.2.

Üsküdar-Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi Ana Sözleşmesinin 6. Maddesinin
Değiştirilmesi

EK:7

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVFKÂLET
Muamelât müdürlüğü
Şube 4
Sayı 2389

KARARNAME

Her nevi banka muamelâtını ifa etmek ve merkezi Üsküdar'da olmak üzere elli bir sene müddet ve beheri beşer Türk lirası kıymetinde nama muharrer Yirmi bin hisseye münkasım Yüz bin Türk lirası sermaye ile teşkiline teşebbüs olunan (Üsküdar bankası Türk anonim şirketi) nin İktisat vekâletinden gönderilen esas mukavelenamesi ve sermayenin yüzde onunun temin olunduğunu mübeyyin banka mektubu İora vekilleri Heyetinin 16/I/929 tarihli içtimasında tetkik olunarak tasdikı kabul olunmuştur .

16/I/929

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Karaman

M.M.V.

Mehmedî Kılıç

Ad.V.

A. Karaman

Bş.V.

Tunc

Ma.V.

S. Sarıoğlu

Ha.V.

İmzada bulunmadı

Da.V.

S. Kaya

B.İ.M.V.

B. Reşit

İk.V.

Atahin Recep

Na.V.

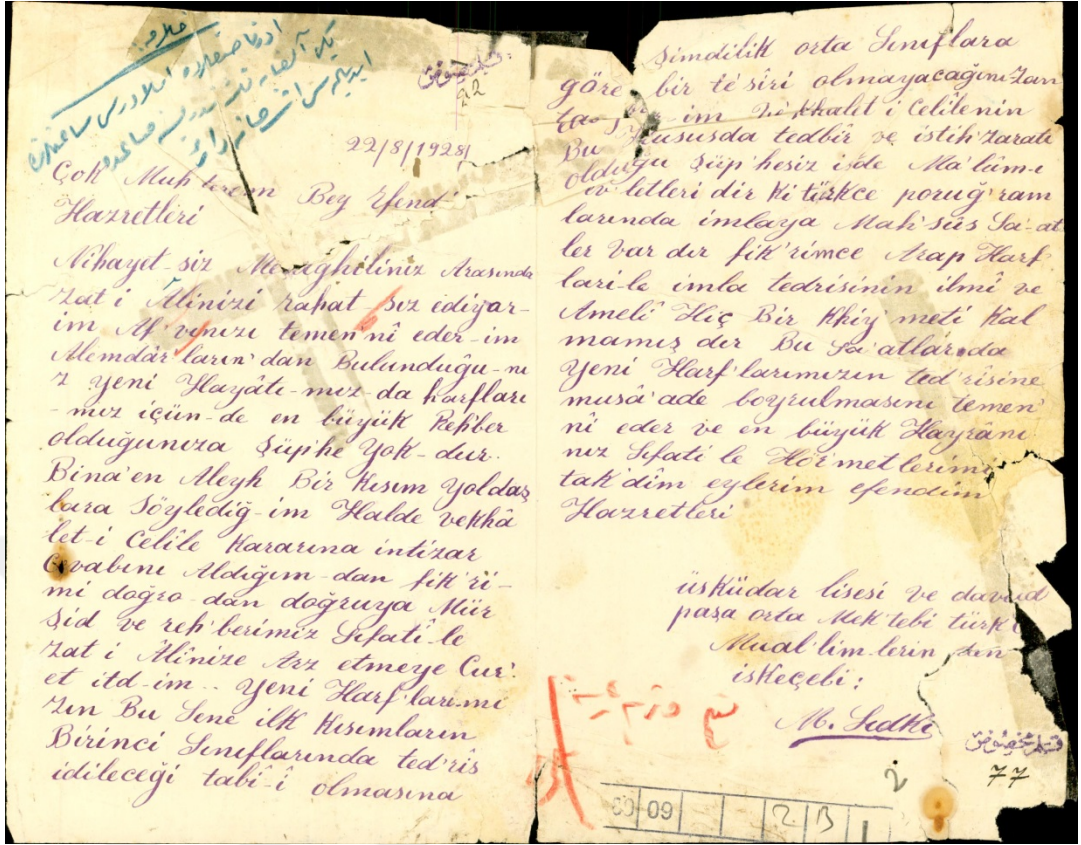
Ma.V.

Tunc

080 18 01 02 1 13 19

BCA, 1.13.19-30.18.1.2.

Üsküdar Bankası T.A.Ş. Kurulmasına İzin Verilmesi

BCA, 2.13.1-180.9.0.0.

Üsküdar Lisesi'nde Yeni Harfli Türkçe Eğitimi Kursu Talebi

آقره

۱۹۲۸- ۳- ۶

 حفظ الصحة دائره سی
 عمومی ۷۱۶۲
 خصصری ۹۰

~~منطقه سی معارف امیندکته~~
 برای معلمات تمام مدارس عریضه

خلاصه : پره و انتوریومده تأسس اولونان
 نجاتی بك پاییونه قبول ایدیله جك خسته
 معاملر حقتده .

۱ - استانبولده والده باغنده کی پره و انتوریومده « نجاتی بك پاییونی » اسمیله سکر یتاقلق بر نقاهتخانه
 تأسس اولونمشدر .

۲ - نقاهتخانه یه آچیق مترقی تدرن رثوی یه و یادیکر بولاشیجی خسته لقلره ، امراض عقلیه یه و صرعه
 مثللو امراض عصبیه یه مصاب اولماق شرطیله باشلانغیج دوره سنده کی حقیف و غیره ساری ورمه ، ضعفیت
 عمومیه ، فقرالدم و یتانی به مبتلا و یا خود آغیر خسته لقلرک نقاهت دوره سنده اولوب استرحته محتاج ارکک
 معاملر تاریخ مراجعتلرینه واحوال صحیلرینک درجه لرینه کوره و کالتک تنسیب ایله اشبو نقاهتخانه یه بلا اجرت
 قبول اولوناجقلردر . عزیمت و عودت مصارفی کندیلرینه عاڈدر .

۳ - پاییون نیسانک اون بشندن تشرین ثاینک اون بشته قادر یدی آی آچیق اولوب قیش موسمنده
 تعطیل فعالیت ایلده جکدر .

۴ - پاییونه یا تاجق خسته معاملر بولونقلری محلك اطبای رسمیه سی و یا پره و انتوریوم هیأت صحیه سی
 طرفندن بالمعاينه آلاجلری راپوری و کالته کوندر جکدر قبول شرائطی حائز اولدقلری تقدیرده و کالتک مساعده سی
 ایله قبول اولوناجقلردر .

۵ - پاییونده یتاق عددی محدود اولدیفندن تدای به محتاج معاملرک نقاهتخانه ده اقامت مدتی اعظمی ایکی آیدر .

۶ - پاییونه یا تاجق حسته معاملر ایچ جمشیرلری ، ترک ، کیجه لك ، یڈر اما ، حمام سیله جکی ، دوش
 حاولیسی فرقیسونه مخصوص سرت حاوی و یا سونکر و طراق فورچه کی ضروری توالت لوازمی برابرلنده
 کتیرمه کجور اولوب دیگر احتاجلری اداره طرفندن تأمین ایدیله جکدر .

۷ - خسته لر مؤسسه نك صحی واداری بالعموم نظاماتنه و بونترک انفاذی ایچون مدیر طرفندن ویریله جك
 او امر و تعلیماته اطاعته مجبوردرلر .

۸ - اشبو تعمیمک بوتون مکتبلره تبلیغی رجا ایدرم افندم .

معارف وکیلی

180	09	13	74	4
-----	----	----	----	---

-4-

BCA, 13.74.4.-180.9.0.0.

İstanbul Çamlıca Validebağ'da Prevantoryum Açıldığı

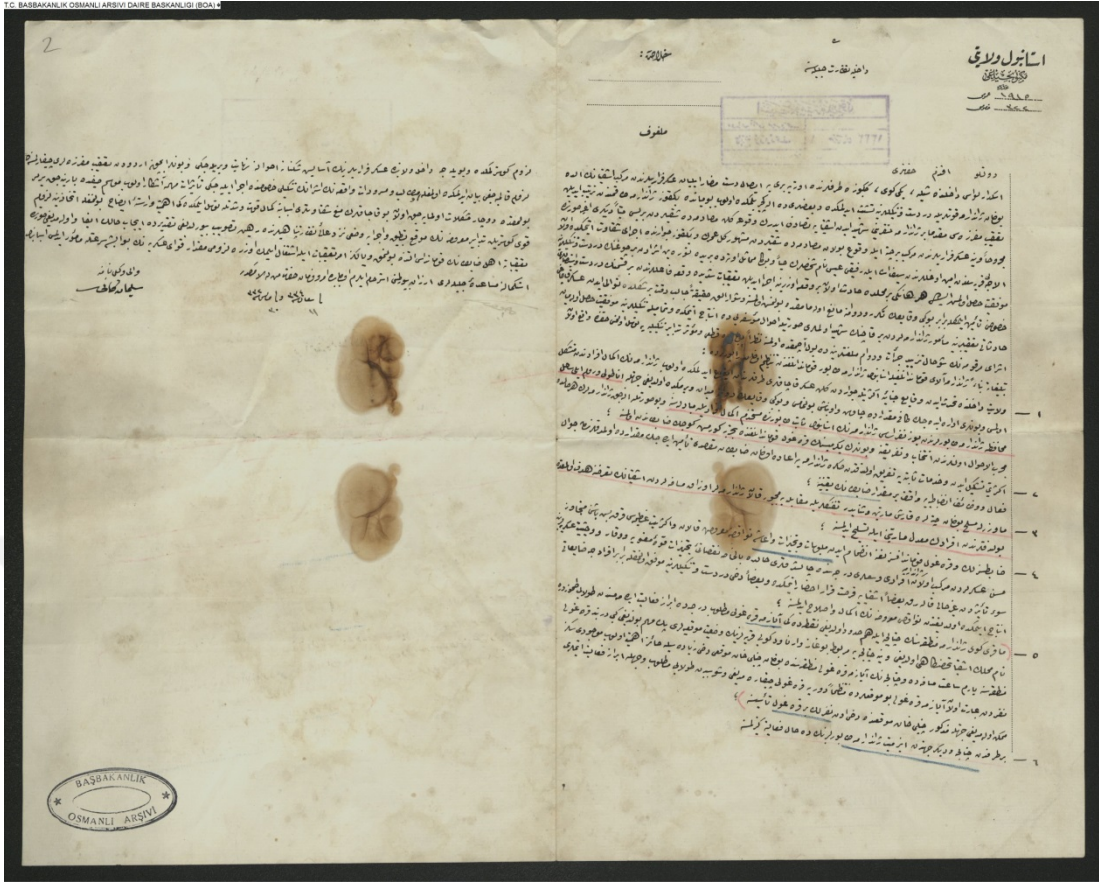
EK:11

rapt numarası							
Kaytettim <i>Lelek Kocak</i>							
Hariciye Vekâleti <i>Ticari İşler</i> Müdiriyeti							
Evrakın umumi numerosu	müstenit olduğu evrakın numerosu	subenin kayıt numerosu	mübeyyiz	müevvit	mümeyyiz	müdür	umumi müdir
70136	<i>Japonya</i> 19	1489	<i>17.7.29</i>	<i>17.9.29</i>			<i>A. Çinal</i>
Evrakın hususî numerosu							
88							
Evrakın tarihi							
25/7/1929							
Hulasa							
<i>Lelek: 1 takim Nafia Vekâletine</i> <i>Istanbul ve Üsküdar sahillerine birbirine</i> <i>sahillerine birbirine rapt edecek bir köprü</i> <i>ve ya tünel inşası hakkında</i> <i>m. K.</i> <i>21. VII. 92</i>							
<i>Ispanya Sefaretinden gönderilen ve İstanbul ve Üsküdar sahillerini birbirine rapt edecek bir tünel ve ya köprü inşası için İspanyol mühendislerinden M. Fernando Jalle y Herrera tarafından tanzim edilen ilk proje ve teferruata leffen takdim edilmiştir. Muhtaranın İspanyolca metninin bilâhara tercümesinde gönderileceği Sefaretin takiminde ilâveten bildirilmektedir efendim.</i>							

23.05.2022 tarih ve 34462713 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

BCA, 44739.215544.22-543.

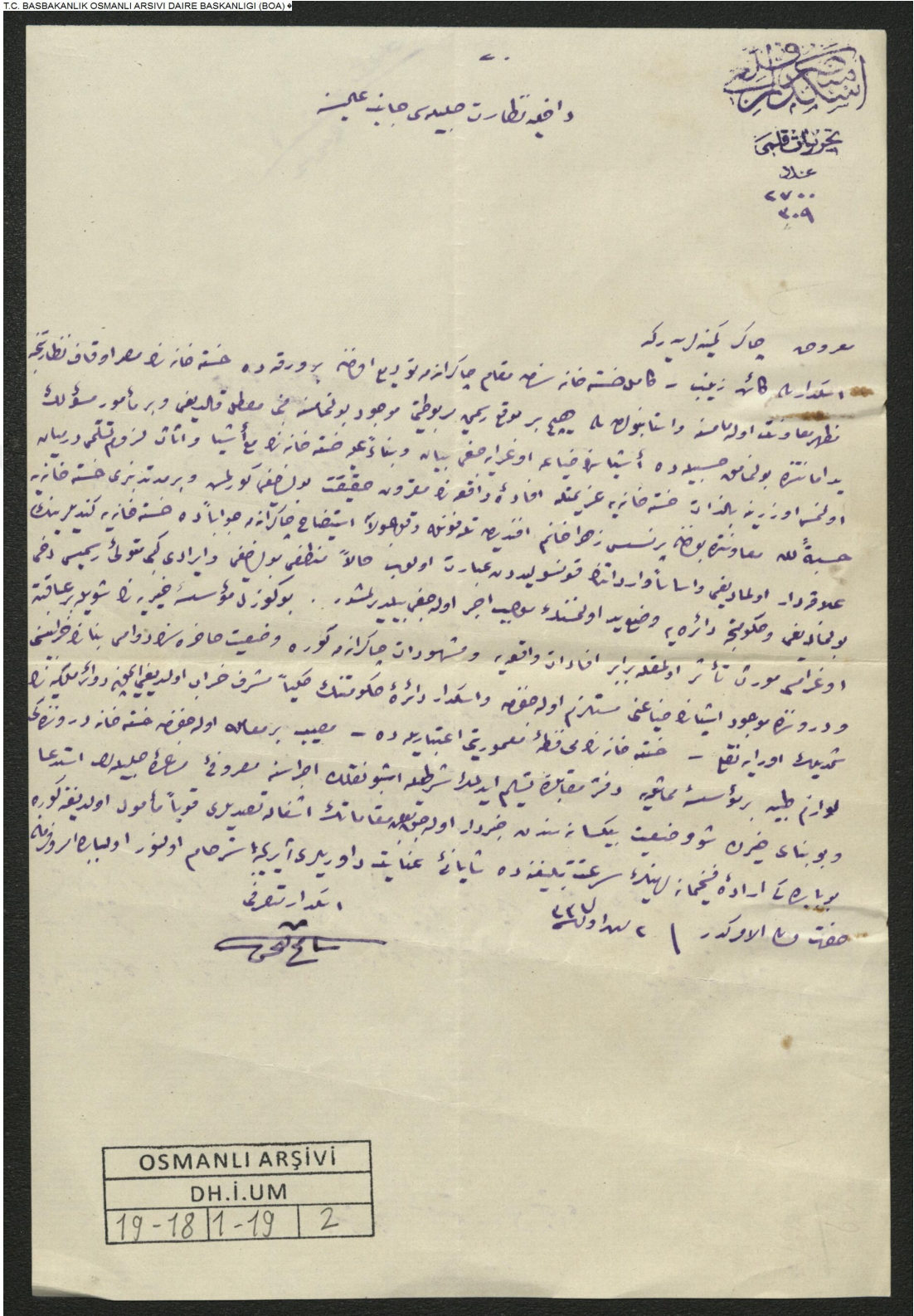
İstanbul Ve Üsküdar Sahillerini Birbirine Bağlayacak Bir Köprü Veya Tünel İnşaatı Projesi

DH.EUM.6.Şb.00008.00009.001

BOA, DH.EUM.6.Şb, 8-9

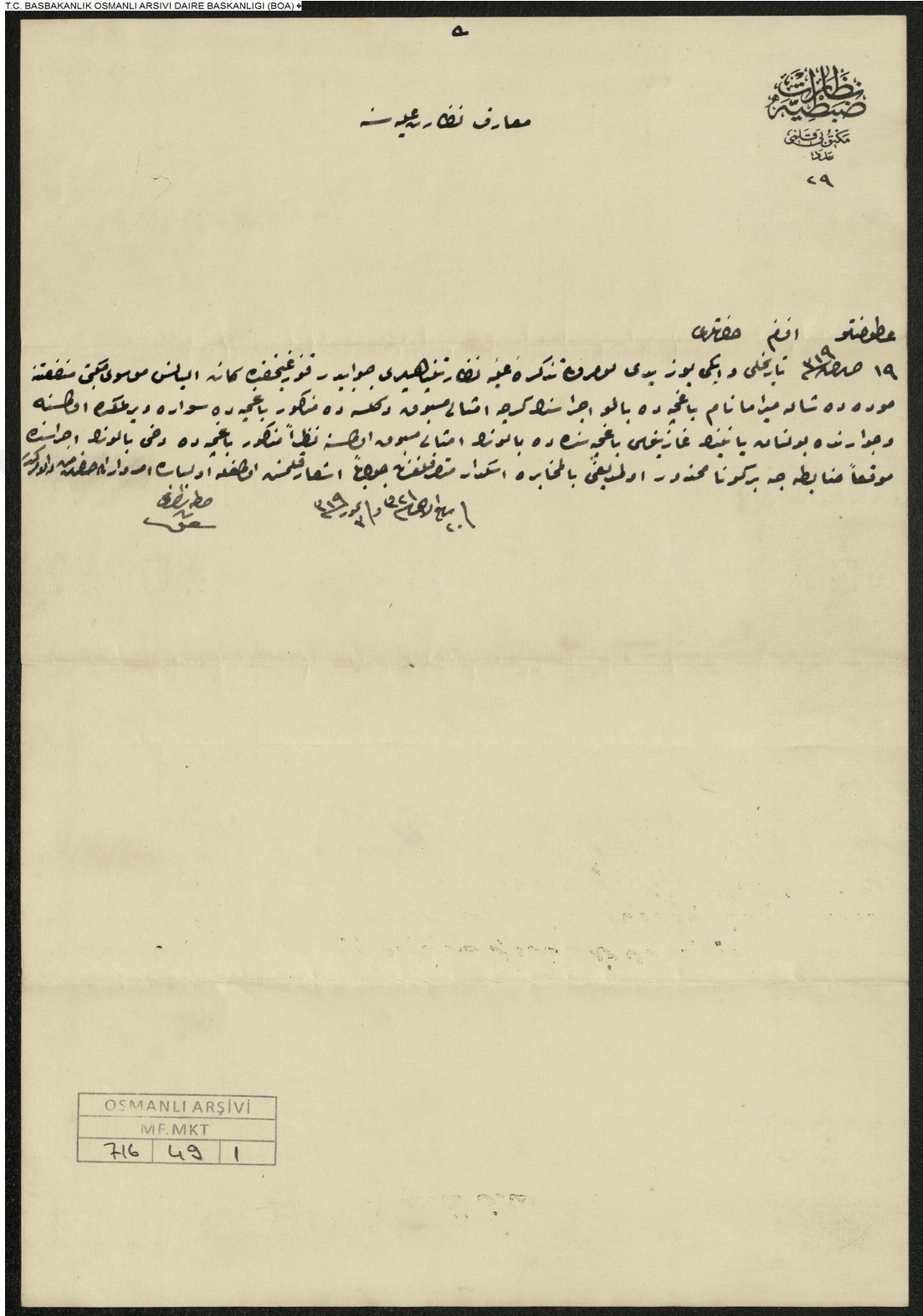
**İstanbul Dahilindeki Üsküdar, Şile, Beykoz, Yeniköy, Gebze (Gekboze), Çatalca
 Vesair Yerlerdeki Asker Firarileriyle Eşkiyanın Takib Ve Yakalanması İçin
 Mevcud Jandarma Kuvvetlerinin Artırılması İle Gerekli İhtiyaç Ve Tedbirlerin
 İttihazı**

OSMANLI ARŞİVİ		
DH.İ.UM		
19-18	1-19	2

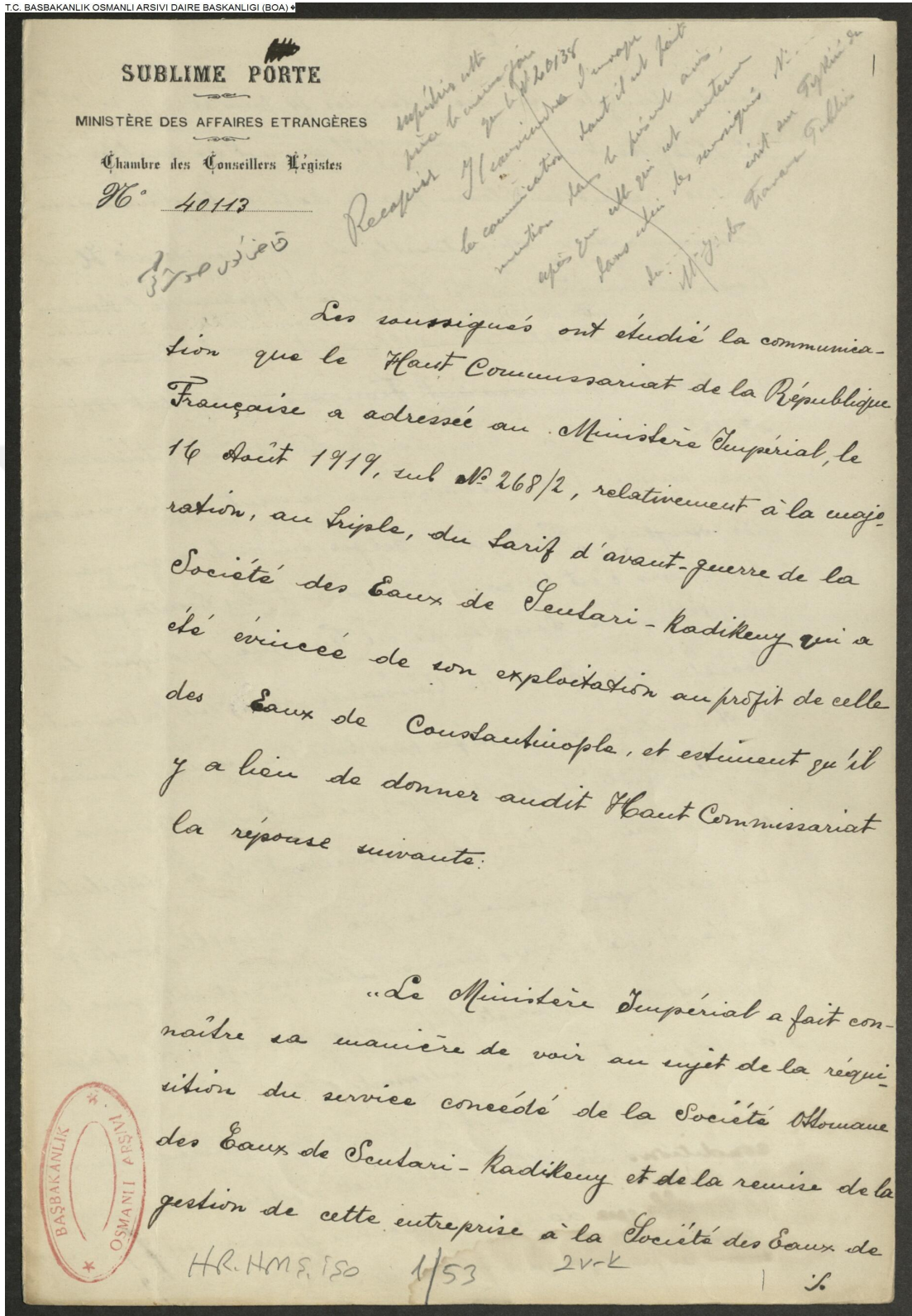
DH.İ.UM.00019.18.00001.19.002

Zeynep Kamil Hastanesinin Gereken Eşyaya Naklinin Uygun Bulunmadığı Hakkında

MF.MKT.00716.00049.001

**Kuzguncuk'ta Alyans Musevi Mektebi Yararına Düzenlenecek Baloda Sakınca
Bulunmaması Hakkında**

HR.HMŞ.İŞO.00001.00053.001

**Üsküdar-Kadıköy Su Şirketine Düvel-i İtilafiye tarafından el konulduğu
Hakkında**

EK:20

**Tramvay sonrası Üsküdar
(Atatürk Kütüphanesi)**

EK:21

**Mihrimah Sultan Cami Önü
(Atatürk Kütüphanesi)**

EK:22

1924 İzmir Fuarında Üsküdarlı sanatkarlar İsmail Hakkı Altunbezer ve Necmettin Okyay